

**МОНОГРАФІЯ
У 4-Х ТОМАХ**

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Том III.

**УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ
БАЗИСОМ ФІНАНСОВОЇ
ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Сумський державний університет
Академія техніко-гуманітарна в м. Бельсько-Бяла (Польща)
Київський національний університет технологій і дизайну

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Монографія

*За загальною редакцією д.е.н., професора Прокопенко О.В.,
к.е.н., доцента Школи В.Ю., к.е.н. Щербаченко В.О.*

У 4-х томах

Том III. УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ БАЗИСОМ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом
Президента України за конкурсним проектом Ф74
«Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної
безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024)*

Суми
ТОВ «Триторія»
2017

*Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного
університету (протокол № 4 від 14 грудня 2017 р.)*

Рецензенти:

Клісінські Я.С., д.е.н., керівник департаменту міжнародного менеджменту Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща);

Мехович С.А., д.е.н., професор, професор кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»;

Михайлова Л.І., д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та євроінтеграції Сумського національного аграрного університету.

Управління інноваційною складовою економічної безпеки : монографія : у
У67 4-х т. / за ред. д. е. н., професора Прокопенко О. В. (гол. ред.), к. е. н., доцента Школа В. Ю., к. е. н. Щербаченко В. О. — Суми : Триторія, 2017. —
Т. III. : Управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки. — 288 с.

ISBN 978-966-97774-3-0

У монографії розкрито теорію та методологію управління інноваційною складовою економічної безпеки, науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи, питання управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки, розроблення та валідації нових методів оцінки глобальних та локальних викликів у системі забезпечення соціальної та екологічної безпеки території. Дослідження проведено за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф74 «Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024).

Для фахівців у галузі управління інноваціями та економічною безпекою, викладачів, аспірантів і студентів вищих закладів освіти.

ISBN 978-966-97774-3-0

УДК: 005.342:351.863
© Колектив авторів, 2017

ЗМІСТ

ТОМ I

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ПАРАДИГМА УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: МАКРОЕКОНОМІЧНІ ВИМІРИ

РОЗДІЛ 2. МІКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ТОМ II

НАУКОВО-ПРАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ТА ВИРОБНИЧОЇ БЕЗПЕКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

РОЗДІЛ 3. ІНСТИТУЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНЕ ПРОЕКТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПІВ КОНЦЕПЦІЇ КОМПЛАСЕНСУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОЇ ТА ПРАКТИЧНОЇ КОМПОНЕНТИ ВИРОБНИЧОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

ТОМ ІІІ

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ БАЗИСОМ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

**РОЗДІЛ 5. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ
ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ**

**РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ
ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ**

ТОМ ІV

РОЗРОБКА ТА ВАЛІДАЦІЯ НОВИХ МЕТОДІВ ОЦІНКИ ГЛОБАЛЬНИХ ТА ЛОКАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЇ

**РОЗДІЛ 7. ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ
ЗОВНІШЬОЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

**РОЗДІЛ 8. ІННОВАЦІЙНІ ДРАЙВЕРИ СОЦІАЛЬНОЇ
БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

**РОЗДІЛ 9. ФОРМУВАННЯ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ
ІНТЕГРОВАНОГО ТЕРИТОРІАЛЬНОГО
УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ В
УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ**

ЗМІСТ ТОМУ ІІІ

«УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ БАЗИСОМ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ»

Управління інноваційною складовою економічної
безпеки: формування фінансової та інвестиційної
складової (передмова)..... 7

**РОЗДІЛ 5. РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ
ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНОГО ІНСТРУМЕНТАРІЮ
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ 14**

5.1 Фінансова безпека держави як фундаментальна
основа національної економічної безпеки..... 15

5.2 Еволюція поняття фінансової безпеки
акціонерних товариств 26

5.3 Інноваційно-інвестиційна складова фінансової
безпеки в контексті збалансованості фінансової системи
України..... 36

5.4 Інноваційні фінансові технології та їх вплив на
економічну безпеку держави..... 56

5.5 Науково-методичний підхід щодо оцінювання
та підвищення рівня фінансової безпеки промислового
підприємства..... 71

5.6 Механізми оптимізаційного перерозподілу
ринкового прибутку суб'єктів господарювання 90

5.7 Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в
Україні: проблеми та перспективи..... 100

5.8 Якість страхової послуги: сутність, основні складові
та методика оцінювання..... 117

5.9 Оцінка основних факторів впливу на фінансову
безпеку страхових компаній 129

УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ (ПЕРЕДМОВА)

5.10 Інноваційні технології як невід’ємна складова трансформації банківського сектору	143
5.11 Теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави	154
5.12 Вплив фінансових інновацій на безпеку національних фінансових ринків.....	167
5.13 Національний банк як потенційний регулятор ринку страхових послуг України.....	181

РОЗДІЛ 6. ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ..... 203

6.1 Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України.....	204
6.2 Антикризове управління національною економікою України: інвестиційна складова	217
6.3 Управління ризиками як фактор економічної безпеки інвестиційних проектів	229
6.4 Бізнес-план енергоощадного інвестиційного проекту як інструмент відображення та зниження ризиків господарювання	245
6.5 Особливості процесу контролінгу інвестиційних проектів підприємства.....	252
6.6 Комплаєнс-ризик у системі забезпечення економічної безпеки підприємства	266
6.7 Взаємодія стейкхолдерів портфелів проектів регіонального розвитку у контексті забезпечення економічної безпеки України	279

Управління інноваційною складовою економічної безпеки України є важливою та актуальною науково-прикладною проблемою, яка вирішується у представленій читачам монографії. Особливо важливим завданням вирішення даної проблеми є формування відповідного теоретичного і методологічного підґрунтя. Розв’язанню даного завдання присвячено том I монографії.

В цілому, монографія узагальнює наукові дослідження з управління інноваційною складовою економічної безпеки. В ній розкрито теорію та методологію управління інноваційною складовою економічної безпеки, науково-практичні засади формування інноваційних компонентів забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи, питання управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки, розроблення та валідації нових методів оцінки глобальних та локальних викликів у системі забезпечення соціальної та екологічної безпеки території. Монографія складається з чотирьох томів.

Том I присвячено теорії та методології управління інноваційною складовою економічної безпеки. Представлено сучасну парадигму управління інноваційною складовою економічної безпеки в макроекономічних вимірах. Розкрито мікроекономічні аспекти управління інноваційною складовою економічної безпеки.

Том II присвячено формуванню новітньої концепції формування інноваційних чинників забезпечення науково-технологічної та виробничої безпеки економічної системи. Запропоновано підходи до інституційно-технологічного

проектування інноваційних моделей забезпечення науково-технологічної безпеки національної економіки. Запропоновано механізм реалізації принципів концепції комплексну освітньо-наукової та практичної компоненти виробничої складової економічної безпеки.

Том III присвячено питанням управління інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складових економічної безпеки. Розроблено науково-методичні засади та практичний інструментарій управління фінансовою безпекою. Запропоновано інноваційні фінансові технології та інструменти забезпечення інвестиційної безпеки.

Том IV присвячено дослідженню глобалізаційних детермінант зовнішньоекономічної безпеки. Досліджено глобалізаційні детермінанти зовнішньоекономічної безпеки. Визначено інноваційні драйвери соціальної безпеки регіонів України. Сформовано механізм реалізації інтегрованого територіального управління екологічною безпекою в умовах переходу до сталого розвитку.

Зокрема, в томі III, присвяченому управлінню інноваційним базисом фінансової та інвестиційної складової економічної безпеки, для розроблення науково-методичних засад та практичного інструментарію управління фінансовою безпекою досліджено фінансову безпеку держави як фундаментальну основу національної економічної безпеки, побудовано еволюційний підхід до обґрунтування поняття фінансової безпеки акціонерних товариств в Україні, досліджено інноваційну складову фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи України, науково обґрунтовано вплив інноваційних фінансових технологій на економічну безпеку держави, розроблено науково-методичний підхід щодо оцінювання та підвищення рівня фінансової безпеки промислового підприємства, удосконалено механізми оптимізаційного перерозподілу ринкового прибутку суб'єктів господарювання, обґрунтовано необхідність диверсифікації джерел фінансу-

вання для забезпечення економічної безпеки вищої освіти, визначено проблеми та перспективи фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні, сформовано наукові засади страхування як елементу зменшення ризиків в процесі управління економічною безпекою, визначено сутність та основні складові якості страхової послуги, а також розроблено методика її оцінювання, розроблено науково-методичний підхід до оцінки основних факторів впливу на фінансову безпеку страхових компаній, визначено вагому роль інноваційних технологій у трансформації банківського сектору, розроблено теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави, досліджено вплив фінансових інновацій на безпеку національних фінансових ринків, досліджено потенціал Національного банку у регулюванні ринку страхових послуг України.

Також у томі III для формування наукових засад інноваційних фінансових технологій та інструментів забезпечення інвестиційної безпеки досліджено стан інвестиційного забезпечення інноваціями економічної безпеки України, досліджено інвестиційну складову антикризового управління національною економікою України, розроблено наукові засади інвестиційного менеджменту інноваційного розвитку агропромислового виробництва як складової економічної безпеки України, удосконалено науково-методичні засади управління ризиками в системі економічної безпеки інвестиційних проєктів, визначено роль бізнес-планування енергоощадного інвестиційного проєкту як інструменту відображення та зниження ризиків господарювання, досліджено особливості процесу контролінгу інвестиційних проєктів підприємства, науково обґрунтовано роль управління комплаєнс-ризиками в системі забезпечення економічної безпеки підприємства, обґрунтовано наукові засади взаємодії стейкхолдерів портфелів проєктів регіонального розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки України.

До авторського колективу тому III монографії увійшли представники 17 вищих навчальних закладів і бізнес-структур: Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща), ДВНЗ «Університет банківської справи», Донецького національного технічного університету (м. Покровськ), Київського національного торговельно-економічного університету, Київського національного університету технологій та дизайну, Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Старобільськ), Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Національного університету «Львівська політехніка», Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне), Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, Сумського державного університету, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк), Тернопільського національного економічного університету, ТОВ «Комп'ютерні інформаційні технології» (м. Суми), Університету економічного в м. Краків (Польща), Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Авторами тому III монографії є досвідчені та молоді науковці з перелічених вищих навчальних закладів і бізнес-структур України та Польщі:

Прокопенко О.В., д.е.н., проф., професор кафедри менеджменту Академії техніко-гуманітарної в м. Бельсько-Бяла (Польща), професор кафедри бізнес-економіки Київського національного університету технологій та дизайну, *головний редактор* (передмова);

Школа В.Ю., к.е.н., доц., доцент кафедри економічної теорії Сумського державного університету, *редактор* (передмова);

Щербаченко В.О., к.е.н., асистент кафедри економічної теорії Сумського державного університету, *редактор* (передмова);

Кобушко І.М., д.е.н., проф., професор кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету (п. 5.11);

Леонов С.В., д.е.н., проф., директор департаменту бізнес-процесів Сумського державного університету (п. 5.4);

Нестерак Януш, д.е.н., доц., професор Університету економічного в м. Краків (Польща) (п. 6.5);

Шкодіна І.В., д.е.н., доц., професор кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (п. 5.12);

Боженко А.С., к.е.н., економіст ТОВ «Комп'ютерні інформаційні технології» (м. Суми) (п. 5.1);

Борисюк О.В., к.е.н., доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) (п. 5.9);

Бричко М.М., к.е.н., старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Сумського державного університету (п. 5.10);

Герасименко О.В., к.е.н., доцент і заступник завідувача кафедри економіки та менеджменту з наукової роботи Львівського національного університету імені Івана Франка (п. 5.3);

Євдокимов А.В., к.е.н., доц., доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумського державного університету (п. 6.7);

Євдокимова А.В., к.е.н., старший викладач кафедри управління Сумського державного університету (п. 6.7);

Зайцев О.В., к.е.н., доц., доцент кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету (п. 5.6);

Клапків Ю.М., к.е.н., доцент кафедри фінансів ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету (п. 5.13);

Кобушко Я.В., к.е.н., старший викладач кафедри управління Сумського державного університету (п. 5.11);

Кулиняк І.Я., к.е.н., доц., доцент кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка» (п. 5.5);

Люльчак З.С., к.е.н, доц., доцент кафедри маркетингу і логістики Національного університету «Львівська політехніка» (п. 6.4);

Маліновська О.Я., к.е.н, доц., доцент кафедри економіки та менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка (п. 6.5);

Нікитенко Д.В., к.е.н, доц., доцент кафедри економічної теорії Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне) (п. 6.1);

Просович О.П., к.е.н, доц., доцент кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка» (п. 5.7);

Процак К.В., к.е.н, доц., доцент кафедри менеджменту організацій Національного університету «Львівська політехніка» (п. 5.7);

Роснко В.В., к.е.н, доцент кафедри економічної кібернетики Сумського державного університету (п. 5.1);

Романчик Т.В., к.е.н, доц., доцент кафедри економіки та маркетингу Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (п. 6.6);

Рубанов П.М., к.е.н, доц., доцент кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету (п. 5.4);

Стащук О.В., к.е.н, доц., доцент кафедри фінансів і кредиту Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) (п. 5.2);

Степанюк Н.А., к.е.н, доц., доцент Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (п. 6.2);

Стрельников Р.М., к.е.н, доц., докторант кафедри фінансів, обліку і економічної безпеки Донецького національного технічного університету (м. Покровськ) (п. 6.3);

Тринчук В.В., к.е.н, доцент кафедри фінансів, обліку і аналізу Національного університету «Львівська політехніка» (п. 5.8);

Тютюник І.В., к.е.н, старший викладач кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету (п. 5.11);

Богданова К.А., аспірант Сумського державного університету (п. 5.4);

Гребінь В.В., студент бакалаврату Сумського державного університету (п. 5.10);

Зелениця І.М., старший викладач кафедри міжнародного, комерційного та приватного права Київського національного торговельно-економічного університету (п. 5.8);

Мальцева В.В., старший викладач кафедри фінансів, обліку та банківської справи Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка (м. Старобільськ) (п. 5.8);

Могильний В.В., старший викладач кафедри фінансів і кредиту Сумського державного університету (п. 5.6);

Оніщенко І.О., асистент кафедри фінансів ДВНЗ «Університет банківської справи» (м. Харків) (п. 5.12);

Черкіс С.Т., студент магістратури Національного університету «Львівська політехніка» (п. 5.5).

Публікація містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф74 «Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024).

РОЗДІЛ 5.

**РОЗРОБКА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИХ
ЗАСАД ТА ПРАКТИЧНОГО
ІНСТРУМЕНТАРІЮ УПРАВЛІННЯ
ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ**

**5.1 Фінансова безпека держави
як фундаментальна основа національної
економічної безпеки**

Стан національної економічної безпеки держави відіграє ключову роль у сталому розвитку суспільства, забезпеченні умов для економічного зростання, підвищенні рівня інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності країни на міжнародній арені, а також формуванні належної якості соціальних стандартів для населення. Враховуючи складну та багатогранну структуру національної економічної безпеки, доцільно створити необхідні умови для забезпечення безпеки її основних функціональних складових. Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України [10], затвердженою Міністерством економічного розвитку та торгівлі України, складовими економічної безпеки з відповідним набором індикаторів є: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, соціальна, інноваційно-технологічна, продовольча та зовнішньоекономічна безпека.

Ключовою умовою здійснення та впровадження державою самостійної фінансово-економічної політики у відповідності до сформованих національних пріоритетів та інтересів є забезпечення фінансової безпеки. Поступове зростання впливу процесів глобалізації та інтеграції, лібералізації та відкритості фінансових систем у світі, ускладнення взаємозв'язків між ключовими сегментами міжнародних фінансових ринків, а також обмеженість можливостей щодо здійснення точного прогнозування подальших тенденцій розвитку світової фінансової системи призводять до поступового зростання ризиків, які супроводжують діяльність суб'єктів економіки, та збільшення кількості та масштабності внутрішніх і зовнішніх загроз, що здійснюють негативний вплив на фінансову безпеку держави.

З точки зору етимології, термін «безпека» має грецьке походження і означає «володіти ситуацією». Методологічно поняття «фінансова безпека» походить, насамперед, з поняття національної безпеки, що є складовою економічної безпеки [1]. Зокрема, ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» [11] «національна безпека» та основні сфери національної безпеки, серед яких зовнішньополітична, сфера державної безпеки, військова сфера та сфера безпеки державного кордону України, внутрішньополітична, економічна, соціальна, гуманітарна, екологічна, інформаційна сфери. Економічна безпека є складним і багатоплановим суспільним явищем, яке характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Будучи однією з визначальних складових підсистем національної безпеки країни, одночасно має складну структуру, оскільки включає свої складові. Перелік складових економічної безпеки є теж дискусійним, навіть дещо суперечливим. Це пов'язано з тим, що окремі складові національної безпеки, що визначені законодавством, входять до системи економічної безпеки, що викликає низку критичних зауважень науковців та практиків.

Однією із найважливіших складових економічної безпеки є фінансова безпека, без якої практично неможливо вирішити жодне із завдань, що стоять перед державою. У цьому контексті доволі переконливим аргументом є слова М. Єрмошенка [5, с. 25], який зазначає, що фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави, оскільки на фінансах базується будь-яка економіка, фінанси — кров економічної системи держави. Вчений обґрунтовує необхідність забезпечення і підтримки фінансової безпеки держави, тому що вона стосується не лише держави в цілому, а й усіх галузей національного господарства, приватних підприємців, усього суспільства. Нехтування станом фінансової безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: зане-

паду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету.

Поняття фінансової безпеки так само широке, як і тлумачення фінансів як економічної категорії. Систематизувавши наявні категорії, що описують економічний зміст даного поняття [2, с. 54–56; 4, с. 65–67; 8, с. 110–111, 9, с. 66–70], виявлено, що фінансова безпека розглядається під різними кутами, зокрема:

— з позицій ресурсно-функціонального підходу — захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, достатніми для задоволення їх потреб і виконання зобов'язань;

— з погляду статистики — такий стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи і економічне зростання;

— у контексті нормативно-правового регламентування — створення умов функціонування фінансової системи, за яких, по-перше, фактично відсутня можливість спрямовувати фінансові потоки в незакріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання і, по-друге, до мінімуму знижена можливість зловживання фінансовими ресурсами.

Таким чином, з позицій різностороннього підходу фінансова безпека — захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності,

стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання. Фінансову безпеку держави також необхідно розглядати з точки зору як внутрішнього аспекту, так і зовнішнього. Також необхідно зазначити наступні фактори визначення фінансової безпеки держави:

- рівень фінансової незалежності (з урахуванням міжнародної фінансової допомоги та іноземних інвестицій);
- характер фінансово-кредитної політики (як внутрішньої, так і зовнішньої), яку проводить держава;
- політичне становище у країні;
- рівень нормативно-законодавчого забезпечення.

Зовнішній аспект ґрунтується на фінансовому суверенітеті країни, незалежності національної фінансової системи від дій міжнародних фінансово-кредитних організацій і транснаціонального капіталу. Проте вести мову про абсолютну фінансову незалежність в умовах глобалізації некоректно, адже на фінансовій безпеці України позначаються процеси фінансової глобалізації, що посилюються у світовому співтоваристві. Відтак проблема фінансової безпеки сьогодні виходить за національні межі. Зростає рівень інтеграції та консолідації фінансових ринків, зростають масштаби мобільності капіталу і посилюється інтенсивність його обігу. Як стверджують фахівці, «у світі сформувалися значні потоки «світових грошей», що не підпорядковуються ні національним урядам, ні будь-яким іншим політичним інституціям. Вони не утворилися як вияв потреб виробництва, торгівлі, інвестування чи споживання. Головним їх джерелом є переважно торгівля грошима». Отже, при розробці стратегії фінансової безпеки держави важливо детально аналізувати і враховувати поточну та ймовірну ситуацію на світових валютних ринках і ринках капіталу.

Безпека внутрішньої фінансової сфери України визначається досконалістю правової, організаційної та інституціональної бази, а також політичною стабільністю, рівнем ризиків ринкової кон'юнктури, масштабами тіньової економіки та рівнем корупції в державі.

Фінансова безпека є надзвичайно складною багаторівневою системою, яку утворюють ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку. Фінансова безпека держави включає: бюджетну, боргову, банківську, валютну, грошово-кредитну безпеку та безпеку небанківського фінансового сектора.

Під поняттям бюджетна безпека слід розуміти стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів. У цілому бюджетна безпека держави зумовлюється розміром бюджету, рівнем перерозподілу ВВП через бюджет, розміром, характером та рівнем дефіциту бюджету, методами фінансування останнього, масштабами бюджетного фінансування, процесом бюджетотворення, своєчасністю прийняття та характером касового виконання бюджету, рівнем бюджетної дисципліни. У контексті бюджетної безпеки вагому роль відіграє податкова безпека держави, що визначається ефективністю податкової політики, яка має оптимально поєднувати фіскальні інтереси держави та індивідуальні, корпоративні інтереси платників податків. З позицій фіскальної достатності проблема податкової безпеки зводиться до забезпечення держави таким обсягом податкових надходжень, який є оптимально необхідним згідно з вимогами проголошеної економічної доктрини. При цьому варто пам'ятати, що на фіскальну безпеку держави впливають численні податкові, часто необґрунтовані, пільги. Разом з тим, податкова безпека держави передбачає оптимізацію рівня оподаткування, адже надмірне підвищення норми оподаткування призводить до

збільшення тіньової економіки, згортання легального бізнесу, масового ухилення від сплати податків, а відтак — до скорочення податкової бази.

Боргова безпека держави — певний рівень державної внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, який дає змогу зберегти стійкість фінансової системи країни до внутрішніх і зовнішніх загроз, забезпечити відносну незалежність держави, зберігаючи при цьому економічну можливість країни здійснювати виплати на погашення основної суми і відсотків без загрози втратити суверенітет, одночасно підтримуючи належний рівень платоспроможності та кредитного рейтингу.

Банківську безпеку в цілому та її окремих складових слід розглядати у двох аспектах. По-перше, з погляду фінансових наслідків для країни загалом та окремих клієнтів і контрагентів. По-друге, з точки зору недопущення та відвернення реальних і потенційних загроз фінансовому стану усієї банківської системи країни, Національного банку України та банківським установам. Загалом сутність фінансової безпеки банківської системи полягає у забезпеченні найефективнішого використання ресурсного потенціалу, створенні сприятливих умов для реалізації економічних інтересів банківських установ, попередженні внутрішніх і зовнішніх загроз банківській системі, створенні умов її стабільного й ефективного функціонування.

Валютна безпека держави, — по-перше, ступінь забезпеченості держави валютними коштами, достатніми для дотримання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці; по-друге, стан курсоутворення, який мак-

симально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках і створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи.

Грошово-кредитна безпека — такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення. При цьому величина позичкового процента має бути достатньою для насичення трансакційного попиту на гроші й переходу до політики «довгих грошей», а розмір грошової маси повинен бути достатнім для обслуговування нею господарських оборотів.

Безпека небанківського фінансового сектору — це рівень розвитку фондового та страхового ринків, функціонування яких дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах. Фінансова безпека фондового ринку — оптимальний обсяг його капіталізації (з огляду на представлені на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів і держави загалом. Оцінюючи безпеку фондового ринку в цілому, треба вести мову про безпеку ринку державних цінних паперів і ринку корпоративних цінних паперів, а також решти його сегментів: ринків акцій, облігацій, векселів, казначейських зобов'язань, ощадних сертифікатів, біржового та позабіржового ринків. Стосовно фінансової безпеки страхового ринку в цілому й конкретного страховика, зокрема, слід розуміти такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм можливість у разі потреби відшкодувати обумовлені у

договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування. Фінансова безпека ринку страхових послуг, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників, перш за все, визначається станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Водночас вона зумовлена і реальним фінансовим станом суб'єктів господарювання. Ефективність його функціонування визначає можливість мінімізувати негативні наслідки реалізації ризиків як у господарській діяльності суб'єктів економіки, так і ризиків окремих домогосподарств та фізичних осіб. Таким чином, через створення спеціалізованих страхових фондів та формування страхового покриття відповідних ризиків страхові компанії забезпечують виконання важливих, з точки зору забезпечення безперервного суспільного відтворення, функцій. Розглядаючи функціонування страхового ринку з позиції фінансової безпеки, можна відзначити, що механізми страхування і пере страхування, забезпечуючи перерозподіл ризиків в економіці, сприяють формуванню більш сприятливого для розвитку підприємництва та стабільного економічного середовища.

Важливим завданням страхових компаній у рамках забезпечення фінансової безпеки страхового ринку є формування збалансованих страхових портфельів, тобто необхідність залишатися фінансово стійкими навіть при настанні значних за розмірами збитків. Проблемою вітчизняного страхового ринку є те, що більшість страхових компаній відшкодовують витрати за рахунок нових страхових премій, не приділяючи значної уваги формуванню адекватних взятому зобов'язанню страхових резервів.

Фінансову безпеку страхового ринку можна охарактеризувати як комплекс взаємопов'язаних факторів, які визначають стан його функціонування, результативність діяльності страхових компаній і перспективи розвитку ринку в цілому. Ключові загрози фінансовій безпеці страхового ринку за-

лежно від джерел їх виникнення можна умовно поділити на внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні). Екзогенними визначають ті фактори впливу, які зумовлені станом і характером розвитку макросередовища. До таких факторів можна віднести кризові явища на світових фінансових ринках, посилення конвергентних процесів, загострення соціально-політичної ситуації в країні, зменшення рівня платоспроможного попиту населення та суб'єктів господарювання тощо. Проявами ендогенних факторів впливу на безпеку страхового ринку є окремі випадки банкрутства страхових компаній; здійснення протиправних дій як страховиками, так і страхувальниками; зміна підходів до визначення маржі платоспроможності страхових компаній, функціонування значної кількості креативних компаній тощо. У більшості випадків внутрішні загрози на страховому ринку виникають унаслідок неефективного фінансового менеджменту в межах страхових компаній, зокрема, неврівноваженої тарифної політики та незбалансованого розміщення страхових резервів за напрямками та строками. Допущення помилок при розрахунку тарифної ставки може призвести до втрати конкурентних переваг компанії на ринку внаслідок необґрунтованого завищення (заниження) розміру страхової премії.

До чинників, які сприятливо впливають на функціонування страхового сектора, можна віднести: підвищення капіталізації страхових організацій, підвищення професійного рівня суб'єктів страхового ринку, удосконалення його інфраструктури, перехід компаній на міжнародні стандарти обліку та складання звітності тощо.

До дестабілізуючих факторів, які загрожують фінансовій безпеці страхового ринку, можна віднести: залежність від іноземних джерел фінансування, розширення каналів відтоку фінансових ресурсів за кордон, нестабільна макроекономічна ситуація в країні та у світі, часті зміни в нормативно-правовому регулюванні страхового сектору, недостат-

ність надійних фінансових інструментів для інвестування тощо. Слід також відмітити, що страховий ринок доволі часто використовується для зменшення розміру сплати податків в інших галузях економіки шляхом страхування та перестраховування фінансових ризиків, шляхом придбання короткострокових полісів для зменшення бази оподаткування [7, с. 150–160].

Також до негативних факторів, що мають дестабілізуючий вплив на страхові компанії та негативно впливають на загальний рівень фінансової безпеки страхового ринку, відносяться [3; 20]: низький рівень капіталізації страхових компаній України; недосконала законодавча база, що стосується регулювання у сфері страхування; недостатня кількість ліквідних фінансових інструментів для ефективного інвестування фінансових ресурсів; неоднорідність розвитку страхового ринку; непрозоре державне регулювання; відсутність систематичних і ґрунтовних досліджень, а також необхідного обсягу статистичної інформації; непрозорість фінансової звітності більшості страхових компаній; низький рівень послуг багатьох страховиків та існування корупційних схем у страхуванні; використання страхування як механізму оптимізації податкового навантаження; низький рівень спроможності та незалежності регулятора; недосконале законодавче регулювання діяльності актуаріїв, аварійних комісарів, страхових агентів та брокерів.

Таким чином, створення умов для ефективного та стабільного функціонування національної економіки, формування механізму протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, а також забезпечення гідного рівня життя населенню держави можливе за умови створення власної та дієвої системи економічної безпеки. Однією із найважливіших складових економічної безпеки є фінансова безпека. Без належної системи фінансової безпеки практично неможливо реалізувати жодну із функцій держави. Виходячи з цього, нівелювання

ролі фінансової безпеки в захисті національних інтересів держави може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств і, зрештою, підриву системи життєзабезпечення держави з подальшою втратою її суверенітету.

1. **Азрилиян А.Н.** Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. — М. : Институт новой экономики, 1997. — 1376 с.
2. **Барановський О.І.** Фінансова безпека : монографія / О.І. Барановський. — Інститут економічного прогнозування. — К. : Фенікс, 1999. — 338 с.
3. **Бойко І.А.** Проблеми та перспективи розвитку ринку страхування в Україні [Електронний ресурс] / І.А. Бойко. — Режим доступу: http://nauka.zinet.info/3/boiko_il.php.
4. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : монографія / за ред. Л.С. Шевченко. — Харків. : Право, 2009. — 312 с.
5. **Єрмошенко М.М.** Фінансова складова економічної безпеки : держава і підприємництво : наукова монографія / М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева. — К. : Національна академія управління, 2010. — 232 с.
6. **Завада О.** Розвиток страхового ринку України: що? як? коли? [Електронний ресурс] / О. Завада // Інформаційно-аналітичний портал Українського агентства фінансового розвитку. — Режим доступу: http://www.ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/006.htm.
7. **Козьменко О.В.** Страховий ринок України у контексті сталого розвитку : монографія / О. В. Козьменко. — Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. — 350 с.
8. **Мунтіян В.І.** Економічна безпека України : монографія / В.І. Мунтіян. — К. : КВІЦ, 1999. — 462 с.
9. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко — К. : Київський ек-ний інститут менеджменту, 2003. — 320 с.

10. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29 жовтня 2013 р. № 1277. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/ME131588.html.

11. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року №964-IV. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

5.2 Еволюція поняття фінансової безпеки акціонерних товариств

Ринкові відносини господарювання безпосередньо пов'язані із забезпеченням ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств, окремих регіонів та держави в цілому. Фінансова безпека є одним із найважливіших структурних елементів економічної безпеки, оскільки забезпечує функціонування фінансової системи та формує потенціал розвитку соціально-економічної системи держави.

Сучасний стан фінансової безпеки економіки України має низький рівень захисту від зовнішніх та внутрішніх чинників його формування, а оцінка рівня фінансової безпеки господарюючих суб'єктів характеризується повною відсутністю або недосконалістю відповідного законодавства. З огляду на це вважаємо, що з метою підвищення ефективності функціонування національної економіки, стабілізації її фінансового сектору, а також підвищення рівня забезпеченості підприємницьких структур необхідним є вдосконалення системи фінансової безпеки як на макроекономічному, так і на мезоекономічному і мікроекономічному її рівнях.

Існування систематичних ризиків, що притаманні кожній економічній системі, спонукає до необхідності вирішення проблем досягнення фінансової безпеки держави, регіону або окремих підприємницьких структур. Вважаємо, що це пов'язано із наступним: фінансова безпека є основою для забезпечення виконання державою не лише своєї економічної функції, а й соціальної, екологічної, інформаційної, культурної, податкової та інших. Разом з тим, рівень фінансової безпеки окремого підприємства є індикатором його кредитоспроможності, інвестиційної привабливості та інструментом максимізації добробуту власників самого підприємства. З огляду на вище зазначене, можна стверджувати, що організація системи фінансової безпеки повинна, насамперед, забезпечувати узгоджуваність наступних позицій, а саме:

1) забезпечення гармонізації ланцюжка відносин «фінансова безпека підприємства» — «фінансова безпека регіону» — «фінансова безпека держави»;

2) оптимізація співвідношення між досягненням стану фінансової безпеки підприємства та інтересів його власників, що відображається у наступному алгоритмі: «фінансовий стан підприємства» — «фінансова безпека підприємства» — «зростання інвестиційної привабливості підприємства» — «максимізація добробуту власників підприємства».

Неабиякий внесок у дослідження сутності, методики аналізу, загроз фінансовій безпеці держави або суб'єктів господарювання внесли такі науковці, як О.І. Барановський, М.М. Єрмошенко, З.С. Варналій, В.І. Мочерний, К.С. Горячева, Я.А. Жаліло, Г.А. Пастернак-Таранушенко, І.О. Бланк, Р.С. Папехін, А.В. Гукова, А.О. Єпіфанов, Є.В. Новосядло, Ю.Г. Кім, С.В. Васильчак, В. Мак-Мак, В.І. Куцик, В.І. Мунтян, І.В. Чібісова, Л.В. Ваганова та інші. Проте попри існуючі численні дослідження вчених виникає об'єктивна потреба у формуванні теоретико-методичних та практичних основ, а також вдосконаленні існуючих механізмів формування системи фінансової

безпеки акціонерних товариств як однієї із найбільш вагомих складових економічної безпеки. Враховуючи вище зазначене, необхідним є обґрунтування теоретичних основ фінансової безпеки акціонерних товариств, механізмів виявлення загроз фінансовій безпеці та мінімізації їх наслідків, розробки пропозицій щодо удосконалення законодавчо-правової бази регулювання фінансової безпеки підприємницької діяльності в Україні із врахуванням існуючого зарубіжного досвіду.

Перш ніж звернути увагу до аналізу сутності та методики оцінки рівня фінансової безпеки акціонерних товариств, вважаємо за доцільне дослідити історичні та організаційно-правові аспекти формування фінансової безпеки держави, регіону та суб'єктів господарювання, що створить нам додаткові можливості із застосування накопиченого теоретичного досвіду у новітній теорії та практиці управління фінансовою безпекою.

Перш за все, звернемося до трактування понять «безпека» та «фінансова безпека». Академічний тлумачний словник української мови визначає поняття «безпека» як стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [1]. Разом з тим, у широкому розумінні безпека — це такі умови, в яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними по відношенню до даної складної системи відповідно до наявних, на даному етапі, потреб, знань та уявлень [2]. Відтак, можемо стверджувати, що в узагальненому вигляді фінансова безпека є системою протидії зовнішнім та внутрішнім чинникам, що передбачає захист фінансових інтересів держави, регіону або підприємства, а також здатністю забезпечити сталий розвиток та розширене відтворення суб'єктів господарювання.

Загалом поняття фінансової безпеки, а особливо — індикатори її оцінки та формування оптимального стану, є неодмінним атрибутом досягнення не лише сталого фінансово-економічного розвитку підприємств, а й забезпечення стій-

кого розвитку національної економіки в умовах виникнення загроз та ризиків зовнішнього та внутрішнього середовища. Забезпечуючи надійний захист матеріальних ресурсів, фінансових ресурсів, створюючи законодавчо-нормативну основу функціонування акціонерних товариств, держава забезпечує зростання рівня фінансової безпеки національного господарства в цілому та фінансової системи. Це підвищує фінансові можливості держави та формує фінансові передумови для стійкого розвитку суспільства шляхом культурної, оборонної, інформаційної, освітньої, медичної та інших його складових. Складові фінансової безпеки на національному рівні відображені на рис. 5.1.

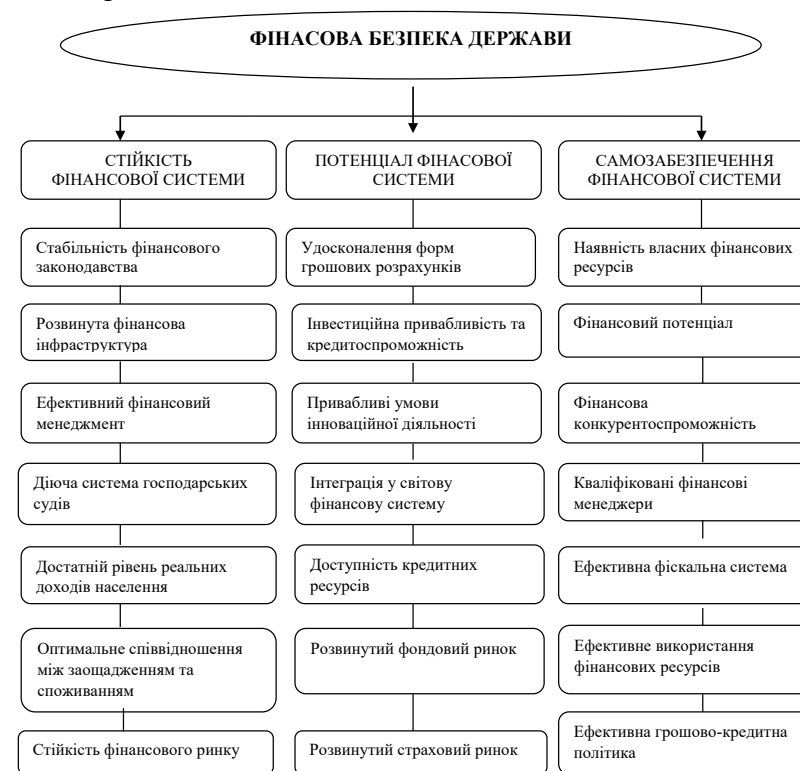

Рис. 5.1. Складові фінансової безпеки на національному рівні (авторська розробка)

Отже, ми вважаємо, що для визначення сутнісних характеристик фінансової безпеки у системі національної безпеки, необхідно відобразити взаємозв'язок між поняттями «потенціал фінансової системи», «самозабезпечення фінансової системи» та «стійкість фінансової системи». Так, потенціал фінансової системи дає можливість у найкоротші терміни адаптуватись до змін внутрішнього та зовнішнього фінансово-економічного середовища. Якщо у державі не буде умов для постійного розвитку її фінансової системи, то це призведе до зниження основних фінансових показників і, як наслідок, відбудеться зниження рівня економічного зростання в державі в цілому, тому потенціал фінансової системи є одним із складових фінансової безпеки як держави, так і акціонерних товариств.

Самозабезпечення фінансової системи — це спроможність системи сформувати та використовувати фінансові ресурси як держави, так і окремих суб'єктів підприємництва, з найбільшою економічною ефективністю за визначених зовнішніх умов. Для самозабезпеченості характерним є, насамперед, високий рівень покриття витрат власними джерелами фінансових ресурсів. Проте можливі й інші джерела такого фінансування, якщо окремі суб'єкти підприємництва будуть мати такий рівень їх фінансової безпеки, що представить їх привабливими для кредиторів, інвесторів та інших осіб.

Найбільш важливою характеристикою як фінансової системи держави, так і фінансової діяльності акціонерного товариства, є їх фінансова стійкість. Стійкість фінансової системи можна відобразити через її здатність зберігати фінансову рівновагу в умовах динамічних змін зовнішнього та внутрішнього фінансово-економічного середовища, а також ефективно пристосовуватися до таких змін з мінімальними втратами фінансових ресурсів. Більш стійкий рівень фінансової системи держави створює більше умов для ефективної фінансово-господарської діяльності акціонерних товариств, і, як наслідок, призведе до зростання рівня їх фінансової безпеки.

Таким чином, можемо стверджувати, що підвищення рівня фінансової безпеки окремих акціонерних товариств визначає рівень фінансової безпеки національної економіки і, як наслідок, забезпечує необхідний рівень національної безпеки України в цілому. Співвідношення таких понять та їх місце у національній безпеці України відображено на рис. 5.2.

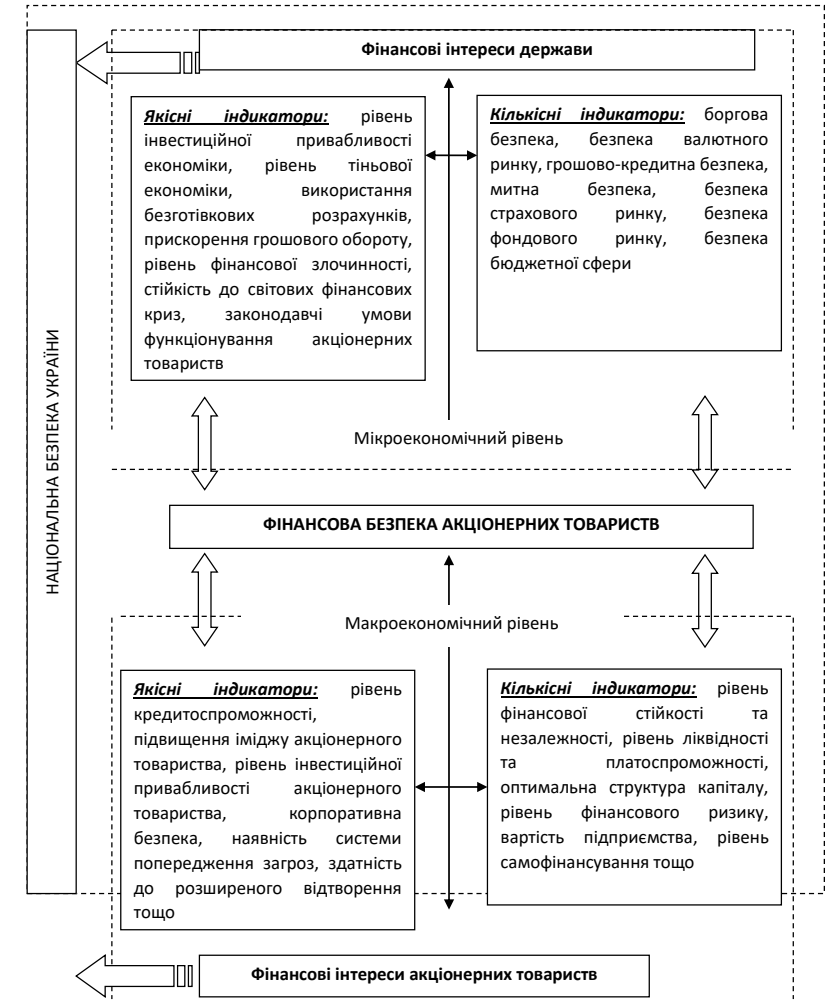

Рис. 5.2. Взаємозв'язок фінансової безпеки акціонерних товариств та безпеки України (авторська розробка)

Фінансова безпека в історії розвитку суспільства та економічної думки існувала з часів Аристотеля та Платона. Проте, варто відзначити, що усі писемні згадки про таку економічну категорію не були виокремлені в самостійні дослідження і, як правило, розглядалися у структурі норм держави і права, а згодом у складі поняття «економічна безпека» або «національна безпека». Оскільки фінансова безпека є елементом економічної безпеки, то їй притаманні ті ж принципи організації та функціонування, що й економічній безпеці.

Так, Аристотель розглядав економічні явища з точки зору найбільшої користі [3].

Поняття «економічної безпеки», а разом із ним поняття «фінансової безпеки» в Україні активно почали використовувати та вивчати у 1990-х роках із здобуттям незалежності та становленням ринкової економіки. В цей час здійснюється розробка та прийняття законодавчих актів із забезпечення національної економічної безпеки. Тому, набувають актуальності дослідження та розробки вітчизняних науковців із забезпечення національної, економічної, фінансової та інших видів безпеки.

Генезис та особливості деяких еволюційних етапів формування системи фінансової безпеки на території сучасної України відображено у табл. 5.1.

Як бачимо з розробленої нами табл. 5.1, система фінансової безпеки в Україні була сформована внаслідок довготривалої еволюції розвитку громади як економічного механізму, а також внаслідок постійного зростання її потреб.

Отже, результати проведеного дослідження свідчать про те, що система фінансової безпеки в Україні знаходиться на стадії формування та потребує постійного удосконалення у зв'язку із глобалізацією вітчизняної фінансової системи. Наука про фінансову безпеку, на відміну від науки

Таблиця 5.1
Історичні аспекти розвитку системи фінансової безпеки в Україні (розроблено автором на основі [7–14])

Період	Складові фінансово-економічної безпеки	Елементи фінансової безпеки
1	2	3
Київська Русь	- податкова безпека; - грошово-кредитна безпека; - бюджетна безпека	Обмежує лихварські операції, упорядковує систему боргових зоб'язань, надання позик як у натуральній, так і в грошовій формах. Формування спеціальних пунктів стягнення податкових платежів та упорядкування системи оподаткування.
Ярослав Мудрий	- податкова безпека; - грошово-кредитна безпека; - військова безпека; - податкова безпека;	У збірнику законів «Руська правда» зафіксовано першу класифікацію податків та порядок функціонування податкової системи того часу. Відбувалося карбування власної монети, що вважалося ознакою незалежності держави. Будівництво нових міст забезпечувало захист території держави. Зменшення данини знижувало податкове навантаження на платників та сприяло стабільності податкової системи.
Галицько-Волинське князівство	- митна безпека; - податкова безпека; - грошова безпека	Князі запровадили систему стимулювання міжнародної торгівлі через зниження митних податків. Державна казна поповнювалася від надходжень данини та податків. В грошовому обігу використовувалися руські гривні, угорські денарії, чеські гроші.
Період золотої Орди	- податкова безпека; - митна безпека	Формування системи оподаткування, що передбачала обов'язковий збір данини через спеціально створені осередки. Податки були за землею, за виноградники, за воду, з худоби та інші. Сформована митна система, що включала перелік мит (прикордонне мито, подушний податок тощо), а також існувала адміністративна система стягнення мита.
Період Великого князівства Литовського	- грошова безпека; - податкова безпека	Грошова система того періоду мала свою валюту — литовську гривню. Існувала система оподаткування, відповідно до якої податки сплачувались у двох формах — натуральній та грошовій. Податкове навантаження було надзвичайно високе, платниками податків (данина, подимщина, стація, дякло тощо) було сільське та міське населення.

Період	Складові фінансово-економічної безпеки	Елементи фінансової безпеки
1	2	3
Період Запорізької Січі	- фінансова безпека; - військова безпека; - податкова безпека; - грошово-кредитна безпека; - митна безпека; - безпека платіжного балансу; - боргова безпека; - бюджетна безпека	Існувала організаційна система розпорядження фінансами Запорізької Січі. Державною скарбницею та основною фінансовою установою був Скарб. Держе-лами надходжень до Скарбу були податки, які стягувалися через ціну на товари, з доходів від промислів та сільського господарства. Поселенці території Запо-розької Січі мали право на отримання грошових позик, а також на безмитну міжнародну торгівлю. Існувала система обліку експортно-імпортних операцій (спостерігався пасивний баланс зовнішньої торгівлі — імпорт усеремеро переви-щував експорт). У грошовому обігу використовувалися російські гроші, турець-кі леві, австрійські талери та ін. Продаж цінностей відбувався з відстрочкою платежів або з використанням векселів. Використовувалися боргові розписки. У фінансовій системі виділяти державний кредит.
Петро I	- бюджетна безпека; - митна безпека; - податкова безпека; - грошова безпека	Метою політики було отримання максимального обсягу фінансових ресурсів для задоволення державних потреб. Відбулося упорядкування податкової систе-ми та зросли прибутки держави внаслідок ефективної системи адміністрування податків. Податкове навантаження було високе через велику кількість податків та застосування високих ставок оподаткування. Податкові платежі сплачува-лися лише у грошовій формі. Розроблений Митний устав, основним завданням якого було захист промисловості від конкуренції з боку західноєвропейських держав шляхом застосування високих ставок мита.
Катерина II, Олександр I	- бюджетна безпека - митна безпека - податкова безпека - грошово-кредитна безпека - безпека банківської системи	Спрощення фінансової системи шляхом скасування фіскальних regalій, деяких фіскальних зборів, монополій. Введено в дію гільдійський збір. Вперше засто-совано механізм фіскальних цін. Запроваджено систему обліку прибутків та ви-датків держави. Заборонено експорт хліба за кордон з метою регулювання його вартості. Підвищено роль місцевого самоврядування у фінансових справах. По-чали використовуватися позики в бюджетах міст та з'явилися відсотки від бан-ківських вкладів. Створено Казенні палати для управління казенними зборами. Здійснено випуск паперових грошей (асигнацій).
Радянська Україна	- інвестиційна безпека; - грошово-кредитна безпека - податкова безпека	Фінансова система підпорядкована фінансовим органам Росії. Введено грошову одини-цю червонець, проціполаток, залучався іноземний капітал шляхом створення концесій та спільних підприємств, введено єдину систему податків та створено опадні каси.

про національну або економічну безпеку, має бути спрямо-вана на формування відповідного типу державної політики щодо вирішення проблематики фінансової безпеки держа-ви та окремих суб'єктів господарювання.

1. Словник української мови : в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 137. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/bezpeka>
2. Безпека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Безпека>
3. Економічні вчення Стародавньої Греції. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/istoria-economicheskikh-ucheniya-2/4.htm>
4. Економічні погляди старогрецьких філософів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://library.if.ua/book/39/2568.html>
5. Теоретико-методологічні основи економічної безпеки. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://pidruchniki.com/84392/ekonomika/zmistoviy_modul_teoretiko-metodologichni_osnovi_ekonomichnoyi_bezpeki
6. **Пастернак-Таранушенко Г.А.** Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г.А. Пастернак-Таранушен-ко. — К. : Київський економічний інститут менеджменту, 2003. — 320 с.
7. **Єрмошенко М.М.** Фінансова безпека держави: національ-ні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення : монографія / М.М. Єрмошенко. — К. : КНТЕУ, 2001. — 309 с.
8. Найдавніші часи. Середньовіччя. Нова доба. Київська Русь. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://history.vn.ua/book/dovidnik1/12.html>
9. Київська держава за часів князя Ярослава Мудрого. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://narodna-osvita.com.ua/2467--9-kiyivska-derzhava-za-chasv-knyazya-yaroslava-mudrogo.html>
10. **Голіков І.В.** Сутність та еволюція поняття економічна безпека / І.В. Голіков // Проблеми економіки. — 2014. — № 1. — С. 309 — 314.

11. Основи економічної безпеки : [підручник] / О. М. Бандурка., В. Є. Духов, К. Я. Петрова, М. Черняков. — Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. — 236 с

12. Шкарлет С.М. Еволюція категорії «безпека» в науковому та економічному середовищі / С.М. Шкарлет // Формування ринкових відносин. — 2007. — № 6. — С. 7–12.

13. Барановський О.І. Фінансова безпека. — К. : Фенікс, 1999. — 338 с.

14. Ходзінський К.Г., Мазурок П.П. Економічна історія України та провідних країн світу: [навчальний посібник : 2-ге видання, виправлене] / К.Г. Ходзінський, П.П. Мазурок. — Львів : «Магнолія Плюс»; видавець СПД ФО «В. М. Піча», 2006. — 152 с.

5.3 Інноваційно-інвестиційна складова фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи України

Фінансова безпека України, будучи складовою частиною її економічної безпеки, визначає стан захищеності держави у фінансовій сфері від впливу багатовекторних загроз, обумовлених недостатністю та розбалансованістю фінансових ресурсів. При цьому, на погляд Т.В. Паєнтко та М.В. Поплавської, фінансову безпеку необхідно розглядати не тільки з позиції досягнення певного стану фінансової системи, який відповідає ряду критеріїв, але й з позиції процесу досягнення та підтримки необхідного стану фінансової системи на належному рівні [18, с. 209].

До того ж фінансову безпеку варто розглядати як надзвичайно складну багаторівневу систему, яку утворюють ряд підсистем, кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку [23]. В науковій економічній літературі існують подібні підходи, які передбачають виокремлення фінансової

безпеки інвестиційного, інноваційного, грошово-кредитного, валютного, банківського, страхового, фондового та бюджетного секторів.

Фінансова безпека України характеризує динамічний розвиток її фінансової системи і досягається шляхом проведення обґрунтованої фінансової політики відповідно до прийнятих концепцій, стратегій і програм у інноваційно-інвестиційній сфері. Дослідження фінансової безпеки держави потребує як комплексного вивчення пріоритетних національних інтересів, так і базових загроз, які виникають на даній основі.

Дослідженню проблем фінансової безпеки присвячені роботи зарубіжних та вітчизняних учених: О.І. Барановського, О.С. Власюка, Б.В. Губського, М.М. Єрмошенка, Т.І. Єфіменко, В.І. Мунтіяна, М.М. Охримовича, Т.В. Паєнтко, А.І. Сухорукова, В.К. Сенчагова, Л.С. Шевченко, В.Т. Шлемка та ін. Однак питання розгляду інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки держави в контексті збалансованості фінансової системи усе ще залишається недостатньо розглянутим у зв'язку із дискусійністю та системою тісних взаємозв'язків. Проте аналіз наявних наукових праць дає змогу визначити, що проблеми інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки України залишаються гостро актуальними в умовах тривалої фінансово-економічної кризи в країні та потребують ґрунтовного аналізу та адекватної оцінки.

Загалом складові фінансової безпеки (у т.ч. інноваційно-інвестиційна складова) займають важливе місце серед численних складових економічної безпеки України (рис. 5.3). До того ж доцільно врахувати, що зі значною кількістю поточних фінансових проблем наша держава зустрічається вперше, оскільки національна фінансова система формується в тандемі з економічними перетвореннями та модифікацією системи державного управління.

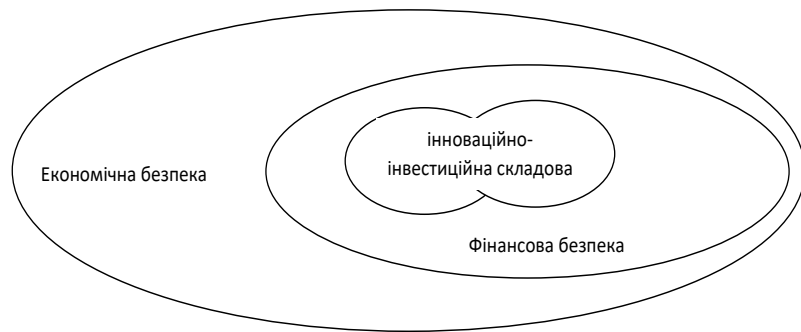

Рис. 5.3. Структура підпорядкованості інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки держави (авторська розробка)

Україна в процесі переходу до відкритої економіки потрапила під вплив ряду потужних зовнішньоекономічних чинників, що додатково впливає на її фінансову безпеку. Застосовуючи регулятивні заходи, наша держава впливає на інноваційно-інвестиційну складову фінансової безпеки з метою ефективного відтворення економіки та забезпечення бажаного економічного зростання.

Незважаючи на увагу, приділену зарубіжними науковцями різноманітним аспектам інноваційної складової фінансової безпеки, вони усе ще потребують подальших досліджень. Зазначимо, що в Україні актуальність дослідження інновацій продовжує зростати у зв'язку з проголошенням інноваційної моделі розвитку економіки базою стратегічного курсу держави, який спирається на розробку, залучення та впровадження нових знань.

Сам термін «інновація» характеризується наявністю широкого спектру визначень. Зокрема, ряд авторів вважають інновацією виключно практичну реалізацію новації, натомість інші — весь цикл: від виникнення ідеї до її комерційного освоєння; а дехто — все нове: кожен ідею, діяльність або матеріальний результат, що суттєво відрізняються за своїми ознаками від наявних форм.

Відповідно до закону України «Про інноваційну діяльність» [10], інновація — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Зазначимо, що серед дослідників переважає статичний підхід до визначення сутності інновацій. Однак не слід забувати, що фундатор інноваційної теорії Й. Шумпетер розглядав інновації в динаміці, тобто у його дослідженнях йшлося про «впровадження нового методу», а не новий метод; «освоєння нового ринку», а не безпосередньо про ринок; «проведення реорганізації», а не про саму реорганізацію [24]. Ряд дослідників не заперечують, що інновація є процесом, що має комплексний характер й об'єднує науку, техніку, економіку, підприємництво і управління. Так, на думку О.Б. Звягінцевої, інновація поширюється на новий продукт (послугу), спосіб їхнього виробництва й реалізації, будь-яке нововведення в організаційній, фінансовій, науково-дослідній сфері й будь-якому вдосконаленні, що забезпечує економію витрат або створює умови для такої економії [11, с. 144].

Автором пропонується наступне визначення: інновація — це комплексний процес, який складається зі створення, розробки, доведення до комерційного використання і розповсюдження нового організаційного, технічного, маркетингового, логістичного чи іншого інноваційного рішення, яке задовольняє певну потребу й призводить до якісних змін у виробництві та просуванні продукції [16].

На даний час переважно дослідники зазначають, що інноваціями є якісні зміни в будь-якій сфері діяльності. Групування інновацій за різними ознаками має не лише конкретизувати структуру об'єкта, але й виявити в ньому проблемні зв'язки між різними типами нововведень. Проблемний ха-

рактер таких співвідношень і є головною причиною виникнення нових систематизацій. Через наявність широкого кола точок зору на структуру сукупності інновацій авторами зроблено спробу виокремити базові підходи до класифікації інновацій (табл. 5.2).

Зазначимо, що рівень новизни є одним із найважливіших критеріїв класифікації інновацій, оскільки визначає їх конкурентоздатність, споживчий попит.

Про реальну новизну можна говорити тільки протягом певного періоду часу, коли впроваджена новина ще не підлягає техніко-економічному старінню, тому й саме поняття новизни слід розглянути в кількох аспектах: науково-технічна новизна, виробнича чи споживача та ін.

Загалом, за критерієм залучення до виробничого процесу всі інновації можна поділити на технологічні та не технологічні. При цьому найбільшу увагу дослідники завжди приділяли технологічним нововведенням (зміни в засобах, методах, технологіях виробництва). Натомість інновації, що відбуваються в сфері обслуговування основних операційних процесів, визначені як не технологічні. Вони, зокрема, містять інновації правового, соціального, управлінського, організаційного, маркетингового, екологічного аспектів.

Своєю чергою, підвищення уваги до інвестиційної складової фінансової безпеки зумовлюється тим, що інвестиції є основою матеріалізації фінансової безпеки. Отже, виникає потреба активізації інвестиційних процесів для забезпечення розширеного відтворення, створення потенціалу позитивних змін в умовах загострення соціально-економічних суперечностей, загроз саморозвитку і незалежності держави [8, с. 90]. Важливість підтримки інвестиційної складової фінансової безпеки на належному рівні визначається необхідністю дотримання національних інтересів в даній сфері. Зокрема, серед таких інтересів у сфері інвестиційної безпеки називають [8, с. 91–92]: довгострокові

Базові підходи до класифікації інновацій [16]

Класифікаційна ознака	Види інновацій	Автор класифікаційного підходу
Ступінь новизни	— базисні — покращуючі — псевдонововведення	Г. Менш [26]
Типи інновацій	— продуктові — технологічні — сировинні — організаційні — збутові — інфраструктурні	Ю. Бажал [1]
	— продукт-інновація — процес-інновація — соціальні інновації	О. Звягінцева [11]
Стадії інновацій	— зародження — освоєння — новації — дифузія новацій — вибуття	О. Звягінцева [11]
Місце на підприємстві	— на вході — на виході — системної структури	С. Ільськова [12]
Технологічні параметри	— продуктові — процесні	С. Ільськова [12]
Характер і функціональне призначення	— технічні — управлінські — інформаційні — соціальні	Е. Забарна [9]
Галузі застосування	— управлінські — організаційні — соціальні — промислові	П. Завлін [13]
Місце у виробничому процесі	— сировинні — забезпечуючі — продуктові	А. Пригожин [21]
Спадкоємність	— скасовуючі — поворотні — відкриваючі — ретронововведення	А. Пригожин [21]

(формування інвестиційної, а згодом — інноваційної моделі розвитку, забезпечення структурної перебудови економіки; формування сприятливого інвестиційного клімату); середньострокові (забезпечення керованості процесу перетікання капіталу (із врахуванням мотивів і тенденцій його міжнародного руху) до високотехнологічних секторів економіки, поєднання інвестицій з інноваціями, прискорення модернізації промисловості на основі сучасних технологій, забезпечення якісної структури іноземних інвестицій, розвиток фондового ринку, інститутів спільного інвестування); короткострокові (уникнення руйнування банківської системи, мінімізація збитків унаслідок світової фінансової кризи, забезпечення ліквідності підприємств і банків, уникнення виключної залежності від іноземного капіталу через великі обсяги зовнішнього боргу і залучення додаткових міжнародних позик, захист економіки від експансії іноземних ТНК на неприйнятних для країни умовах, додержання норми інвестування до ВВП, підтримання інноваційної спрямованості інвестицій). Найважливішими з-поміж перелічених національних інтересів, на думку автора, є: підтримка інноваційної спрямованості інвестицій, формування сприятливого інвестиційного клімату, уникнення залежності від іноземного інвестування, а також дотримання норми інвестування до ВВП.

Серед напрямів дослідження інвестиційної складової фінансової безпеки слід назвати: виявлення критеріїв, заходів, інструментів і процедур з її забезпечення; визначення ролі держави на різних рівнях управління в процесі підтримки інвестиційної складової на належному рівні; виявлення системи взаємозв'язків та взаємозалежностей інвестиційної складової з іншими складовими фінансової безпеки (зокрема, інноваційною); визначення пріоритетів підвищення та прогнозування рівня інвестиційної складової фінансової безпеки.

На сьогодні відсутнє однозначне обґрунтоване тлумачення сутності інвестиційної складової фінансової безпеки. Зокрема, В.К. Сенчагов вважає, що інвестиційна безпека розвитку економіки — способи й методи формування сприятливого інвестиційного клімату, запобігання інвестиційним ризикам в цілях оновлення і відтворення основного капіталу [25]. М.М. Охрімович зазначає, що більшість вчених інвестиційну складову фінансової безпеки розглядають як допоміжний інструмент (структурний елемент) забезпечення фінансової безпеки, однак варто зазначити, що таке трактування поверхнево зосереджене на можливостях інвестиційних ресурсів у напрямі реалізації економічної безпеки держави і вказує на неналежну оцінку інвестиційної складової [17, с. 168]. Про другорядність інвестиційно-інноваційної безпеки заявляє і М.А. Піцик [19, с. 66].

Базові характеристики інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки держави, а також основні загрози, пов'язані із функціонуванням вищезгаданої складової, згруповано в табл. 5.3.

Інноваційно-інвестиційна політика та стратегія фінансової безпеки України перебувають у тісному взаємозв'язку. Негативна динаміка показників інноваційно-інвестиційної складової відображається на загальному рівні показників фінансової безпеки і створює загрозу розбалансування фінансової системи в цілому.

В даному контексті автор вважає за доцільне відслідковувати взаємозв'язок та взаємовплив варіації інноваційно-інвестиційних процесів та рівня збалансованості фінансової системи держави з огляду на їх незаперечний вплив на фінансову безпеку.

Один із варіантів наочного відображення поняття збалансованості — щодо співвідношення відносних величин позитивних та негативних факторів впливу на стан збалансованості — можна відобразити за допомогою рис. 5.4.

Таблиця 5.3

Базові характеристики та загрози інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки держави (авторська розробка на основі [4])

Складова	Характеристика	Загрози
Інноваційна	— джерело сталого процесу створення, використання і поширення нових знань і технологій держави на основі поєднання її науково-технологічного потенціалу та інноваційних перетворень; — можливості міжрегіонального, а за окремих умов і міжнародного кооперування, що створює передумови сталого функціонування і розвитку економічної системи; — стан інноваційної активності держави за рахунок використання власних інтелектуальних і технологічних ресурсів; — інструмент генерування наукових ідей шляхом впровадження та сприйняття суб'єктами інновацій, забезпечивши необхідну кількість якісних перетворень в економічному розвитку держави	— низький рівень інноваційно-інвестиційної активності суб'єктів господарювання; — технологічне відставання економіки України від розвинених країн; — неефективність державної політики щодо стимулювання інноваційної діяльності; — низький рівень конкурентоздатності вітчизняної продукції; — відсутність ринку високих технологій; — неналежний захист інвестицій та інтелектуальної власності; — низький рівень матеріального заохочення науковців та інноваторів; — відтік наукових кадрів закордон

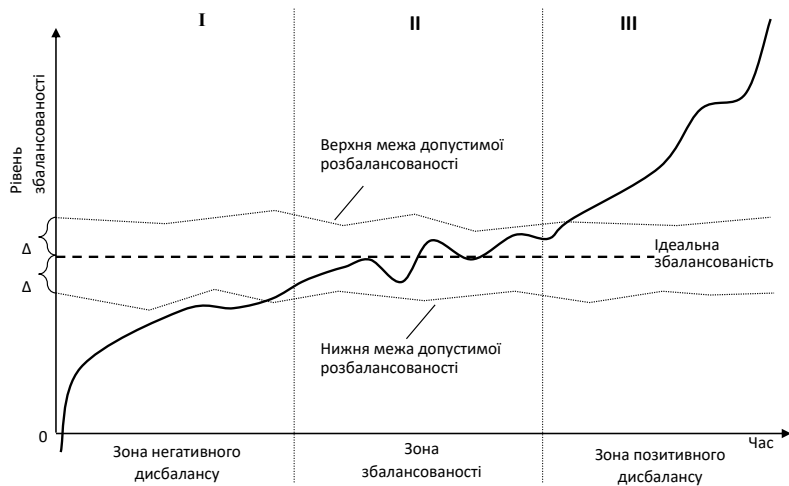

Рис. 5.4. Динаміка рівня збалансованості як результуючої позитивних та негативних факторів впливу (авторська розробка)

На ньому відображено динаміку рівня збалансованості з плином часу. Для більшої наочності досліджуваний відрізок часу розбито на три періоди: негативного дисбалансу, довгострокової збалансованості та позитивного дисбалансу. На рис. 5.4 виділено лінію ідеальної збалансованості та допустимі межі розбалансованості, при дотриманні яких можна вести мову про наявність збалансованості та економічної стабілізації держави.

Так, лінія графіку у зоні негативного дисбалансу через переважання негативних факторів впливу над позитивними знаходиться нижче рівня ідеальної збалансованості. Натомість у зоні позитивного дисбалансу лінія графіку знаходиться вище рівня ідеальної збалансованості через переважання позитивних факторів впливу над негативними. Зона збалансованості характеризується знаходженням лінії представленого графіку в даному періоді у допустимих межах розбалансування.

Необхідно додатково зазначити, що вищезгадані межі розбалансованості відповідають математичній категорії похибки обчислення рівня збалансованості за рахунок заокруглень, передбачуваної недостовірності даних через ігнорування певного ряду факторів, які фактично можуть мати суттєвий вплив на кінцеве значення показника збалансованості. Таким чином, вищеописані межі можуть самі по собі відхилятися від певного середнього рівня з плином часу, що допомагає отримати точніші результати щодо поточного та довгострокового рівнів збалансованості, із більшою імовірністю дослідити динаміку рівня збалансованості, а також дозволяє робити ґрунтовні прогнози майбутньої варіації показника рівня збалансованості.

Навіть величина ідеальної збалансованості у даному випадку (дослідження поведінки відносних показників величини позитивних та негативних факторів), як правило, не може залишатися сталою і мати вигляд горизонтальної

лінії, оскільки тут під збалансованістю необхідно розуміти не певну величину, ідеал, до якого треба прагнути, а середнє значення відносних показників величини позитивних і негативних факторів (хоча щодо короткострокового періоду часу переважно доцільним є встановлення власне певної сталої величини ідеальної збалансованості, до якої слід прагнути).

На кінцевий результат (наявність чи відсутність збалансованості) впливає переважання тих чи інших факторів на даний момент часу (позитивних чи негативних). Лише за умови одночасного знаходження відносної величини позитивних та негативних факторів у допустимих межах розбалансованості можна констатувати факт встановлення відносної рівноваги. Незначне відхилення відносної величини позитивних чи негативних факторів від допустимих меж при знаходженні іншого показника у даних межах за певних умов (наявності довготривалої тенденції до збалансування, тимчасовості подібного стану тощо) може також означати наявність збалансованості фінансової системи держави, але подібні випадки потребують додаткового детального розгляду і ґрунтовного дослідження.

Слід зважати на те, що поряд із поняттям «збалансованість» існує його прями́й антипод, тобто «дисбаланс», що більш наглядно підтверджує необхідність проведення заходів для приведення системи до рівноважного стану.

Загалом явище дисбалансу існує із самого зародження суспільства, оскільки навіть при постійному відслідковуванні негативних тенденцій у ідеально збалансованій фінансовій системі будь-який (на перший погляд незначний) фактор впливу може суттєво порушити стан рівноваги, тобто призведе до дисбалансу. Звичайно, можна висловлювати думку про те, що балансування середовища є зайвим, непотрібним — урешті-решт вплив позитивних та негативних факторів урівноважиться, а тимчасове розбалансування, від якого

все-рівно повністю не захиститися, нікому не зашкодить, а лише додатково стимулюватиме розвиток певної території. Проте це далеко не так. Самозбалансування можливе лише при мінімальному (або ж нульовому) впливі державного управління на фінансові процеси та підприємницьку діяльність, а це у принципі є неможливим через існування зовнішнього впливу та необхідність виконання певних функцій державою. Певною мірою самозбалансування фінансової системи відбувається у довгостроковому періоді, проте час, потрібний для повного урівноваження системи без додаткових заходів, виміряти надзвичайно важко, майже неможливо, і тому подібне очікування «кращих часів» спокійно можна вважати безпідставним.

Чинники впливу на збалансованість фінансової системи можуть переглядатися залежно від зміни економічної ситуації в країні, витратності збору певних показників чи появи додаткових, непередбачених факторів, які суттєво впливають на фінансову безпеку України.

Організаційні питання щодо збору даних стосуються місця й часу проведення обстеження, органів та персоналу, залученого до обстеження, його матеріально-технічного забезпечення, а також системи гарантування точності результатів.

На етапі впровадження та апробації розрахунку показника збалансованості фінансової системи вважається за необхідне проводити його обчислення з детальним аналізом отриманих результатів на державному рівні не рідше раз у рік.

В подальшому (через 3–5 років) пропонується проводити подібні розрахунки для держави в цілому — раз на 3 роки (глибинний аналіз із застосуванням максимальної або значної кількості показників), в розрізі регіонів — раз на рік (поверхневий аналіз на основі обмеженої — достатньої — кількості показників). При виникненні певних критичних ситуацій можливим є проведення ґрунтовніших розрахунків на «проблемній» території.

Зазначимо, що процес розробки методів розрахунку величини збалансованості фінансової системи — інтегрального індексу збалансованості — вимагає тривалої та кропіткої праці, оскільки надзвичайно важливим є виділення пріоритетних показників для розрахунку, проведення їх раціонального групування, а також обґрунтування тих чи інших методів збалансування показників певної групи. Натомість в подальшому, завдяки автоматизації процесу розрахунку, дані щодо ступеню розбалансованості та рекомендації щодо варіантів проведення практичних заходів для відновлення фінансової рівноваги можна буде отримати у лічені хвилини.

У процесі визначення рівня збалансованості фінансової системи необхідно додатково враховувати той факт, що насправді у динамічному середовищі стан ідеальної збалансованості (повної відповідності впливів позитивних та негативних факторів) є майже недосяжним. Отже, мова має йти про знаходження вище зазначеного рівня у певних межах розбалансованості. Для постійного контролю ступеня збалансованості пропонується створити на обласному рівні відповідні підрозділи під загальним управлінням Міністерства фінансів України, діяльність яких стане вагомим внеском у ефективність проходження бюджетного процесу та допоможе у доволі короткі терміни зміцнити економіку держави в цілому та її фінансову безпеку, зокрема.

Слід звернути особливу увагу на відносну недоцільність та невисоку ефективність балансування в умовах становлення економічного розвитку країни, що розглядається. Оскільки сама збалансованість повинна бути притаманною країнам із визначеним рівнем розвитку, врегульованими економічними, політичними та соціальними відносинами у суспільстві та використовуватися з метою мінімізації можливих зрушень останніх, а також швидкого відновлення рівноважного стану [5].

Вислів «країна знаходиться у рівноважному стані», нажаль, нічого не говорить про рівень розвитку даної країни (або ж про так званий «рівень збалансованості» — відносний показник, за допомогою якого вимірюється ступінь збалансованості досліджуваної території на даний момент чи за період часу), оскільки зрозуміло, що навіть у невеличкому віддаленому від цивілізації селищі можуть бути чітко врегульованими всі існуючі відносини даного суспільства, при чому остання система вважається збалансованою (або ж близькою до балансу), хоча закономірно, що рівень розвитку подібної території змушує бажати кращого.

Подібна ситуація може скластися і у високо розвинутій сучасній державі, яка, вмівши використовувати усі наявні важелі регулювання, поступово виходить на вищий щабель розвитку, значно не порушуючи рівноважного стану. Отже, у даному випадку «зовні» (тобто маючи лише статистичні дані й нічого не знаючи про конкретну країну) досліджувана держава знаходилася у довгостроковому балансі, а про підвищення (чи зниження) рівня її економічного розвитку за допомогою даного методу сказати неможливо.

Україна доволі чутливо реагує на будь-які чинники (особливо зовнішнього) впливу, і через це спрогнозувати будь-які процеси з високою точністю та на довготривалу перспективу за даної умови надзвичайно важко. Видається можливим здійснювати хіба що короткострокове прогнозування. З метою наочного представлення останніх тверджень наводиться рис. 5.5, який відображає залежність між показниками збалансованості фінансової системи та обсягів інноваційно-інвестиційних надходжень.

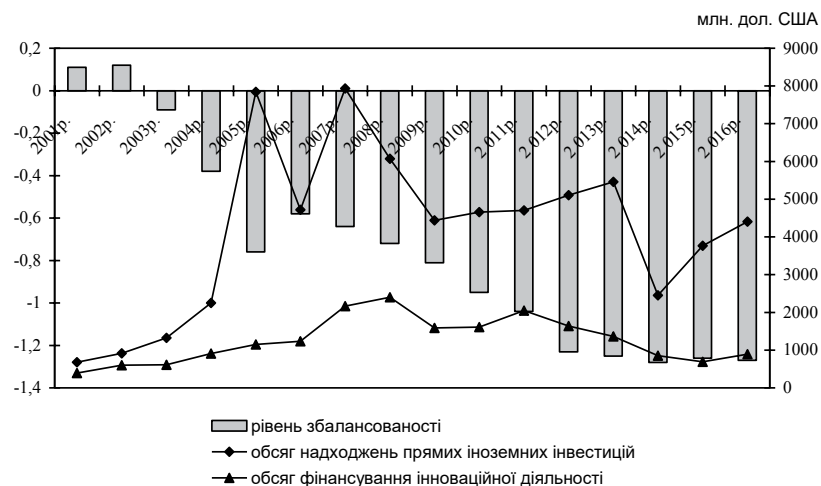

Рис. 5.5. Порівняльна динаміка величини збалансованості фінансової системи та обсягів інноваційно-інвестиційних надходжень (авторська розробка на основі [22])

Проаналізувавши дані, відображені на рис. 5.5, приходимо до висновку про поточну наявність розбалансованості фінансової системи України, що постійно поглиблюється, починаючи з 2003 р. Лише останнім часом спостерігається стабілізація рівня збалансованості, втім це може бути наслідком скорочення надходжень прямих іноземних інвестицій та фінансування інноваційної діяльності, про що свідчать результати попередніх досліджень автора [6; 7]. Отже, подібну стабілізацію доцільно докладніше вивчати та не сприймати однозначно позитивно.

Також не слід ігнорувати відмінні думки ряду науковців щодо ролі іноземного інвестування. Зокрема, Ю.А. Подвигоцький зазначає, що надходження прямих іноземних інвестицій, принаймні за певних умов, має суттєвий позитивний вплив на економічний розвиток — додаткові капітальні інвестиції, надходження новітніх технологій, іноземної валюти, що особливо актуально в умовах кризи [20, с. 74]. В той же

час В.С. Марцин вважає, що іноземні інвестиції в економіку будь-якої країни стають свого роду каталізатором прискореного економічного та соціального розвитку [14, с. 2]. Натомість І.Ю. Бережна акцентує увагу на ролі та значенні іноземних інвестицій в умовах глобальної світової інтеграції [3, с. 50].

Важливою складовою інвестиційної діяльності є забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, від реалізації якого залежить соціально-економічна динаміка, ефективність залучення у світовий поділ праці, можливості модернізації національної економіки на цій основі.

Фінансова безпека держави залежить від сприятливості інвестиційного клімату, тобто сукупності політичних, правових, економічних та соціальних умов, що забезпечують інвестиційну діяльність вітчизняних і закордонних інвесторів [2, с. 712]. Виходячи з того, що інвестиційний клімат є внутрішньою атмосферою, яка сформована на конкретній території, з врахуванням пріоритету залучення додаткових фінансових ресурсів, він об'єктивно впливає на позицію інвестора щодо прийняття рішення про інвестування об'єктів тої чи іншої території.

На сьогодні інвестиційний клімат перебуває у негативному становищі, що підтверджується основними міжнародними індексами, на які орієнтуються інвестори. Виходячи з того, що частка прямих іноземних інвестицій в загальному обсязі постійно зменшується, загроза відтоку капіталу за кордон та труднощі у залученні додаткових іноземних інвестицій в Україну призводять до розбалансованості фінансової системи та створення чергових загроз фінансовій безпеці країни, саме тому зусилля держави мають бути спрямовані на виявлення та ефективне попередження внутрішніх і зовнішніх загроз фінансовій безпеці в інвестиційній сфері.

Для забезпечення зростання обсягів іноземного капіталу в реальному секторі економіки необхідно створити сприятливий інвестиційний клімат. Проте органами державної

влади ще досі не розроблена відповідна програма залучення іноземних інвестицій, що містила б методологію визначення пріоритетності вкладень у ті чи інші галузі економіки.

У цілому в сучасних умовах стан інвестиційного клімату характеризується наявністю високого інвестиційного ризику. Загалом, як у сфері внутрішніх, так і у сфері зовнішніх інвестицій, проблема полягає у низькій інвестиційній активності суб'єктів інвестиційної діяльності.

Ефективність використання капітальних видатків державного бюджету вкрай низька — кошти розпорюшуються серед розпорядників бюджетних коштів, не існує єдиних засад формування та функціонування системи державних інвестицій та забезпечення їх цільового й ефективного використання. Бюджетний та інвестиційний процеси не узгоджені у часі. Процес формування інвестиційних проєктів, що потребують державної підтримки, не інтегрований у загальний бюджетний процес. Криза значно звузила внутрішні джерела для інвестицій, а міжнародні фінансові ресурси стали майже недоступними. Своєю чергою, міжнародні інвестори вимушені обережніше ставитися до ризиків країни. Отже, низький інвестиційний імідж України робить державу менш привабливою для міжнародного капіталу [15].

Отже, виникає гостра необхідність модифікації впливу держави на інноваційно-інвестиційну діяльність з метою зміцнення фінансової безпеки України. Спрощення і впорядкування державного управління, формування умов для ринкового саморегулювання інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки (як ключової ланки економічної безпеки) є вкрай необхідними у розв'язанні проблем створення сприятливого вітчизняного інвестиційного клімату, досягнення збалансованості фінансової системи, а відтак і підтримки фінансової безпеки України на належному рівні.

З метою підтримки інноваційно-інвестиційної складової фінансової безпеки на належному рівні необхідно: модифікувати структуру економіки країни для переходу на випуск наукоємної інноваційної продукції; створити відповідні фінансових умов для забезпечення регулярного інвестування інноваційних проєктів; забезпечити функціонування законодавчо-правових механізмів захисту прав вітчизняних та іноземних інвесторів; створити економічні умови для інвестування модернізації та інноваційного нагромадження основного капіталу; сформувати систему страхування інвестиційної діяльності.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки держави можливе за умови комплексного підходу щодо визначення причин негативних явищ її основних складових. А за допомогою корегування негативних впливів можна визначити позитивні процеси у фінансовій системі держави та її фінансовій безпеці. Без нівелювання виявлених загроз забезпечити збалансований розвиток держави буде досить складно.

1. **Бажал Ю.М.** Економічна теорія технологічних змін / Ю.М. Бажал. — К. : Заповіт, 1996. — 240 с.
2. **Барановський О.** Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. Барановський. — К. : КНТЕУ, 2004. — 759 с.
3. **Бережна І.Ю.** Інвестиційна діяльність України в контексті інтеграційних та глобалізаційних процесів / І.Ю. Бережна // Економіка та держава. — 2011 — №2. — С. 50–53.
4. **Виклюк М.І.** Структура фінансової безпеки регіону та характеристика її складових [Електронний ресурс] / М.І. Виклюк // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка», 2012. — № 10. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1485>.
5. **Герасименко О.В.** Вплив державного управління на інвестиційну діяльність підприємств як важіль економічної стабілізації /

О.В. Герасименко // Сучасні тенденції функціонування та розвитку підприємств: загрози і виклики : колективна монографія. — Дніпропетровськ : ЛПРА, 2016.— С. 6–18.

6. **Герасименко О.В.** Економічна стійкість як чинник впливу на ефективність функціонування механізму збалансованості фінансової системи держави / О.В. Герасименко // Актуальні проблеми економіки : науковий економічний журнал. — 2012. — № 5 (131). — С. 235–242.

7. **Герасименко О.В.** Інвестиційний фактор впливу на збалансованість фінансової системи на регіональному рівні / О.В. Герасименко // Статистика України. — 2012. — № 2 (57). — С. 70–75.

8. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування : [монографія] / Л.С. Шевченко та ін. / за ред. Л.С. Шевченко. — Харків : Право, 2009. — 312 с.

9. **Забарна Е.М.** Інноваційно-інвестиційний фактор економічного розвитку України: [монографія] / Е.М. Забарна. — Одеса : Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2006. — 304 с.

10. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

11. **Звягінцева О.Б.** Інноваційний маркетинг підприємств : теорія, методологія, механізм : [монографія] / О.Б. Звягінцева, Е.М. Забарна. — Одеса : Фенікс, 2013. — 276 с.

12. Инновационный менеджмент / Под ред. С.Д. Ильенковой. — М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — 327 с.

13. Инновационный менеджмент. Справочное пособие, издание 2-е, переработанное и дополненное / под ред. П.Н. Завлина, А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. — М. : Центр исследований и статистики науки, 2003. — 512 с.

14. **Марцин В.С.** Особливості залучення іноземних інвестицій за умов виходу з кризи / В.С. Марцин // Проблеми науки. — 2011. — №3. — С. 2–9.

15. **Москаль І.І.** Ризики і загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері / І.І. Москаль // Наукові записки. Серія «Економіка». — 2012. — Випуск 23. — С. 78–82.

16. **Неуров І.В.** Інноваційна складова впливу на ефективність маркетингової логістики / І.В. Неуров, О.В. Герасименко // Вісник Львівської державної фінансової академії. — 2014.— № 26. — С. 129–135.

17. **Охримович М.М.** Теоретичні основи дослідження інвестиційної безпеки у системі економічної безпеки держави / М.М. Охримович // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2015. — № 1. — С. 167–174.

18. **Паєнтко Т.В.** Безпека фондового ринку в контексті зміцнення фінансової безпеки держави / Т.В. Паєнтко, М.В. Поплавська // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — №2. — 2011. — С. 208–214.

19. **Піцик М.А.** Визначення місця інвестування в системі забезпечення економічної безпеки регіонів / М.А. Піцик // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. — 2015. — Випуск III. — С. 61–70.

20. **Подвисоцький Ю.А.** Практичні аспекти стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій / Ю.А. Подвисоцький // Зовнішня торгівля : право та економіка. — 2009. — № 6 (47). — С. 74–77.

21. **Пригожин А.И.** Нововведения : стимулы и препятствия (социальные проблемы инноватики) / А.И. Пригожин. — М. : Политиздат, 1989. — 271 с.

22. Сайт Держслужби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

23. **Скворцова М.А.** Формирование системы управления финансовой безопасностью регионов приволжского федерального округа на основе многомерной классификации [Электронный ресурс] / М.А. Скворцова. — Режим доступа: <http://sisupr.mrsu.ru/2008-1/pdf/29-skvortzova.pdf>

24. **Шумпетер Й.** Теория экономического развития / Шумпетер Й.; пер. с нем. Автономова В.С. и др. — М. : Прогресс, 1982. — 455 с.

25. Экономическая безопасность России / под ред. В.К. Сенчагова. — Москва : Дело, 2005. — 896 с.

26. **Mensh G.** Stalemate in technology : innovation overcome the depression / G. Mensh. — Cambridge (Mass), 1979. — 352 p.

5.4 Інноваційні фінансові технології та їх вплив на економічну безпеку держави

Сучасний розвиток фінансового ринку нерозривно пов'язаний із використанням інформаційних технологій. Поява нових фінансово-технологічних стартапів формує нове «обличчя» як самих фінансових установ, так і фінансового ринку в цілому. Скорочення обсягів реалізації фінансових послуг через традиційні канали збуту (офіційні представництва, філії фінансових установ, агентську мережу тощо) поступово зумовлює перехід всього фінансового ринку в онлайн простір — з новими умовами та підходами до просування і збуту фінансових продуктів та новими вимогами до самих фінансових продуктів. Безумовно, такий напрям розвитку фінансової системи створює чимало нових можливостей, проте і містить певні загрози і перешкоди, вивчення яких є важливим, як з точки зору забезпечення стійкості фінансових установ, так і для підтримки стабільності фінансового ринку та забезпечення економічної безпеки держави.

В сучасних умовах фінансова послуга перестала бути виключно фінансовою. Інформаційні технології глибоко укорінилися у фінансовій системі. Більш того, фінансовий ринок є тією сферою економіки, в якій реалізація і впровадження нових технологій відбувається однією з перших. Немає жодного виду фінансових послуг, яких би не торкнулися технологічні інновації: кредитування, інвестування, здійснення розрахунків і переказів тощо. Навіть гроші самі по собі стали пов'язуватися із кількістю інформації, обсягом електронних даних (біткоїни та інші криптовалюти). Зважаючи на електронний обіг криптовалют і їх визнання багатьма країнами світу, можна стверджувати, що емісія безготівкових грошей вже перестала бути привілеєм виключно банківської системи (хоча в деяких країнах, зокрема, в Китаї, криптовалюти не визнаються грошима і їх «майнінг» заборонений). Отже,

для всіх видів традиційних фінансових послуг з'являються альтернативні послуги, побудовані на використанні інформаційних технологій. Втім, динаміка розвитку інноваційних фінансових технологій не дозволяє зробити точний прогноз ступеня змін на цьому ринку навіть на найближчі роки.

На вплив «цифрової революції» на розвиток фінансового сектору у своїх роботах звернули увагу багато вітчизняних і зарубіжних дослідників: Г. Белінська, О. Васюренко, Д. Дранове, Д. Емері, Л. Жердецька, Р. Мертон, Г. Мінцберг, В. Соловійов, Д. Тіс, Л. Уайт, Л. Федулова, Дж. Фіннерті. За визначенням науковців «фінансові технології — це технічний інструмент для підтримки фінансових послуг» [4]. Г.В. Белінська розглядає інноваційні фінансові технології як різновид фінансових інновацій в економічній і фінансовій теоріях, математичних та статистичних методах, пов'язаних з використанням нових фінансових розробок, комп'ютерних та телекомунікаційних технологій. В складі інноваційних фінансових технологій Г.В. Белінська виокремлює інновації в процесі удосконалення технологій (електронні гроші, електронний банкінг) та інновації способів фінансування та виконання (нетінг, сек'юритизація тощо) [10].

Деякі фінансові технології настільки вкорінюються у функціонування фінансового сектору, що часто переходять у групу загальнозживаних та єдино можливих способів виконання технологічних операцій і процесів. Натомість подальший технологічний розвиток та цифрова ера сприяють появі нових технологій та інноваційних способів фінансування, що поширюються на всі сфери і ланки фінансової системи. Визначною ознакою сучасного розвитку фінансових технологій є поява на ринку нових гравців — фінансово-технологічних стартапів, які забезпечують отримання споживачами ряду фінансових послуг онлайн без залучення традиційних фінансових посередників. Такі фінансово-технологічні стартапи, як правило, не підпадають під регулятивний вплив

чинної нормативної бази, в якій існування і функціонування такого типу посередників не було передбачене. Це може створити додаткові загрози економічній безпеці держави у разі значного поширення даного явища при відсутності спеціального нормативно-правового забезпечення.

Навіть не замінюючи традиційних фінансових посередників, фінансово-технологічні стартапи виступають викликом для традиційної фінансової системи та для традиційних підходів до управління економічними процесами в країні — вони змінюють структуру фінансових продуктів, способи забезпечення їх надання та отримання споживачем.

В Україні ідея технологічних інновацій у фінансовій сфері підтримується і розглядається як позитивне явище. Свідченням цього є, наприклад, створення платформи для розробки фінансово-технологічних інновацій Fintech Master — інкубаційної програми для фінансово-технологічних стартапів, відкритої спільно громадським об'єднанням 1991 Open Data Incubator та компанією Mastercard.

Зміни фінансового ринку, зумовлені впровадженням інноваційних фінансових технологій та діяльністю фінансово-технологічних стартапів, можна проаналізувати з декількох позицій: по-перше, через вплив фінансово-технологічних інновацій на інституціональну структуру фінансового ринку; по-друге, через види фінансових послуг, які трансформуються під впливом фінансово-технологічних інновацій.

Слід зауважити, що деякі дослідники застосовують змішаний підхід при аналізі технологічних змін, що відбуваються на фінансовому ринку. Наприклад, дослідники Ц. Тсаї та К. Пенг у своїй роботі посилаються на такі складові фінансових послуг, що трансформувались під впливом фінансових інновацій: банківські технології (керування даними, аналітика та безпека); платежі і перекази; кібервалюта (технологія «блокчейн», біткоїн); корпоративні фінанси бізнес-фінанси (peer-to-peer кредитування бізнесу та краудфандинг); спо-

живчі позики (peer-to-peer позики фізичним особам, роботи-консультанти); альтернативні бази (цифрові банки) [6]. На нашу думку, такий поділ не є абсолютно правильним, оскільки не розмежовує послуги за однією визначеною ознакою: розглядаються нові види послуг як за сутністю економічних операцій (платежі, позики), так і за суб'єктами фінансового ринку (банківська система, підприємства, фізичні особи).

Одним із найбільш ґрунтовних підходів до аналізу впливу інноваційних фінансових технологій на організацію і функціонування фінансового ринку є підхід, запропонований у звіті WEF [5], який базується на виокремленні 6 видів фінансових послуг, що набувають технологічних видозмін:

- платежі і перекази;
- послуги інфраструктурних учасників ринку;
- інвестиційний менеджмент;
- страхування;
- позики та заощадження;
- нарощення капіталу.

Вплив інноваційних фінансових технологій на архітектуру фінансового ринку проявляється, з одного боку, у виникненні нового суб'єкта даного ринку — фінансово-технологічних стартапів, а з іншого боку, — у трансформації існуючих видів фінансових послуг і появі нових їх різновидів (рис. 5.6). Так, щодо здійснення грошових платежів і переказів можна відмітити витіснення готівкових операцій безготівковими, розвиток електронних грошей, криптовалюта та мобільних грошових продуктів. В подальшому дані про проведені транзакції (рух коштів по рахунку, операції в торгівельній мережі) формують великий масив статистичної інформації, який в автоматизованому режимі можна використовувати для оцінки кредитоспроможності. Автоматична обробка великих обсягів інформації засобами штучного інтелекту дозволяє формувати рекомендації з питань інвестиційного менеджменту та управління активами.

Рис. 5.6. Вплив інноваційних фінансових технологій на архітектуру фінансового ринку (авторська розробка)

Одним із найбільш суттєвих результатів фінансово-технологічних інновацій став розвиток альтернативного онлайн фінансування, яке включає в себе: peer-to-peer позики (peer-to-peer споживчі позики, peer-to-peer бізнес позики, балансові позики), краудфандинг (акціонерний краудфандинг, краудфандинг з нефінансовою винагородою, краудфандинг під нерухомість, краудфандинг на умовах участі в прибутку, краудфандинг з відсутністю винагороди) та інші [9].

Peer-to-peer позики поширені переважно у вигляді споживчого кредитування, при якому фізичні особи отримують позику, як правило, на задоволення своїх споживчих цілей безпосередньо від інших фізичних осіб, а також інституційних інвесторів (позикодавців) без участі традиційного фінансового посередника (банку, кредитної спілки тощо). Реалізація даного механізму суттєво спрощується при використанні онлайн платформ, через які забезпечується не лише «зустріч» позичальника і кредитора, але й проводиться скоринг позичальника на основі інструментів перевірки кредитоспроможності даної платформи, надаються послуги з проведення розрахунків, збору простроченої заборгованості [8].

Інша модель альтернативного фінансування — краудфандинг — спрямована на фінансування стартапів, підприємств і ідей на ранній стадії розвитку проекту шляхом добровільного об'єднання через онлайн платформу фінансових або інших ресурсів великої кількості індивідуальних та інституційних інвесторів.

Використання цифрових технологій у фінансовому секторі забезпечує формування ряду переваг для усіх суб'єктів ринку. Серед основних можливостей, створених використанням інноваційних фінансових технологій, варто відзначити підвищення ефективності діяльності фінансових посередників, мінімізацію витрат на проведення фінансових операцій, збільшення доступу до фінансових послуг [3].

Інформаційні технології дозволяють досягнути кращих результатів у поширенні фінансових послуг, розширенні доступу до них всіх верств населення, тобто більшій фінансовій інклюзивності, при мінімальних затратах фінансових ресурсів порівняно з традиційними каналами збуту. Інформатизація суспільства дозволяє скоротити і рівень транзакційних витрат на проведення фінансових операцій. Крім того, інноваційні фінансові технології сприяють

підвищенню якості фінансових послуг, їх відповідності потребам споживачів шляхом використання більш індивідуалізованого, адаптованого та доступного формату фінансових послуг.

В країнах, що розвиваються, вагому роль у поширенні інноваційних фінансових послуг відіграють відповідні мобільні додатки завдяки розповсюдженню мобільних технологій та широкому покриттю мобільним зв'язком, а мобільні пристрої, у свою чергу, слугують інструментом переходу до глобальної фінансової інтеграції.

Технологічні розробки та підвищений інтерес до фінансово-технологічних стартапів є рушійною силою для принципового переосмислення бізнес-процесів та побудови нової бізнес-моделі в індустрії фінансових послуг. Вирішальну роль у створенні сприятливих умов для надавачів фінансових послуг при впровадженні фінансово-технологічних інновацій відіграють урядові структури, тоді як для споживачів фінансових послуг — створений належний захист та мінімізація ризиків.

Поряд із тим, варто зупинитися на розгляді основних перешкод та невирішених проблем впровадження фінансово-технологічних інновацій. Деякі питання є загальними для всіх видів фінансових послуг, реалізація яких пов'язана з використанням інформаційних технологій. Серед основних ризиків цієї групи — ймовірність пошкодження чи втрати даних при кібератаках, хакерських втручаннях тощо.

Інший недолік полягає у обмеженості державного контролю за використанням криптовалют, можливість використання цифрових грошей для фінансування злочинності. Обмежені можливості державних контролюючих органів вивчати та аналізувати нові додатки у сфері фінансових технологій до їх виходу на ринок ускладнює подальший моніторинг та контроль їх використання.

Часто фінансово-технологічні стартапи, пропонуючи нову розробку фінансового спрямування, фактично стають постачальниками таких фінансових послуг споживачам. Таким чином, надання фінансових послуг відбувається нефінансовими організаціями, які працюють у ІТ сфері, не мають досвіду роботи на фінансовому ринку та не підпадають під прямий регуляторний вплив відповідних державних органів. З іншого боку, в такій ситуації фінансово-технологічні стартапи починають створювати конкуренцію традиційним фінансовим установам, спричиняючи зниження рентабельності їх діяльності та масштабів фінансових операцій банків та інших фінансових установ, що надають традиційні фінансові послуги.

Деякі проблеми впровадження фінансово-технологічних інновацій характерні тільки для специфічних видів фінансових послуг. Наприклад, розуміння кредитного ризику інвестором в peer-to-peer кредитуванні. Так, якщо при банківському кредитуванні ризик неповернення кредитів бере на себе банк, а вкладники є захищеними від цього ризику і можуть розраховувати на отримання відсотків за депозитами та повернення основної суми вкладу, то в peer-to-peer кредитуванні інвестор самостійно обирає об'єкт вкладення коштів і повністю бере на себе ризик непогашення позики.

Інноваційні фінансові технології впливають на діяльність та конкурентоспроможність усіх суб'єктів фінансового ринку: банків, страхових компаній, інвестиційних фондів тощо. Проте найбільший вплив вони здійснюють на банківську систему, зачіпаючи усі види традиційних банківських послуг: платежі, кредити, депозити. Дане твердження є справедливим і для України, оскільки на вітчизняному фінансовому ринку банки залишаються основними та найпотужнішими гравцями, що мають найбільшу капіталізацію порівняно з іншими фінансовими посередниками.

**Порівняльна характеристика переваг банків
та фінансово-технологічних стартапів [11]**

Банки	Фінансово-технічні стартапи
Мають більший досвід роботи, потужніший кадровий потенціал та перевірену інфраструктуру	Клієнтоцентровані, мають гнучкі бізнес-структури, що забезпечує зниження витрат
Краще врахування культурних національних відмінностей при формуванні фінансових продуктів	Активне використання технологій: зручний клієнтський сервіс, доступність послуг
Велика клієнтська база, лояльність клієнтів	Менші регуляторні вимоги до діяльності
Мають більшу оперативну потужність та засоби для досягнення успіху	Більш гнучкі, швидше запроваджують новітні технології, найкраще адаптовані вносити нововведення для вирішення ринкових проблем та практичних аспектів торгівлі

Отже, кожен із розглянутих посередників має свої переваги для споживачів фінансових послуг, а тому оптимальним напрямом подальшого розвитку фінансового ринку в умовах зростання ролі фінансово-технологічних інновацій є налагодження партнерства та взаємодія банків і фінансово-технологічних стартапів. Співпрацюючи разом зазначені посередники можуть посилити один одного. Наприклад, банки як традиційні фінансові установи вже мають сформовану широку клієнтську базу, яку можуть використати фінансово-технологічні стартапи для поширення своїх послуг. З іншого боку, для укріплення конкурентних позицій на ринку банку потрібно впроваджувати нові онлайн сервіси для клієнтів.

Отже, традиційні банки можуть сприяти у розширенні бізнесу фінансово-технологічних стартапів, надаючи фінансову інфраструктуру, капітал та доступ до клієнтської бази. фінансово-технологічні стартапи можуть забезпечити банки інноваційними технологіями для вдосконалення відносин з клієнтами, скорочення витрат та підвищення рівня кібербез-

Розглядаючи банки як найбільших учасників фінансового ринку України за обсягом активів, можна визначити наступні загрози і можливості для них у зв'язку із розвитком фінансово-технологічних стартапів. Основна загроза полягає у втраті ринкових позицій та зниженні конкурентоспроможності банків на ринку фінансових послуг, на якому активними є фінансово-технологічні стартапи [11].

Різні стартапи створюють загрози банківській конкурентоспроможності на різних напрямках діяльності (платежі і розрахунки — нефінансові оператори, оператори в електронній комерції; кредити і депозити — онлайн платформи ree-to-reeг кредитування та краудфандингові платформи тощо). Наприклад, на ринку міжнародних грошових переказів сильні позиції займають такі фінансово-технологічні посередники, як «Azimo», «WorldRemit», «TransferWise». Зокрема, фінансово-технологічний стартап «TransferWise», започаткований у 2011 р., зосереджується на міжнародних переказах, пропонуючи користувачам простий інтерфейс і прозорі ціни, нижчі від вартості аналогічних банківських послуг, що забезпечує йому конкурентну перевагу над банківськими установами.

Для банківських установ постійна поява нових фінансових технологій та започаткування нових фінансово-технологічних стартапів створює на фінансових ринках атмосферу невизначеності та невпевненості, що призводить до підвищення нестабільності та можливості різких ринкових коливань, особливо на ринках держав, що розвиваються, та країн з перехідною економікою [1].

У свою чергу, фінансово-технологічні стартапи є вузько-спеціалізованими і зосереджені на найбільш рентабельних сегментах банківської діяльності. Вони не мають таких переваг банків, як велика клієнтська база, потужний кадровий потенціал, досвід роботи, лояльність клієнтів тощо. Узагальнено переваги банків та фінансово-технологічних стартапів як надавачів фінансових послуг представлено у табл. 5.4.

пеки. В цілому ж співпраця банків і фінансово-технологічних стартапів дозволить кожному зосередитися на своїй компетенції та зробити вагомий внесок в галузь банківництва для досягнення спільного синергетичного ефекту [11]:

На сьогодні дослідники виділяють 3 моделі співробітництва (партнерства) банків і фінансово-технологічних стартапів [2]:

— відносини банку та технологічного партнера зі споживачами фінансових послуг чітко розмежовані: технологічний партнер забезпечує створення нового виду онлайн платформи за допомогою цифрового досвіду роботи з клієнтами, банк — надає повний спектр фінансових продуктів;

— відносини між банком і технологічним партнером побудовані на тісній співпраці: створюються альтернативні традиційним фінансові продукти, банк може виступити «центральною платформою»;

— банк активно вивчає інновації мобільних та інших віртуальних каналів взаємодії з клієнтами та використовує їх у формуванні власних фінансових продуктів, щоб мати можливість вчасно реагувати на нові вимоги споживачів.

Узагальнюючи проведений аналіз розвитку інформаційних технологій та їх впливу на створення інноваційних фінансових технологій і зміни у зв'язку з цим умов конкуренції на фінансовому ринку та очікувань споживачів від фінансових продуктів, варто відзначити, що неврахування даних тенденцій при формуванні державної економічної політики може негативно вплинути на рівень економічної безпеки держави та призвести до втрати потенційних можливостей розвитку фінансового сектору (рис. 5.7).

Економічна безпека безпосередньо пов'язана із захистом головних національних і економічних інтересів країни. На кожному конкретному етапі історичного розвитку для досягнення економічної безпеки необхідні специфічні методи, засоби, механізми, а також відповідна система спеціальних державних органів.

Зважаючи на стрімкий світовий розвиток інноваційних фінансових технологій і поступове їх впровадження на вітчизняному фінансовому ринку, дослідження економічної безпеки та побудова механізму її забезпечення обов'язково повинні враховувати ступінь використання інноваційних фінансових технологій та рівень захищеності від виникнення пов'язаних з ними ризиків.

Рис. 5.7. Вплив інноваційних фінансових технологій на економічну безпеку держави (авторська розробка)

Розвиток інноваційних фінансових технологій зумовлює необхідність запровадження або перегляду відповідного нормативного забезпечення, що регламентує здійснення їх впровадження та використання. В країнах, в яких фінансово-технологічні стартапи та моделі альтернативного онлайн фінансування досягли значного розвитку, питання формування спеціального законодавства, що регулюватиме їх функціонування, уже вирішене. Так, у Великобританії впроваджені в дію спеціальні нормативні документи, а реєг-то-реєг позики для фізичних осіб і бізнесу звільнені від оподаткування. Крім того, реєг-то-реєг платформи в цій країні використовуються для здійснення прямих інвестицій і підтримки малого і середнього бізнесу. У США зміни в нормативному регулюванні стосувалися спрощення доступу неакредитованих інвесторів для надання позик юридичним особам через онлайн платформи. В інших країнах, де обсяги альтернативного фінансування та кількість онлайн платформ є незначними, суб'єкти економіки керуються чинними нормативними документами у фінансовій сфері [7; 8; 9].

Країни, в яких впровадження технологічних інновацій у фінансовій сфері не має відповідного нормативного врегулювання, поширення фінансово-технологічних стартапів може мати негативні наслідки для економічної безпеки. Наприклад, критичного стану досягла ситуація щодо реєг-то-реєг позик в Китаї, де вони складають близько 96% обсягів всього альтернативного фінансування. Внаслідок виникнення великої кількості онлайн платформ для залучення фінансових ресурсів на кредитній основі під незабезпечені позики фізичним особам та бізнесу відбулось суттєве зростання частки неповернених позик, що у підсумку зумовило закриття майже половини з функціонуючих платформ і втрати грошових коштів багатьма фізичними особами. Рішенням проблеми стало запровадження органами влади Китаю обмежувальних регуляторних заходів з боку держави щодо функціонування онлайн платформ.

Отже, сучасний розвиток фінансового ринку знаходиться під впливом фінансово-технологічних інновацій та появи на ньому нових учасників — фінансово-технологічних стартапів. Для економічної безпеки держави такі трансформації на фінансовому ринку створюють нові можливості для розвитку, пов'язані із зростанням ефективності діяльності фінансових посередників, мінімізацією витрат та забезпеченням фінансової інклюзивності. У той же час потребують мінімізації нові загрози економічній безпеці, що з'являються внаслідок неконтрольованого впровадження фінансово-технологічних змін на фінансовому ринку, зокрема кіберризиків, відсутність нормативного регулювання функціонування фінансово-технологічних стартапів як надавачів фінансових послуг, послаблення позицій банківського сектору та небанківських фінансово-кредитних установ.

1. Banks and the FinTech Challenge : How disruption has been a catalyst for collaboration and innovation 2016 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.currencycloud.com/files/2016-Banks.and.the.Fintech.Challenge.pdf>
2. FinTech 2.0 : Creating new opportunities through strategic alliance 2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gtb.db.com/docs_new/GTB_FinTech_Whitepaper_A4_SCREEN.pdf.
3. FinTech and Financial Inclusion / World Bank Group [Electronic resource]. — Access mode: <http://pubdocs.worldbank.org/en/877721478111918039/breakout-DigiFinance-McConaghy-Fintech.pdf>
4. Global Banking Outlook 2017 [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.ey.com/bankingstrategy>
5. The Future of Financial Services : How disruptive innovations are reshaping the way financial services are structured, provisioned and consumed // World Economic Forum; An Industry Project of the Financial Services Community. Prepared in collaboration with Deloitte. — June 2015. [Electronic resource]. — Access mode: <http://reports.weforum.org/future-of-financial-services-2015/>

6. **Tsai C.** The FinTech Revolution and Financial Regulation : The Case of Online Supply-Chain Financing / C. Tsai, K. Peng // Asian Journal of Law and Society. — 2017. — №4 (1). [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.cambridge.org/core/journals/asian-journal-of-law-and-society/article/fintech-revolution-and-financial-regulation-the-case-of-online-supplychain-financing/7FFA6C39999A31CDEFA98F375BBA57CF>

7. **Wardrop R.** Breaking New Ground : The Americas alternative finance benchmarking report / Robert Wardrop, Robert Rosenberg, Bryan Zhang, Tania Ziegler and others // Cambridge Centre for Alternative Finance. — April 2016. — 80 p. [Electronic resource]. — Access mode: https://www.jbs.cam.ac.uk/fileadmin/user_upload/research/centres/alternative-finance/downloads/2016-americas-alternative-finance-benchmarking-report.pdf

8. **Zhang B.** Harnessing Potential : The Asia-Pacific alternative finance benchmarking report / Bryan Zhang, Luke Deer, Robert Wardrop, Andrew Grant and others // Cambridge Centre for Alternative Finance. — March 2016 — 96 p. [Electronic resource]. — Access mode: https://www.jbs.cam.ac.uk/fileadmin/user_upload/research/centres/alternative-finance/downloads/harnessing-potential.pdf

9. **Zhang B.** Pushing Boundaries : The 2015 UK Alternative Finance Industry Report / Bryan Zhang, Peter Baeck, Tania Ziegler, Jonathan Bone and Kieran Garvey. — February 2016. — 56 p. [Electronic resource]. — Access mode: https://www.jbs.cam.ac.uk/fileadmin/user_upload/research/centres/alternative-finance/downloads/2015-uk-alternative-finance-industry-report.pdf

10. **Белінська Г.В.** Ринок фінансових інновацій: сутність, особливості та передумови створення / Г.В. Белінська // Наукові праці НДФІ. — 2016. — № 1(74). — С. 137–149.

11. **Жердецька Л.В.** Розвиток фінансових технологій: загрози та можливості для банків / Л.В. Жердецька, Д.І. Городинський // Економіка і суспільство. — 2017. — № 10. — С. 583–588.

5.5 Науково-методичний підхід щодо оцінювання та підвищення рівня фінансової безпеки промислового підприємства

У сучасних умовах постійних змін, які відбуваються у різних сферах діяльності нашої країни, фінансова безпека підприємства є пріоритетною для вирішення проблемою, адже на сьогоднішній день підприємства здійснюють свою діяльність у скрутному середовищі, яке обумовлено багатьма чинниками із дестабілізуючим характером, а саме: постійна військово-політична загроза, низький рівень розвитку фінансового ринку, нестабільність розвитку економіки країни, недосконалість законодавства, стрімке зростання злочинності тощо, тому кожному підприємству необхідна власна ефективна система управління фінансовою безпекою.

С.М. Ілляшенко [4] оцінку рівня фінансової безпеки підприємства подає на основі аналізу його фінансової стабільності, ступінь якої визначається з урахуванням достатності обігових коштів (власних або запозичених) для здійснення виробничо-збутової діяльності. В.М. Зарубинський і Н.С. Зарубинська [3] у своїх працях пропонують рівень фінансової безпеки оцінювати на основі коефіцієнтів, які безпосередньо характеризують фінансовий стан підприємства. Сюди віднесено коефіцієнти ліквідності обігових коштів, швидкості ліквідності обігових коштів, обігу товарних запасів, ефективності використання абсолютних активів, імовірності банкрутства, точки беззбитковості.

На думку Е.В. Камишнікової [5, с. 88], найкращими методами оцінки рівня фінансової безпеки підприємства є: метод суми, метод рівня розвитку та метод середньо геометричної. Дана група методів дозволяє оцінити як кількісні, так і якісні параметри стану безпеки підприємства за основними функціональними складовими. В.В. Шелест [7, с. 135] пропонує для оцінювання стану фінансової без-

пеки підприємства використовувати «метод золотого правила фінансування», який вимагає, щоб терміни мобілізації фінансових ресурсів збігалися з термінами інвестування. Це означає, що фінансовий капітал має бути мобілізований на період, що є не меншим від того, протягом якого капітал знаходиться в активах підприємства (в об'єктах основних та обігових засобів).

Одним із найбільш застосовуваних методів оцінки економічної безпеки є метод оцінювання на основі фінансових коефіцієнтів (показників), розрахунок яких дозволяє прослідкувати тенденції змін результатів господарської діяльності підприємства за певний період. За допомогою такого аналізу визначають проблеми, які існують на підприємстві, та відповідно до цього визначають напрями їх вирішення.

Залежно від організаційно-правової форми підприємства оцінку фінансової безпеки здійснюють, використовуючи показники, що можуть різнитися за своєю структурою та належати до різних груп. Дані фінансової звітності підприємства є основною інформаційною базою для визначення фінансових показників та динаміки їх змін. Коефіцієнтний підхід дозволяє оцінити ділову активність підприємства, його ліквідність та платоспроможність, майновий стан, фінансову стійкість і загалом ефективність фінансово-економічної діяльності, що, у свою чергу, допомагає вибрати способи та методи покращення фінансового стану підприємства у визначений період діяльності підприємства.

Пропонуємо обирати стратегію підвищення фінансової безпеки підприємства на основі порівняння значень двох інтегральних показників:

1) інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства, I_p (відображає внутрішнє середовище діяльності підприємства);

2) інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку, I_r (відображає зовнішнє середовище діяльності підприємства на ринку).

Розрахунок інтегральних показників пропонуємо проводити у такій послідовності:

1. Формування системи часткових показників, визначення їхніх нормативних значень.
2. Визначення направленості впливу показників, тобто розподіл всіх показників на стимулятори та дестимулятори.
3. Нормалізація показників.

За допомогою нормалізації здійснюється перехід показників до однієї одиниці вимірювання від різних одиниць. При цьому, 1 відповідатиме «найкращому» значенню показника, а 0 — «найгіршому». Зміна значень нормалізованих показників від 0 до 1 характеризує рівень наближення показників до оптимального значення.

Нормалізація показників-стимуляторів проводиться за формулою (5.1) [2]:

$$H_{ij}^+ = \frac{x_{ij} - \min_i \{x_{ij}\}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}}, \quad (5.1)$$

Нормалізація показників-дестимуляторів проводиться за формулою (5.2) [2]:

$$H_{ij}^- = \frac{\max_i \{x_{ij}\} - x_{ij}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}}, \quad (5.2)$$

де x_{ij} — значення j -го показника для i -го року; $\min_i \{x_{ij}\}$ — мінімальне значення j -го показника за i років; $\max_i \{x_{ij}\}$ — максимальне значення j -го показника за i років; $x_{ij}^{H^+}$ — нормалізоване значення j -го показника-стимулятора для i -го року; $x_{ij}^{H^-}$ — нормалізоване значення j -го показника-дестимулятора для i -го року; $i = 1/n$ — порядковий номер року; $j = 1/m$ — порядковий номер показника.

4. Ранжування показників.

5. Визначення вагомості показників.

Для визначення вагомості слід використовувати правило Фішберна, яке дозволяє визначити рівень ваги показників на основі їхнього ранжування. Якщо систему показників упорядкувати за ступенем зниження їх значущості, то значущість i -го показника (r_i) слід визначати за формулою (5.3) [6]:

$$r_i = \frac{2 \cdot (N - i + 1)}{(N + 1) \cdot N}, \quad (5.3)$$

де r_i — ваговий коефіцієнт i -го показника сукупності; N — кількість показників сукупності; i — порядковий номер (ранг) показника сукупності.

6. Розрахунок інтегрального показника фінансової безпеки.

Пропонуємо здійснити за формулою (5.4) [1]:

$$I_j = \sum_{i=1}^n a_i \cdot z_{ij}, \quad (5.4)$$

де I_j — інтегральний індекс фінансової безпеки за j -й рік; a_i — ваговий коефіцієнт, що визначає ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс; z_{ij} — нормалізовані рангові значення вхідних показників за j -й рік.

7. Визначення оптимального значення інтегрального показника фінансової безпеки.

8. Вибір інтервалів інтегрального показника фінансової безпеки.

Перелік часткових показників для розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства представлено в табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Характеристика часткових показників для розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства (систематизовано авторами на основі [1–7])

Показник	Формула розрахунку	Нормативне значення (напрямок змін)
1	2	3
Коефіцієнт покриття	$K_n = \frac{Oa}{Pz}$, де Oa — оборотні активи підприємства; Pz — поточні зобов'язання і забезпечення.	> 2 (зростання)
Коефіцієнт швидкої ліквідності	$K_{шл} = \frac{Oa - Z}{Pz}$, де Z — запаси підприємства	критичне значення — 0,5 нормативне — 0,6–0,8; (зростання)
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	$K_{ал} = \frac{ПФІ + ГК}{Pz}$, де ПФІ — поточні фінансові інвестиції; ГК — гроші та їх еквіваленти	> 0,3 (зростання)
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	$K_a = \frac{B_k}{B}$, де B_k — власний капітал; B — підсумок балансу підприємства	> 0,5 (зростання)
Коефіцієнт фінансування	$K_\phi = \frac{B - B_k}{B_k}$	< 0,5 (спадання)
Коефіцієнт забезпеченості власними обіговими засобами	$K_{звоб} = \frac{Oa - Pz}{Oa}$	> 0,1 (зростання)
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	$K_{мвк} = \frac{Oa - Pz}{B_k}$	0,4–0,6 (зростання)
Коефіцієнт оборотності активів	$K_{оба} = \frac{2 * Чд}{Bпч + Bкін}$, де $Чд$ — чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг); $Bпч$ — підсумок балансу на початок звітнього періоду; $Bкін$ — підсумок балансу на кінець звітнього періоду.	> 0 (зростання)
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	$K_{обдз} = \frac{Чд}{ДебЗсер}$, де $ДебЗсер$ — середньорічна величина дебіторської заборгованості	зростання

Продовження табл. 5.5

1	2	3
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	$K_{обнз} = \frac{Чд}{ПЗсер},$ де ПЗсер — середньорічна величина поточних зобов'язань	зростання
Коефіцієнт оборотності власного капіталу	$K_{обвк} = \frac{Чд}{ВКсер},$ де ВКсер — середньорічна величина власного капіталу підприємства	>0 (зростання)
Коефіцієнт рентабельності активів	$K_{ра} = \frac{Чп}{Асер},$ де Чп — чистий прибуток підприємства; Асер — середньорічна вартість активів	>0 (зростання)
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	$K_{рвк} = \frac{Чп}{ВКсер}$	>0 (зростання)

Для розрахунку інтегрального показника фінансової безпеки ринку пропонуємо систему часткових показників, які наведені в табл. 5.6.

Таблиця 5.6

Характеристика часткових показників для розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку
(систематизовано авторами на основі [1–7])

Показник	Формула розрахунку	Нормативне значення (напрямок змін)
1	2	3
Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати	$K_{снз} = \frac{T_{зрпн}}{T_{ззп}},$ де $T_{зрпн}$ — темп зростання продуктивності праці; $T_{ззп}$ — темпу зростання заробітної плати	>1 (зростання)
Рівень інфляції, %	$P_i = \frac{I_{ном} - I_{нопер} - 1}{I_{нопер} - 1},$ де $I_{ном}$ — індекс споживчих цін за поточний період; $I_{нопер}$ — індекс споживчих цін за попередній період.	6–10 % (спад)

Продовження табл. 5.6

1	2	3
Частка обсягу реалізованої промислової продукції галузі до загального обсягу реалізованої промислової продукції	$Ч_{ргз} = \frac{ОРП_{гал}}{ОРП_{заг}} \cdot 100\%$ де $ОРП_{гал}$ — обсяг реалізованої промислової продукції галузі; $ОРП_{заг}$ — загальний обсяг реалізованої промислової продукції	20–30% (зростання)
Показник щільності виробництва, грн.	$Щ_6 = \frac{ОРП_n}{Ч_n},$ де $ОРП_n$ — обсяг реалізованої промислової продукції; $Ч_n$ — чисельність населення.	>1 (зростання)
Темп зміни індексу промислової продукції	$T_{зі} = \frac{I_{нпот}}{I_{нпопер}},$ де $I_{нпот}$ — значення індексу промислової продукції поточного року; $I_{нпопер}$ — значення індексу промислової продукції попереднього року.	>0 (зростання)
Темп зміни середньої номінальної заробітної плати на одного працівника	$T_{знп} = \frac{СЗП_{нпот}}{СЗП_{нпопер}},$ де $СЗП_{нпот}$ — середня номінальна заробітна плата на одного працівника за поточний рік; $СЗП_{нпопер}$ — середня номінальна заробітна плата на одного працівника за попередній рік.	>0 (зростання)
Частка капітальних інвестицій галузі в промисловості, %	$Ч_{кід} = \frac{КІГ}{КІП_p} \cdot 100\%$ де КІГ — капітальні інвестиції в галузі; КІП _p — капітальні інвестиції в промисловості.	>0 (зростання)
Частка прибуткових підприємств, %	$Ч_{пн} = \frac{K_{пн}}{K_{зн}} \cdot 100\%$ де $K_{пн}$ — кількість прибуткових підприємств; $K_{зн}$ — загальна кількість підприємств.	>50 (зростання)
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	$P_{онд} = \frac{П_{рond}}{O_n B} \cdot 100\%$ де $П_{рond}$ — прибуток від операційної діяльності; $O_n B$ — операційні витрати (собівартість реалізованої продукції, адміністративні витрати + витрати на збут + інші операційні витрати)	>0 (зростання)
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	$P_{зд} = \frac{ЧП}{ЧД} \cdot 100\%$ де ЧП — чистий прибуток; ЧД — чистий дохід.	>0 (зростання)

Продовження табл. 5.6

1	2	3
Коефіцієнт обіговості дебіторської заборгованості	$K_{обдз} = \frac{ОПП_n}{Д_{об}З},$ де $Д_{об}З$ — дебіторська заборгованість	>0 (зростання)
Коефіцієнт обіговості кредиторської заборгованості	$K_{обкз} = \frac{ОПП_n}{K_pЗ},$ де $K_pЗ$ — кредиторська заборгованість	>0; (зростання)

Запропонований метод розрахунку інтегральних показників фінансової безпеки апробуємо на ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч». Результати розрахунку часткових показників ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» за 2011–2016 рр. подано в табл. 5.7.

Таблиця 5.7

Значення часткових показників ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» (розроблено авторами)

Показник	Значення часткових показників					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Коефіцієнт покриття	2,65	1,86	1,94	1,91	3,6	2,36
Коефіцієнт швидкої ліквідності	1,02	0,84	1,16	0,91	2,54	1,69
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,009	0,005	0,05	0,35	0,24	0,03
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	0,78	0,8	0,79	0,7	0,63	0,71
Коефіцієнт фінансування	0,28	0,25	0,26	0,43	0,59	0,41
Коефіцієнт забезпеченості власними обіговими засобами	0,62	0,46	0,49	0,48	0,72	0,58
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	0,42	0,2	0,25	0,32	0,83	0,55
Коефіцієнт обіговості активів	2,34	2,26	2,04	2,54	2,85	1,95
Коефіцієнт обіговості дебіторської заборгованості	10,21	13,87	8,39	16,87	4,68	4,16
Коефіцієнт обіговості кредиторської заборгованості	14,84	11,76	10,39	11,14	13,12	7,87
Коефіцієнт обіговості власного капіталу	2,82	2,85	2,56	3,41	4,36	2,9
Коефіцієнт рентабельності активів	0,14	0,09	0,06	0,04	0,33	0,2
Коефіцієнт рентабельності власного капіталу	0,17	0,12	0,07	0,06	0,51	0,3

Комплексна оцінка результатів розрахованих часткових показників ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» за 2011–2016 рр. свідчать про високий рівень фінансового стану досліджуваного підприємства.

На основі запропонованої послідовності розраховуємо інтегральний показник рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» за 2011–2016 рр. Із запропонованих часткових показників (див. табл. 5.7) 12 є показниками-стимуляторами, оскільки їх зростання сприяє збільшенню інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства, і лише один показник є показником-дестимулятором, зростання якого сприяє зниженню інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства.

Як свідчать результати аналізу, найбільший вплив на рівень фінансової безпеки підприємства має коефіцієнт покриття, а найменший — коефіцієнт обіговості власного капіталу.

Розрахуємо інтегральні показники рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» за 2011–2016 рр.:

$$In_{2011} = 0,142 \times 0,45 + 0,132 \times 0,21 + 0,121 \times 0,01 + 0,110 \times 0,91 + 0,099 \times 0,88 + 0,088 \times 0,35 + 0,077 \times 0,34 + 0,066 \times 0,43 + 0,055 \times 0,48 + 0,044 \times 1 + 0,033 \times 0,61 + 0,022 \times 0,37 + 0,011 \times 0,14 = 0,47,$$

$$In_{2012} = 0,142 \times 0 + 0,132 \times 0 + 0,121 \times 0 + 0,110 \times 1 + 0,099 \times 1 + 0,088 \times 0 + 0,077 \times 0,17 + 0,066 \times 0,34 + 0,055 \times 0,76 + 0,044 \times 0,56 + 0,033 \times 0 + 0,022 \times 0,27 + 0,011 \times 0,16 = 0,32,$$

$$In_{2013} = 0,142 \times 0,05 + 0,132 \times 0,19 + 0,121 \times 0,13 + 0,110 \times 0,97 + 0,099 \times 0,94 + 0,088 \times 0,08 + 0,077 \times 0,07 + 0,066 \times 0,1 + 0,055 \times 0,33 + 0,044 \times 0,36 + 0,033 \times 0,12 + 0,022 \times 0 + 0,011 \times 0 = 0,31,$$

$$In_{2014} = 0,142 \times 0,03 + 0,132 \times 0,04 + 0,121 \times 1 + 0,110 \times 0,47 + 0,099 \times 0,41 + 0,088 \times 0,19 + 0,077 \times 0 + 0,066 \times 0,66 + 0,055 \times 1 + 0,044 \times 0,47 + 0,033 \times 0,08 + 0,022 \times 0,62 + 0,011 \times 0,47 = 0,38,$$

$$In_{2015} = 0,142 \times 1 + 0,132 \times 1 + 0,121 \times 0,68 + 0,110 \times 0 + 0,099 \times 0 + 0,088 \times 1 + 0,077 \times 1 + 0,066 \times 1 + 0,055 \times 0,04 + 0,044 \times 0,75 + 0,033 \times 1 + 0,022 \times 1 + 0,011 \times 1 = 0,69,$$

$$In_{2016} = 0,142 \times 0,29 + 0,132 \times 0,5 + 0,121 \times 0,06 + 0,110 \times 0,47 + 0,099 \times 0,53 + 0,088 \times 0,46 + 0,077 \times 0,56 + 0,066 \times 0 + 0,055 \times 0 + 0,044 \times 0 + 0,033 \times 0,19 + 0,022 \times 0,46 + 0,011 \times 0,52 = 0,32.$$

Розрахуємо оптимальний інтегральний показник рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» на основі нормативних значень:

$$In_{opt} = 2 \times 0,142 + 0,7 \times 0,132 + 0,3 \times 0,121 + 0,4 \times 0,110 + 0,5 \times 0,099 + 0,5 \times 0,088 + 0,5 \times 0,077 + 0,5 \times 0,066 + 1 \times 0,055 + 1 \times 0,044 + 0,1 \times 0,033 + 1 \times 0,022 + 1 \times 0,011 = 0,65.$$

За результатами розрахунків пропонуємо шкалу значень інтегрального показника рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» (I_n) розбити на два інтервали залежно від значення показника In_{opt} : $0 \leq I_n \leq 0,65$; $0,65 < I_n \leq 1$. Ці інтервали будуть використовуватись для побудови матриці вибору стратегій підвищення рівня фінансової безпеки підприємства.

Графічна динаміка інтегрального показника рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» протягом 2011–2016 рр. Показана на рис. 5.8.

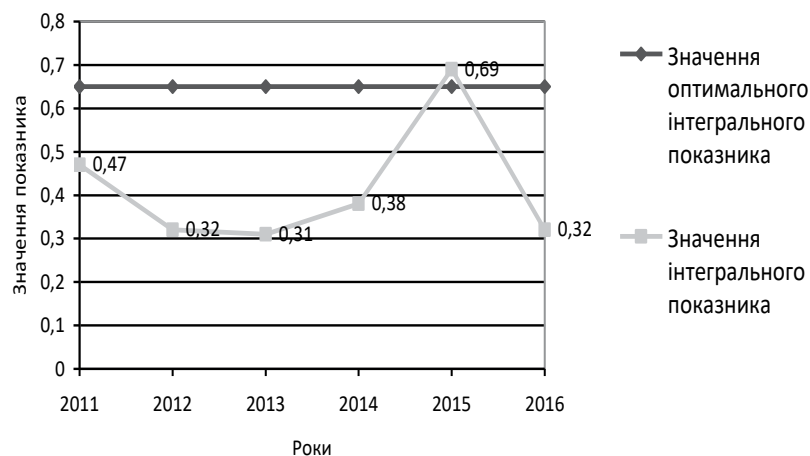

Рис. 5.8. Динаміка інтегрального та оптимального показника рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» (авторська розробка)

Результати аналізу показують, що протягом 2011–2014 рр. значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки досліджуваного підприємства було нижче оптимального, і лише у 2015 р. це значення було більшим, що свідчить про підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Проте у 2016 р. спостерігалось значне зниження показника, що вказує на покращення рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч».

Сучасний розвиток промисловості України орієнтується на пристосування підприємств до нових умов існування, які виникли в нашій країні. Підприємства вимушені адаптувати та організувати своє виробництво, враховуючи не лише завдання управління підприємством, але і постійну нестабільність зовнішнього середовища.

Застосуємо запропоновану нами методику для розрахунку інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області. Харчову промисловість Львівської області вибрано згідно галузевої та територіальної приналежності ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч». Результати розрахунку часткових показників для визначення інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області за 2011–2016 рр. представлено у табл. 5.8.

Із запропонованих часткових показників (див. табл. 5.8) 11 є показниками-стимуляторами, оскільки їх зростання сприяє збільшенню інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку, і лише один показник є показником-дестимулятором, зростання якого сприяє зниженню інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку. Як показують результати дослідження, найбільший вплив на рівень фінансової безпеки харчової промисловості Львівської області має рівень рентабельності операційної діяльності, а найменший — темп зміни середньої номінальної заробітної плати на одного працівника.

Таблиця 5.8

**Значення часткових показників ринку харчової промисловості
Львівської області (розраховано авторами)**

Назва показника	Значення часткових показників					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Відношення темпу росту продуктивності праці до темпу росту заробітної плати	0,71	0,7	0,96	0,74	0,84	0,87
Рівень інфляції, % (до попереднього року)	109,7	99,3	100,2	126,7	145,2	112,4
Частка обсягу реалізованої промислової продукції галузі до загального обсягу реалізованої промислової продукції, %	27,9	33,2	28,4	33,97	32,79	33,17
Показник щільності виробництва, млн. грн.	3,55	4,56	4,43	5,31	7,42	6,32
Темп зміни індексу промислової продукції	1,13	0,9	0,99	0,97	0,95	0,98
Темп зміни середньої номінальної заробітної плати на одного працівника	1,03	1,12	1,09	1,1	1,13	1,06
Частка капітальних інвестицій галузі в промисловості, %	22,15	27,22	25,64	22,09	26,79	27,03
Частка прибуткових підприємств, %	58,1	57,5	61,6	59,5	63,8	61,7
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	6,4	4,6	7,6	4,2	3,9	4,1
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	1,5	0,6	2,3	-2,8	0,8	0,5
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	8,91	4,12	2,68	2,07	2,13	2,09
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	5,61	3,09	2,17	1,91	1,95	1,93

Розрахуємо інтегральні показники рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області за 2011–2016 рр.:

$$I_{p_{2011}} = 0,154 \times 0,68 + 0,141 \times 0,84 + 0,128 \times 0 + 0,115 \times 0 + 0,103 \times 0,1 + 0,089 \times 1 + 0,077 \times 0,77 + 0,065 \times 1 + 0,052 \times 1 + 0,038 \times 0,01 + 0,025 \times 0,04 + 0,013 \times 0 = 0,50,$$

$$I_{p_{2012}} = 0,154 \times 0,19 + 0,141 \times 0,67 + 0,128 \times 0,26 + 0,115 \times 0,87 + 0,103 \times 0 + 0,089 \times 0 + 0,077 \times 1 + 0,065 \times 0,3 + 0,052 \times 0,32 + 0,038 \times 1 + 0,025 \times 0 + 0,013 \times 0,9 = 0,42,$$

$$I_{p_{2013}} = 0,154 \times 1 + 0,141 \times 1 + 0,128 \times 0,23 + 0,115 \times 0,08 + 0,103 \times 0,65 + 0,089 \times 0,39 + 0,077 \times 0,98 + 0,065 \times 0,09 + 0,052 \times 0,07 + 0,038 \times 0,69 + 0,025 \times 1 + 0,013 \times 0,6 = 0,58,$$

$$I_{p_{2014}} = 0,154 \times 0,08 + 0,141 \times 0 + 0,128 \times 0,45 + 0,115 \times 1 + 0,103 \times 0,32 + 0,089 \times 0,3 + 0,077 \times 0,4 + 0,065 \times 0 + 0,052 \times 0 + 0,038 \times 0 + 0,025 \times 0,15 + 0,013 \times 0,1 = 0,28,$$

$$I_{p_{2015}} = 0,154 \times 0 + 0,141 \times 0,71 + 0,128 \times 1 + 0,115 \times 0,81 + 0,103 \times 1 + 0,089 \times 0,22 + 0,077 \times 0 + 0,065 \times 0,01 + 0,052 \times 0,01 + 0,038 \times 0,92 + 0,025 \times 0,54 + 0,013 \times 1 = 0,51,$$

$$I_{p_{2016}} = 0,154 \times 0,65 + 0,141 \times 0,71 + 0,128 \times 0,87 + 0,115 \times 0,72 + 0,103 \times 0,35 + 0,089 \times 0,3 + 0,077 \times 0,96 + 0,065 \times 0,67 + 0,052 \times 0,08 + 0,038 \times 0,65 + 0,025 \times 0,003 + 0,013 \times 0,005 = 0,60.$$

Розрахуємо оптимальний інтегральний показник рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області на основі нормативних значень:

$$I_{p_{opt}} = 0,154 \times 1 + 0,141 \times 1 + 0,128 \times 1 + 0,115 \times 0,25 + 0,103 \times 0,5 + 0,089 \times 0,2 + 0,077 \times 0,8 + 0,065 \times 1 + 0,052 \times 1 + 0,038 \times 0,3 + 0,025 \times 1 + 0,013 \times 0,5 = 0,64.$$

За результатами розрахунків пропонуємо шкалу значень інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської обл. (I_p) розбити на два інтервали залежно від значення показника $I_{p_{opt}}$: $0 \leq I_p \leq 0,64$; $0,64 < I_p \leq 1$. Ці інтервали будуть використовуватись для побудови матриці вибору стратегій підвищення рівня фінансової безпеки підприємства.

Графічно динаміку інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області протягом 2011–2016 рр. показано на рис. 5.9.

Аналіз динаміки інтегрального показника фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області відносно оптимального показника показує, що значення протягом всього аналізованого періоду є нижчими від оптимального, що свідчить про низький рівень фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської обл. Протягом 2011–2013 рр. значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області є вищим за значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч», протягом 2014–2015 рр. простежується протилежна ситуація. У 2016 р. рівень фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської обл. є значно вищим за рівень фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч». Динаміку зміни інтегральних показників рівня фінансової безпеки представлено на рис. 5.10.

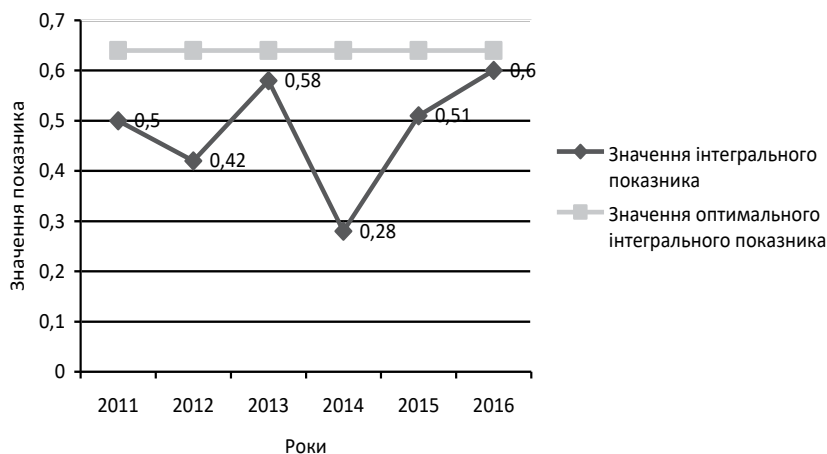

Рис. 5.9. Динаміка інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської обл. відносно оптимального показника (авторська розробка)

Отже, знаючи значення інтегральних показників рівня фінансової безпеки, запропонуємо стратегії та конкретні рекомендації щодо підвищення рівня фінансової безпеки промислового підприємства.

Вибір заходів підвищення рівня фінансової безпеки підприємства пропонуємо здійснювати на основі співставлення двох інтегральних показників рівня фінансової безпеки. Для цього пропонуємо матрицю вибору стратегій (рис. 5.11). По осі X відкладемо запропоновані інтервали інтегрального показника рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч», а по осі Y — інтервали інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку харчової промисловості Львівської області. Розподіл інтервалів на дві частини залежно від значень оптимальних інтегральних показників рівня фінансової безпеки утворює чотири сегменти матриці.

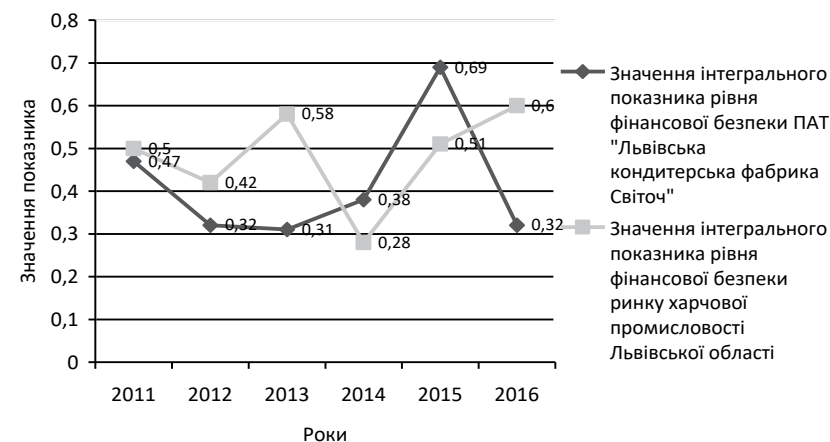

Рис. 5.10. Динаміка інтегральних показників рівня фінансової безпеки ПАТ «Львівська кондитерська фабрика Світоч» та ринку харчової промисловості Львівської обл. (авторська розробка)

Точка ОПТ відображає абсолютний рівень фінансової безпеки підприємства, оскільки саме в ній сходяться оптимальні значення інтегрального показника рівня фінансової

безпеки підприємства та ринку. Точка С показує позицію ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч» у матриці за результатами розрахункового 2016 р.

Сегменти матриці означають:

I сегмент — характеризує кризовий рівень фінансової безпеки підприємства, оскільки інтегральний показник безпеки ринку і підприємства є нижчим за оптимальний рівень. Для цього сегмента пропонуємо використовувати підприємствам стратегію виживання — це стратегія захисту, яка застосовується у разі кризового стану фінансової діяльності підприємства і спрямована на запровадження системи заходів щодо виходу підприємства з кризового стану у найкоротший термін. Керівний апарат підприємства має швидко ухвалювати ефективні управлінські рішення щодо фінансової діяльності, які передбачають: продаж або закриття збиткових виробництв, залучення банківських кредитів, впровадження жорсткої економії всіх ресурсів, призупинення або зменшення процесу інвестування, централізоване виконання фінансових операцій, зміна методів управління або реорганізацію підприємства.

II сегмент — відображає задовільний рівень фінансової безпеки, характеризується тим, що інтегральний показник рівня фінансової безпеки підприємства знаходиться нижче оптимального значення, тоді як інтегральний показник рівня фінансової безпеки ринку — вище оптимального. Для цього сегмента пропонуємо стратегію швидкого реагування, яка спрямована на швидке прийняття управлінських рішень, які: 1) зможуть забезпечити підприємство необхідними коштами для зростання рівня стабільності і ліквідності підприємства; 2) спрямовані на задоволення потреб як співробітників, так і власників підприємства, як матеріальних, так і соціальних; 3) забезпечать одержання достатнього прибутку підприємством; 4) максимізують ринкову вартість підприємства.

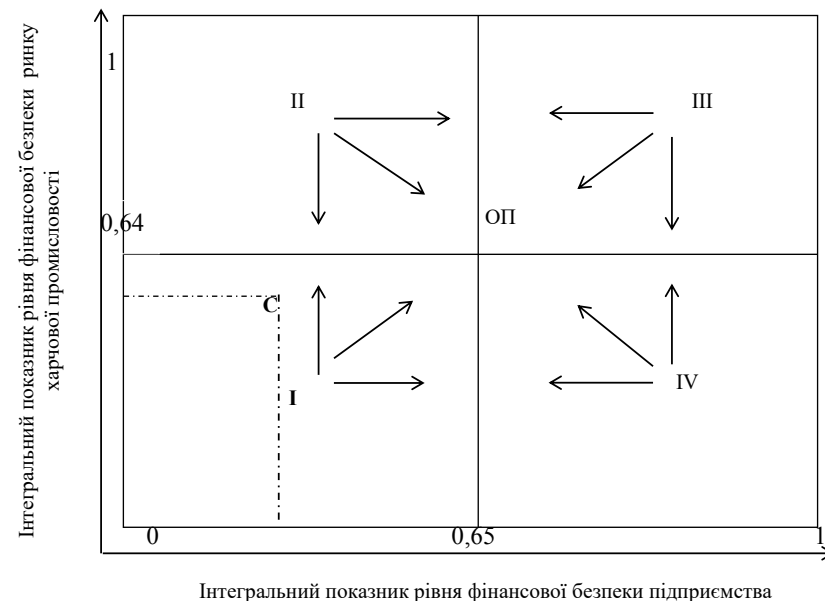

Рис. 5.11. Матриця вибору стратегій щодо підвищення рівня фінансової безпеки промислового підприємства
(розроблено авторами)

III сегмент — відповідає високому рівню фінансової безпеки підприємства, оскільки значення інтегрального показника рівня фінансової безпеки ринку і підприємства вищі за оптимальне значення. Для цього сегмента пропонуємо стратегію зростання, яка характеризується рішучим стилем і методами управління, спрямованими на досягнення найвищих результатів у фінансовій діяльності підприємства. Тобто підприємству необхідно активно розширювати свою діяльність, активізувати свою інвестиційну діяльність, спрямовувати значні ресурси на управління та вдосконалення системи фінансової безпеки підприємства, проводити постійний моніторинг змін, які можуть вплинути на результати діяльності.

IV сегмент — характеризується нормальним рівнем фінансової безпеки, але нижчим за ринковий, оскільки інтегральний показник рівня фінансової безпеки підприємства є вищим за оптимальний, а інтегральний показник рівня фінансової безпеки ринку — нижчим. У цьому сегменті підприємству пропонується обирати стратегію стабілізації, яка передбачає підвищення рівня його фінансової безпеки за допомогою впровадження змін у систему управління його фінансовою безпекою. Передусім, ці зміни стосуватимуться фінансової діяльності підприємства, а саме: пошук шляхів підвищення рівня фінансової безпеки підприємства за допомогою вирівнювання обсягу продажу з метою збільшення його прибутку, підвищення рентабельності операційної діяльності, а також шляхом зниження витрат фінансової діяльності.

Згідно проведених розрахунків, ПАТ «Львівська кондитерська фабрика «Світоч» потрапляє у I сегмент матриці, тому для підприємства пропонується обрати стратегію виживання. Для реалізації стратегії можна застосувати три напрями дій: впровадити економію та ощадливе використання фінансових ресурсів з активним наміром швидкої стабілізації фінансової сфери діяльності підприємства; збільшити обсяги і ефективність виробництва за допомогою нових методів управління, що сприятиме активізації підприємницької діяльності; запровадити стабілізацію фінансового стану шляхом впровадження довгострокових аналітичних, науково-технічних і соціально-економічних програм для досягнення високої ринкової позиції фірми та підвищення рівня фінансової безпеки підприємства. Метою стратегії є створення системи покращення фінансового стану підприємства з метою підвищення рівня його фінансової безпеки.

1. **Бовсуновська Г.С.** Інтегральна оцінка рівня фінансової безпеки страхового ринку / Г.С. Бовсуновська // Економічний аналіз : зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. — Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. — Том 16. — № 1. — С. 167–173.

2. **Деркач О.М.** Науково-методичний підхід до комплексної оцінки фінансової безпеки держави [Електронний ресурс] / О.М. Деркач. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VUABS/2012_1/32_02_03.pdf

3. **Зарубинский В.М.** Финансовое управление предприятием на основе использования открытой информации / В.М. Зарубинский, Н.С. Зарубинская // Актуальні проблеми економіки. — 2002. — № 12. — С. 31–41.

4. **Ільяшенко С.Н.** Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С.Н. Ільяшенко // Актуальні проблеми економіки. — 2003.— №3. — С. 12–19.

5. **Камишнікова Е.В.** Методы формирования комплексной оценки уровня экономической безопасности предприятия / Е.В. Камишнікова // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 12 (102). — С. 87–91.

6. **Кириянов Б.Ф.** К теории построения интегральных показателей качества систем на основе линейных математических моделей / Б.Ф. Кириянов, Д.В. Кириянов // Современные наукоемкие технологии. — 2008.— № 4. — С. 73–74.

7. **Шелест В.В.** Управління фінансовою безпекою довірчого товариства / В.В. Шелест // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — № 3. — С. 181–184.

5.6 Механізми оптимізаційного перерозподілу ринкового прибутку суб'єктів господарювання

В умовах значного поширення малого і середнього бізнесу визначальна роль у розвитку економіки належить великому бізнесу. Така нова структура суб'єктів ринку зумовлює істотні зміни у ринковому механізмі. Замість досконалої конкуренції, яка панувала на попередніх етапах, великі монополії, які панують на ринку, визначають умови його функціонування у власних інтересах. Обмежена кількість їх дає змогу ділити сфери впливу і диктувати ціни на свою продукцію, тобто відбувається монополізація ринку. Відповідно, конкуренція перестає бути досконалою і загальною. Ціни істотною мірою визначаються не попитом і пропозицією, а силою панівних корпорацій» [1, с. 213].

Саме такий стан ринкових відносин — корпоративно-олігархічний, — що склався на сучасному світовому ринковому просторі, в тому числі і в національній економіці, стримує її економічний розвиток та стає для держави економічно небезпечним. Це обумовило необхідність формування альтернативного механізму управління економічною безпекою для країн, які не відносять до розвинених економік, подібних США, Німеччини чи Великобританії. Склався суперечливий за економічною сутністю та загрозливий для розвитку країни стан, коли в Україні визначальна роль належить великому бізнесу, а, отже, і лівова частка національного прибутку акумулюється у представників великого бізнесу. Частина цього прибутку, що фактично повертається у діловий обіг країни, є недостатньою тому українська економіка потребує дієвого механізму розподілу прибутку економічних резидентів на потреби та розвиток національної економіки.

На думку авторів, одним із дієвих кроків у цьому напрямку є встановлення законодавчого обмеження прибутку шляхом визначення верхньої межі рентабельності. Для

теоретичного обґрунтування запропонованого заходу розглянемо випадок (табл. 5.9), коли розмір прибутку виникає за фактом залежно від ціни товару, що склався на ринку. У такому випадку рентабельність складає 50%. Далі, в табл. 5.10–5.13 нормативно обмежуємо прибуток для підприємства розмірами: 40% (табл. 5.10), 30% (табл. 5.11), 20% (табл. 5.12), 10% (табл. 5.13), але таке обмеження рентабельності не впливає на ринкові ціни продажу. Ціни продажу залишаються незмінними, і, тому, виручка від реалізації і дохід підприємства не змінюються (позиція №10 в табл. 5.9–5.13). Позиції 1, 2, 6, 7, також 10 є незмінними. В даному випадку весь чистий прибуток спрямовується на виплату дивідендів. З іншого боку за умов обмеження прибутку, що нами пропонується як регулятивна та безпекова пропозиція, частина доходу із складу прибутку спрямовується на збільшення заробітної плати.

У дослідженні запропоновано застосовувати нове, відмінне існуючих визначень прибутку (економічний прибуток, бухгалтерський прибуток), а саме — ринковий прибуток. Ринковим прибутком будемо називати прибуток, який розраховується за умов, коли обмеження прибутку шляхом фіксації рентабельності відсутнє. У рядку 13/1 в табл. 5.9–5.13 розрахунок податкового навантаження на дохід фізичних осіб у вигляді дивідендів, нарахований (виплачений) юридичною особою-платником податку на прибуток підприємств на користь фізичної особи, включається до її загального місячного (річного) оподаткованого доходу та оподатковується податком на доходи фізичних осіб (ПДФО) за ставкою 5% і військовим збором (ВЗ) за ставкою 1,5% (згідно з діючим законодавством України станом на 2017 р.).

Таблиця 5.9

Економічні показники виробництва партії умовної продукції за розміром рентабельності, який є максимально можливим на ринку (за умов оподаткування в Україні станом на 2017 р.)

(розроблено авторами)

№	Стаття	Сума, грн.	в т. ч. податки та обов'язкові внески
1	Сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі	400,0	
2	Енергоносії та теплопостачання	200,0	
3	Заробітна плата до / після оподаткування	150,0 / 120,75	29,25 (ПДФО — 18%, ВЗ — 1,5%)
4	Нарахування на заробітну плату (22%)	33,0	33,0
5	Амортизація	67,0	
6	Інші змінні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	50,0	10,0 (екологічний податок)
7	Інші постійні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	100,0	20,0 (податок на землю)
	Собівартість	1000,0	
8	Рентабельність (за фактом, залежно від ціни продажу), %	50%	
9	Прибуток (загальний, балансовий)	500,0	
10	Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку)	1500,0	
	Податок на додану вартість (сплата до бюджету — за ставкою 20%)	130,0	130,0
11	Податок на прибуток (18%)	66,7	66,7
12	Чистий прибуток	303,3	
13	Розподіл чистого прибутку: – фонди споживання (див. 13/1); – фонди накопичення (розвитку) (див. 13/2)	303,3 –	
13/1	Фонди споживання: – фонд виплати дивідендів / виплати після оподаткування; – фонд матеріального заохочення; – фонд соціального розвитку	303,3/283,6 – –	19,7 (ПДФО — 5%, ВЗ — 1,5%)
13/2	Фонди накопичення (розвитку): – резервний фонд; – фонд розвитку (інвестиційний).	– –	
	Податки та обов'язкові платежі у підсумку:		308,9
	Виплачено фізичним особам на руки у формі заробітної плати та дивідендів разом, у т. ч.: — заробітна плата (або винагорода); — дивіденди	404,35 120,75 283,6	

Таблиця 5.10

Економічні показники виробництва партії умовної продукції за розміром фіксованої рентабельності 40% (за умов оподаткування в Україні станом на 2017 р.) (розроблено авторами)

№	Стаття	Сума, грн.	в т. ч. податки та обов'язкові внески
1	Сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі	400,0	
2	Енергоносії та теплопостачання	200,0	
3	Заробітна плата до / після оподаткування	208,2 / 167,6	40,6 (ПДФО — 18%, ВЗ — 1,5%)
4	Нарахування на заробітну плату (22%)	45,8	45,8
5	Амортизація	67,0	
6	Інші змінні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	50,0	10,0 (екологічний податок)
7	Інші постійні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	100,0	20,0 (податок на землю)
	Собівартість	1071,0	
8	Рентабельність фіксована, але ціна незмінна, яка дозволяє 50%	40%	
9	Прибуток (загальний, балансовий)	429,0	
10	Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку)	1500,0	
	Податок на додану вартість (сплата до бюджету — за ставкою 20%)	130,0	130,0
11	Податок на прибуток (18%)	53,8	53,8
12	Чистий прибуток	245,2	
13	Розподіл чистого прибутку: – фонди споживання (див. 13/1); – фонди накопичення (розвитку) (див. 13/2)	245,2	
13/1	Фонди споживання: – фонд виплати дивідендів / виплати після оподаткування; – фонд матеріального заохочення; – фонд соціального розвитку	245,2/ 229,26 – –	15,94 (ПДФО — 5%, ВЗ — 1,5%)
13/2	Фонди накопичення (розвитку): – резервний фонд; – фонд розвитку (інвестиційний).	– –	
	Податки та обов'язкові платежі у підсумку:		316,14
	Виплачено фізичним особам на руки у формі заробітної плати та дивідендів разом, у т. ч.: — заробітна плата (або винагорода); — дивіденди	396,86 167,6 229,26	

Таблиця 5.11

Економічні показники виробництва партії умовної продукції за розміром фіксованої рентабельності 30% (за умов оподаткування в Україні станом на 2017 р.) (розроблено авторами)

№	Стаття	Сума, грн.	в т. ч. податки та обов'язкові внески
1	Сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі	400,0	
2	Енергоносії та теплопостачання	200,0	
3	Заробітна плата до / після оподаткування	276,23 / 222,37	53,86 (ПДФО — 18%, ВЗ — 1,5%)
4	Нарахування на заробітну плату (22%)	60,77	60,77
5	Амортизація	67,0	
6	Інші змінні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	50,0	10,0 (екологічний податок)
7	Інші постійні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	100,0	20,0 (податок на землю)
	Собівартість	1154,0	
8	Рентабельність фіксована, але ціна незмінна, яка дозволяє 50%	30%	
9	Прибуток (загальний, балансовий)	346,0	
10	Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку)	1500,0	
	Податок на додану вартість (сплата до бюджету — за ставкою 20%)	130,0	130,0
11	Податок на прибуток (18%)	38,88	38,88
12	Чистий прибуток	177,12	
13	Розподіл чистого прибутку: — фонди споживання (див. 13/1); — фонди накопичення (розвитку) (див. 13/2)	177,12 —	
13/1	Фонди споживання: — фонд виплати дивідендів / виплати після оподаткування; — фонд матеріального заохочення; — фонд соціального розвитку	177,12/ 165,61 — —	11,51 (ПДФО — 5%, ВЗ — 1,5%)
13/2	Фонди накопичення (розвитку): — резервний фонд; — фонд розвитку (інвестиційний).	— —	
	Податки та обов'язкові платежі у підсумку:		325,02
	Виплачено фізичним особам на руки у формі заробітної плати та дивідендів разом, у т. ч.: — заробітна плата (або винагорода); — дивіденди	387,98 222,37 165,61	

Таблиця 5.12

Економічні показники виробництва партії умовної продукції за розміром фіксованої рентабельності 20% (за умов оподаткування в Україні станом на 2017 р.) (розроблено авторами)

№	Стаття	Сума, грн.	в т. ч. податки та обов'язкові внески
1	Сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі	400,0	
2	Енергоносії та теплопостачання	200,0	
3	Заробітна плата до / після оподаткування	355,0 / 285,77	69,23 (ПДФО — 18%, ВЗ — 1,5%)
4	Нарахування на заробітну плату (22%)	78,0	78,0
5	Амортизація	67,0	
6	Інші змінні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	50,0	10,0 (екологічний податок)
7	Інші постійні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	100,0	20,0 (податок на землю)
	Собівартість	1250,0	
8	Рентабельність фіксована, але ціна незмінна, яка дозволяє 50%	20%	
9	Прибуток (загальний, балансовий)	250,0	
10	Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку)	1500,0	
	Податок на додану вартість (сплата до бюджету — за ставкою 20%)	130,0	130,0
11	Податок на прибуток (18%)	21,6	21,6
12	Чистий прибуток	98,4	
13	Розподіл чистого прибутку: — фонди споживання (див. 13/1); — фонди накопичення (розвитку) (див. 13/2)	98,4 —	
13/1	Фонди споживання: — фонд виплати дивідендів / виплати після оподаткування; — фонд матеріального заохочення; — фонд соціального розвитку	98,4/92,0 — —	6,4 (ПДФО — 5% + В.з. — 1,5%)
13/2	Фонди накопичення (розвитку): — резервний фонд; — фонд розвитку (інвестиційний).	— —	
	Податки та обов'язкові платежі у підсумку:		335,23
	Виплачено фізичним особам на руки у формі заробітної плати та дивідендів разом, у т. ч.: — заробітна плата (або винагорода); — дивіденди	377,77 285,77 92,0	

Таблиця 5.13

Економічні показники виробництва партії умовної продукції за розміром фіксованої рентабельності 10% (за умов оподаткування в Україні станом на 2017 р.) (розроблено авторами)

№	Стаття	Сума, грн.	в т. ч. податки та обов'язкові внески
1	Сировина, матеріали, напівфабрикати, комплектуючі	400,0	
2	Енергоносії та теплопостачання	200,0	
3	Заробітна плата до / після оподаткування	448,36 / 360,93	87,43 (ПДФО — 18%, ВЗ — 1,5%)
4	Нарахування на заробітну плату (22%)	98,64	98,64
5	Амортизація	67,0	
6	Інші змінні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	50,0	10,0 (екологічний податок)
7	Інші постійні витрати (в т. ч. інші податки, що відносять на витрати)	100,0	20,0 (податок на землю)
	Собівартість	1364,0	
8	Рентабельність фіксована, але ціна незмінна, яка дозволяє 50%	10%	
9	Прибуток (загальний, балансовий)	136,0	
10	Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку)	1500,0	
	Податок на додану вартість (сплата до бюджету — за ставкою 20%)	130,0	130,0
11	Податок на прибуток (18%)	1,08	1,08
12	Чистий прибуток	4,92	
13	Розподіл чистого прибутку: – фонди споживання (див. 13/1); – фонди накопичення (розвитку) (див. 13/2)	4,92 –	
13/1	Фонди споживання: – фонд виплати дивідендів / виплати після оподаткування; – фонд матеріального заохочення; – фонд соціального розвитку	4,92/4,6 – –	0,32 (ПДФО — 5% + ВЗ — 1,5%)
13/2	Фонди накопичення (розвитку): – резервний фонд; – фонд розвитку (інвестиційний).	– –	
	Податки та обов'язкові платежі у підсумку:		347,47
	Виплачено фізичним особам на руки у формі заробітної плати та дивідендів разом, у т. ч.: — заробітна плата (або винагорода); — дивіденди	365,53 360,93 4,6	

На підставі розрахунків наданих в табл. 5.9–5.13 складемо підсумкову табл. 5.14.

Таблиця 5.14

Вплив фіксованої рентабельності на підсумкові показники підприємства

Показник, (див табл. 5.9–5.13)	Рентабельність:				
	50% (не фіксована, фактична, норма)	фіксована на рівні:			
		40%	30%	20%	10%
Виручка (дохід) від продажу партії умовного товару (за фактичною ціною, що склалася на ринку), тис. грн	1500,0	1500,0	1500,0	1500,0	1500,0
Чистий прибуток, тис. грн	303,3	245,2	177,12	98,4	4,92
Податки та обов'язкові платежі разом, тис. грн:	308,9	316,14	325,02	335,23	347,47
Виплачена заробітна плата (винагорода), тис. грн	120,75	167,6	222,37	285,77	360,93
Виплачені дивіденди, тис. грн.	283,6	229,26	165,61	92,0	4,6
Виплачено фізичним особам на руки у формі ЗП та дивідендів разом, тис. грн	404,35	396,86	387,98	377,77	365,53

В табл. 5.14 показано підсумкові показники лише одного з можливих варіантів оптимізаційного перерозподілу ринкового прибутку, а саме перерозподіл суми ринкового прибутку між загальним, балансовим прибутком, що формується відповідно фіксованому рівню рентабельності, та його залишковою частиною від ринкового прибутку, що додається до фонду заробітної плати. Отже, за допомогою механізму фіксованої рентабельності можемо впливати на зростання заробітної плати, винагород тощо (див. рядок 4 табл. 5.14) за рахунок зменшення виплати корпоративних дивідендів

(див. рядок 5 табл. 5.14). Це механізм перерозподілу частини прибутку суб'єктів господарювання безпосередньо у сферу доходів домогосподарств найманих працівників, оминаючи сферу банківського кредитування. Податкове наповнення бюджетів не суттєво, але все-таки зростає (див. рядок 3 табл. 5.14). Останній рядок в табл. 5.14 (загальна сума виплат фізичним особам (заробітна плата + дивіденди) має спадну тенденцію. Звертають на себе увагу показники щодо фіксованої рентабельності на рівні 10%. Такий рівень фіксації є неприйнятним тому, що чистий прибуток витрачається у повному обсязі на сплату ПДВ, тому, на наш погляд, фіксований рівень рентабельності не може бути меншим за 20% при ставці ПДВ у 20%.

На наш погляд, пропозиція щодо обмеження прибутку шляхом встановлення верхньої межі рентабельності — це механізм державного регулювання (збільшення чи зменшення) масового платоспроможного попиту. У свою чергу, за законами ринку неминучим відгуком на зростаючий попит стане подальше зростання товарної пропозиції з боку товаровиробничих підприємств. А існуючий зараз механізм, тобто механізм, що не обмежує прибуток, навпаки, — це механізм стійкого зниження загального масового попиту. Під масовим попитом розуміємо, наприклад, в Україні платоспроможність 80–90% працездатного населення країни, що отримує доходи як наймані працівники. В той же час 10–20% осіб мають високі доходи, які майже не впливають на попит товарів та послуг повсякденного масового попиту, а впливають на зростання попиту лише для товарів одиничного попиту, таких як ексклюзивні авто, яхти, фешенебельні особняки тощо. Переважно кошти осіб з високими доходами перетікають у сферу банківського або спекулятивного бізнесу, як правило, за межами своєї країни, а все це не підвищує масовий попит та купівельну спроможність 90% працездатного населення, принаймні в економічних умовах сучасної України.

Також, на наш погляд, пропозиція щодо обмеження прибутку шляхом встановлення верхньої межі рентабельності — це для промислових та торговельних підприємств механізм перерозподілу грошових потоків із їхнього ринкового прибутку до фонду заробітної плати. Це, на наш погляд, збільшить попит на ринку споживчих товарів, що, у свою чергу, призведе до зростання пропозиції з боку виробників. Отже, почнеться розгортання економіки у напрямку зростання. Це, за своєю сутністю, і є механізм перезавантаження економіки, подібний тому механізму, що мав місце у США у 1980-ті роки (рейгономіка). Але, на відміну від рейгономіки, зростання платозабезпеченого попиту з боку населення за нашою моделлю відбувається не за рахунок банківських кредитів (як це відбувалося у США за рахунок кредитних грошей), а за рахунок власних грошей домогосподарств, які у своєму обігу не призводять до дефолтів та фінансових криз, що виникають через невиконання боргових зобов'язань. Це механізм стимулювання попиту не через банківські кредити, а через систему обігу, через діловий обіг грошових потоків між домогосподарствами та підприємствами, як виробничими, так і торговельними, а також через підприємства надання послуг.

Також зазначимо, що можливі й інші варіанти оптимізаційного перерозподілу ринкового прибутку, які потребують свого подальшого системного дослідження, а саме: звільнення від податку на прибуток прибутку, який не перевищує фіксований рівень; включення до моделі фіксованої рентабельності прогресивної шкали оподаткування на прибуток, який перевищує фіксовану рентабельність; можливість спрямування частини ринкового прибутку, що перевищує фіксований розмір, до фондів підприємства (див. рядки 13/1, 13/2) із застосуванням до таких грошових сум своєї шкали оподаткування; грошові накопичення, що акумульовані у фондах підприємств (див. рядки 13/1, 13/2), не можуть бути виведені за кордон, але, можливо, можуть бути внесеними лише у банки своєї країни або у взаємні національні корпоративні фонди.

Слід зазначити, що механізми законодавчого обмеження прибутку економічних суб'єктів вже давно застосовуються у багатьох розвинених країнах світу, в тому числі і в Україні. Наприклад, в Україні вже давно встановлений максимальний рівень прибутку для багатьох підприємств-монополістів. Регулювання норми прибутку з боку держави в основному використовується з метою контролю за ціноутворенням на підприємствах комунальних послуг, що перебувають у приватній власності. Так, в кінці листопада 2016 р. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, Постановою № 1029 від 26.07.2013 зобов'язала Обленерго при переході на стимулююче регулювання вкладати в мережі не менше 50% прибутку з існуючої на момент переходу бази активів [2].

1. Чухно А.А., Юхименко П.І., Леоненко П.М. Сучасні економічні теорії : підручник / за заг. ред. А.А. Чухна. — К. : Знання, 2007. — 878 с.

2. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері енергетики, офіційний веб-сайт. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www3.nerc.gov.ua/?id=7696>

5.7 Фінансове забезпечення інноваційної діяльності в Україні: проблеми та перспективи

Фундаментом сучасного постіндустріального суспільства є інноваційна економіка, яка притаманна всім розвинутим країнам світу. Однією з найважливіших умов переорієнтації української економіки на інноваційний шлях розвитку є забезпечення її необхідним обсягом фінансових ресурсів.

Різні аспекти фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності, підтримки інноваційного розвитку малого та середнього бізнесу, податкового стимулювання інновацій-

ної діяльності є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних науковців, зокрема, О. Амоші, Ю. Бажала, В. Гейця, М. Диби, І. Єгорова, П. Леоненка, О. Луніної, О. Пилипенко. Глобальні аспекти інноваційних перетворень на фінансових ринках розкриті в працях таких українських учених, як О. Джусов, С. Міщенко, Н. Стукало, А. Філіпенко, С. Циганов. Наявний дефіцит інвестиційних ресурсів та необхідність пошуку і використання нових джерел фінансування для забезпечення інноваційного розвитку в Україні обумовлює актуальність цього дослідження.

На відміну від «звичайних» інвестиційних проектів фінансування інноваційної діяльності має певні особливості [3, с. 114]: для інноваційних проектів характерний вищий рівень невизначеності і самого ходу реалізації проекту і його кінцевих результатів; важко спрогнозувати комерційні результати впроваджених інноваційних проектів; складно визначити обсяг ресурсів необхідних для реалізації інноваційних проектів, що приводить до додаткових ризиків та витрат; велика залежність від ключових фахівців, можлива втрата яких призводить до невдачі проекту.

Таким чином, фінансування інноваційної діяльності вважають більш ризикованим від «простого» інвестування.

При виборі джерел фінансування враховують багато факторів: вартість залученого капіталу; ефективність його віддачі; співвідношення власного і позикового капіталів, що визначає рівень незалежності підприємства; ризик, який виникає при використанні того чи іншого джерела; економічні інтереси інвесторів тощо. Щодо фінансування саме інноваційного процесу на підприємстві, то тут слід враховувати, що він багатоаспектний і має багато етапів, для кожного з яких характерна своя тривалість, необхідний обсяг коштів, непередбачуваність результатів тощо, тобто структура джерел і організаційні форми фінансування інноваційних проектів, програм, інноваційної діяльності у

цілому мають свою специфіку і безпосередньо пов'язані з етапами інноваційного процесу й характером впроваджуваних нововведень.

Як правило, великі інноваційні проекти проходять у своєму розвитку чотири основні стадії: зародження, розгортання, ранній зріст, зрілість. На кожному з цих етапів є можливість і доцільність фінансування з різних джерел і різними інвесторами. На перших двох найбільш ризикованих етапах підприємства найчастіше використовують власні кошти, додаткові внески у статутні фонди, гранти, венчурний капітал, державне фінансування та ресурси бізнес-ангелів. На останніх етапах домінують банківські кредити, лізинг, кошти інвестиційних фондів, іноземні інвестиції. Зрозуміло, що розподіл основних джерел фінансування за стадіями розвитку інноваційного проекту є орієнтовним, оскільки доступність кожного джерела на окремій стадії залежить від багатьох чинників (форми власності, галузі, організаційно-правової форми, фінансово-майнового стану, розміру та часу функціонування підприємства, а також масштабу, галузевої спрямованості і суспільної вагомості інноваційного проекту).

На вибір джерел фінансування інноваційної діяльності суттєво впливає розмір підприємства. Великі підприємства можуть взяти на себе фінансові ризики на кількох стадіях інноваційного процесу одночасно — від наукових досліджень до серійного випуску продукції. Натомість ризики фінансування інноваційної діяльності малих та середніх підприємств є на порядок вищими, що створює для них труднощі у доступі до фінансових ресурсів і робить вартість капіталу для них зависокою [4].

Фінансово-економічна криза протягом останніх років з її загостренням у 2015 р. призвела і до зменшення кількості промислових підприємств, які мали витрати на інноваційну діяльність, майже удвічі порівняно з попереднім роком (табл. 5.15). Для цього ж року характерне зростання обся-

гу фінансування інноваційної діяльності на 80% порівняно з попереднім періодом. Таке позитивне явище великою мірою нівелюється інфляцією та значним зростанням цін. Дані таблиці свідчать, що протягом останніх років підприємства для фінансування своєї інноваційної діяльності використовують в основному тільки власні кошти. У 2015 р. частка будь-якого зовнішнього джерела не становить навіть 1%.

Обсяг фінансування інноваційної діяльності за рахунок коштів державного бюджету зменшується і надалі. Так, у 2016 р. на науку і дослідження в Україні витратили рекордно низьку суму — не більше ніж 0,3% ВВП [7, с. 44] проти передбачених законодавством мінімум 1,7% ВВП України.

За оцінками фахівців обсяги бюджетно-податкового стимулювання інноваційної діяльності в Україні протягом останніх років не перевищує 0,05% ВВП. А якщо брати до уваги, що у структурі бюджетної допомоги переважає підтримка галузей низькотехнологічних укладів, то інноваційна спрямованість державного впливу була мінімальною [7, с. 44]. Таким чином, відсутність джерел фінансування на сьогодні є вагомою причиною стримування інноваційної діяльності промислових підприємств.

В останні роки урядом України прийнято низку постанов, рішень, державних програм, спрямованих на підвищення інноваційної результативності підприємств, однак більшість з них не вдалося реалізувати в повному обсязі. Так, у 2014 р. із затверджених 53 інноваційних проектів загальнодержавного рівня профінансовано 40, або 75,5%. При цьому найбільші обсяги фінансування освоєно за трьома напрямками: розроблення агрегатів та систем нового покоління для швидкісного та високошвидкісного залізничного транспорту (3,8 млн. грн.), розвиток транспортної логістики (4 млн. грн.), створення нових поколінь техніки і технологій в авіа-, суднобудуванні та ракетно-космічній галузі (4,1 млн. грн.) [10, с. 40].

Кількість промислових підприємств та їх витрати на інноваційну діяльність за джерелами фінансування [8]

Показник	Кількість підприємств, що мали витрати на інноваційну діяльність						Обсяг фінансування інноваційної діяльності							
	Усього, од.			У відсотках до загальної кількості інноваційно активних підприємств			Усього, млн. грн.			у відсотках до загального обсягу				
	2010	2014	2015	2010	2014	2015	2010	2014	2015	2016	2010	2014	2015	2016
Усього	1088	1206	635	74,4	75,0	77,1	8045,5	7695,9	13813,7	23229,5	100,0	100,0	100,0	100,0
у тому числі за рахунок коштів														
власних	1043	1173	611	71,3	72,9	74,2	4775,2	6540,3	13427,0	22036,0	59,4	85,0	97,2	94,9
державного бюджету	23	9	11	1,6	0,6	1,3	87,0	344,1	55,1	179,0	1,1	4,5	0,4	0,8
місцевих бюджетів	17	12	15	1,2	0,7	1,8	5,7	5,7	38,4	99,2	0,1	0,1	0,3	0,4
позабюджетних фондів	2	3	1	0,1	0,2	0,1	0,9	32,9	1,4	*	0,0	0,4	0,0	*
вітчизняних інвесторів	12	6	9	0,8	0,4	1,1	31,0	8,2	74,3	134,4	0,4	0,1	0,5	0,6
іноземних інвесторів	11	11	6	0,8	0,7	0,7	2411,4	138,7	58,6	23,4	30,0	1,8	0,4	0,1
кредитів	36	39	11	2,5	2,4	1,3	626,1	561,2	113,7	626,0	7,8	7,3	0,8	2,7
інших джерел	8	6	9	0,5	0,4	1,1	108,1	64,9	45,1	131,6	1,3	0,8	0,3	0,5

*Показник не передбачено формою № ІНН «Обстеження інноваційної діяльності підприємства за період 2014–2016 рр.» (за міжнародною методологією).

В Україні для забезпечення розвитку інноваційної сфери потрібно: здійснити перехід від традиційної науково-технічної політики до інноваційної; стимулювати розвиток основних галузей економіки та відмовитись від концепції рівномірного технічного розвитку; інвестувати в інноваційну сферу та відмовитись від інвестицій у відтворення капіталу; надавати перевагу ризиковому капіталу замість використання кредитів банку; впровадити пільги для інноваторів; активізувати непряме регулювання інноваційних процесів.

Створюючи ефективний механізм фінансування інноваційного розвитку підприємств, необхідно використовувати диверсифікований інструментарій державної підтримки, який повинен враховувати світовий досвід і національні особливості діяльності вітчизняних підприємств.

Досвід розвинених країн світу свідчить про існування низки ефективних форм підтримки інноваційної сфери: банківське кредитування; гарантування державою позик; пільгове кредитування інноваційного підприємництва; податкові пільги щодо стимулювання НДДКР; податкове списання (зменшення оподаткованого доходу); податковий кредит (зменшення суми податкового зобов'язання); додаткова (преміальна) амортизація основних засобів для інноваційних проектів, що забезпечує зменшення бази оподаткування прибутку; вкладання коштів у розвиток інноваційної інфраструктури; активне використання програмно-цілевих методів у разі розподілу бюджетних коштів; зворотне та незворотне фінансування малих інноваційних фірм на конкурсних засадах; венчурний (ризиковий) капітал тощо [11, с. 232].

Кожна країна самостійно обирає співвідношення між зазначеними формами, як правило, враховуючи такі принципи [11, с. 233]:

1) фіскальні преференції повинні мати прозорі критерії та процедуру отримання, стимулювати всі підприємства інвестувати у власний інноваційний потенціал;

2) використання адресної допомоги (державне замовлення, кредити, гранти, прямі інвестиції, фінансові гарантії) для підприємств, чиї проекти мають виняткове значення для економіки чи безпеки країни;

3) урахування вимог до фіскальних стимулів: простота доступу, низький рівень витрат на адміністрування з боку держави та підприємств, гарантованість отримання стимулів у разі виконання висунутих вимог, стабільність правил; обґрунтованість та юридична захищеність методів акумуляції коштів тощо.

В Україні для підприємств, які тільки розпочинають інноваційну діяльність, повинна бути впроваджена система специфічних заходів різнобічної підтримки і, насамперед, поліпшення фінансового забезпечення. Окрім таких загальновідомих методів, як встановлення податкових знижок, надання пільгових кредитів, використання прискорених методів амортизації обладнання тощо, доцільно впровадити систему державних гарантій і страхування інноваційної діяльності, розробити та задіяти механізми технічної підтримки. Як пряма державна підтримка, так і сприяння залученню приватних (у тому числі іноземних) ресурсів можуть бути оптимально реалізовані в межах відповідних державних програм [6].

Реалії сучасної економіки та нагальна потреба розвитку інноваційної сфери в Україні зумовлює необхідність диверсифікації та пошуку нових джерел фінансування.

За кордоном поряд з традиційними методами фінансування та підтримки інноваційної діяльності все більшого поширення набувають такі політичні інструменти, які орієнтовані на стимулювання інноваційного попиту. До них належать, насамперед, державні закупівлі, обсяг яких у більшості країн ЄС становить 16–19% ВВП, що майже у десять разів перевищує відповідний обсяг приватних та державних інвестицій у дослідницьку сферу. У ЄС державні закупівлі стали ефективним механізмом управління дослідницькими

та інноваційними проектами через «лідуючі» ринки для нових технологій. Для України цей інструмент також є доцільним, адже зменшується ризик інвестування у дослідження та розробки для підприємств, а для держави є можливість вирішувати певні економічні чи екологічні проблеми та удосконалювати якість і продуктивність державних послуг через впровадження інноваційних товарів та послуг.

На жаль, недостатній рівень розвитку українського фондового ринку не дозволяє повноцінно використовувати таке джерело фінансування, як емісія цінних паперів. Особливо важко це зробити на початкових етапах реалізації інноваційних проектів, оскільки нове підприємство ще не має позитивної репутації на ринку. Через це відбувається і недооцінка вартості українських інноваційних фірм і придбання їх за надто низькі суми [3, с. 115].

Збільшенню частки фінансування розвитку інноваційної сфери сприятиме переорієнтація «соціального» бюджету, який має насамперед споживацький характер, на бюджет «розвитку». Це особливо потрібно в час фінансового голоду, коли можливості приватного сектору щодо самостійного фінансування інновацій значно обмежені внаслідок обох глобальних фінансових криз, високої ставки рефінансування, недостатнього розвитку фондового ринку. Не бажаючи зазнавати збитків в кризових умовах банківські установи сьогодні в основному націлені на надання короткострокових кредитів і не дуже зацікавлені в реалізації довгострокових інноваційних проектів, маржа прибутку за якими зазвичай нижча, а рівень операційних витрат на банківський супровід і ризик — вищий. Крім того, банки розглядають інноваційні проекти як інвестиційні, тобто фінансують вже «зрілі» проекти, які реалізують підприємства, що вже давно функціонують на ринку.

До ефективних інструментів державної підтримки інноваційної сфери відносять державні цільові програми, які часто в багатьох країнах світу здійснювались за рахунок зо-

внiшнiх та внутрiшнiх запозичень. Однак збiльшення державного боргу можливе лише за наявностi не надто великого дефіциту бюджету.

На думку деяких вчених, в кризових умовах функціонування банківського сектору важливо віднайти баланс між підтримкою банків шляхом вливання капіталу та ліквідацією нежиттєздатних установ. Для виконання цієї функції закордоном створюють банки розвитку, діяльність яких спрямована розв'язання таких завдань: подолання провалів ринку в інноваційній сфері (формування відсутніх, але необхідних сегментів ринку); розвиток економічної і соціальної інфраструктури; елімінування істотних регіональних дисбалансів розвитку.

Банки розвитку займають власну нішу в інституційній структурі фінансового сектору зарубіжних країн і, як свідчить їх досвід, є доволі ефективними. Так, найбільшим банком розвитку у світі є Бразильський національний банк економічного і соціального розвитку, який перебуває у державній власності і надає кредити за довгостроковими відсотковими ставками, значно нижчими від ринкових. Він здійснює венчурне фінансування (еквівалент венчурних фондів), кредитує інфраструктурні проекти, надає гранти й на соціальні проекти, однак вони мають зворотний характер і видаються на вигідніших умовах. Крім участі на ринку венчурного капіталу банк є набувачем великих стратегічних пакетів акцій у ряді компаній та одержує прибуток від процентів за інвестиціями, сплачених позичальниками. Другим за обсягом активів у світі є банк розвитку КНР, який створено у 1994 р. з метою фінансування проектів національного значення в інфраструктурній, енергетичній, транспортній сферах та добувній промисловості. Основними джерелами формування його ресурсів є випуск облігацій, які вважаються безризиковими активами і розміщуються на внутрішньому та зовнішньому ринках [5, с. 87]. Німецький банк розвитку брав участь у реструктуризації банківської системи у нестабільних умовах, а

з 2009 р. став розпорядником спеціального державного фонду, який створив уряд країни з метою полегшення доступу до кредитних ресурсів для компаній, що мають ефективні бізнес-плани [5, с. 88].

Понад чверть обсягу інвестиційного довгострокового кредитування юридичних осіб банківської системи країни припадає на Банк розвитку Казахстану (84% його операцій). Схвалені банком інвестиційні проекти відповідають пріоритетним цілям, завданням і напрямам, визначеним у Стратегії індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан [5, с. 89].

До початку останньої фінансової кризи частину завдань банку розвитку (а саме — надання кредитів рефінансування, які мали іти на підтримку ліквідності банків) виконував НБУ. Були пропозиції створити банк розвитку на базі Українського банку реконструкції та розвитку, потім — Укрексімбанку, а сьогодні — це знову лише плани. Причиною цього є недостатні можливості фінансування банку розвитку і брак розуміння місця і ролі такого банку в системі фінансових відносин України тощо.

Проблему дефіциту ресурсів для фінансування інноваційного розвитку деякі українські науковці пропонують вирішити шляхом, по-перше реалізації спеціально розробленого механізму емісії грошей на умовах рефінансування через банк розвитку, перевагою якого є відсутність негативного впливу на показники державного бюджету; по-друге, фінансування інфраструктурних проектів за рахунок випусків та розміщення цінних паперів банком розвитку, де останній виступатиме їх маркет-мейкером і андеррайтером; по-третє, сек'юритизації активів промислових та інших підприємств з участю банку розвитку [5, с. 93].

Започаткування діяльності та функціонування банку розвитку потребує реалізації вибраного державного проекту у сфері інституційного сектору загальнодержавного

управління та його належного нормативно-правового забезпечення. Потенційно низькі обсяги фінансових ресурсів, що можуть бути спрямовані на рекапіталізацію банку розвитку в умовах дефіциту бюджетних коштів, обумовлюють застосування нових інструментів фінансового ринку та заходів монетарного стимулювання. Такими інструментами є: випуски інфраструктурних цільових облігацій, секюритизація активів промислових підприємств, що передбачає організаційну та іншу участь банку розвитку у відповідних заходах [5, с. 94].

Слід зазначити, що такі чинники, як брак довгострокового фінансового ресурсу, обмеженість бюджетних видатків на інноваційний розвиток, дефіцит ліквідності на фінансовому ринку та погіршення інвестиційного клімату, найближчими роками збільшуватимуть дефіцит інвестиційних ресурсів, що обумовлює залучення нових інструментальних механізмів фінансування низки інноваційних та інфраструктурних проектів. Використання можливостей банків розвитку з відповідними монетарними інструментами, зокрема, рефінансуванням, а також випусками інфраструктурних облігацій та інших інструментів фінансового ринку має сприяти скорочення інвестиційному дефіциту [5, с. 93].

Успішний закордонний досвід свідчить про можливість і доцільність використання кредитних ресурсів небанківських фінансових установ для потреб інноваційної сфери. Згідно з рейтингом журналу Global Finance однією з найбільш надійних фінансових установ світу є німецька Кредитна установа для відбудови (KfW). Вона є однією з найвідоміших та найбільш успішних небанківських фінансових установ інноваційного спрямування, адже в основі їх успішного кредитування інновацій лежить аналіз і експертиза, покликані сприяти правильному вибору програми кредитування конкретного інноваційного проекту [2, с. 33].

Сьогодні KfW пропонує такі основні програми кредитування інноваційних проектів: Інноваційна програма ERP, Інноваційна програма кредитування навколишнього середовища VMUB, Програма KfW фінансова ініціатива, Стартові фонди ERP, Програма кредитування інновацій та зростання [2, с. 34]. Вибір програми, за якою буде кредитуватися проект залежить від таких умов: час існування фірми, яка прагне отримати кредит для інноваційних цілей; середньорічний оборот фірми; орієнтовні цілі використання кредиту; вид інновацій, що впроваджується.

До складу банківської групи KfW входять KfW IPEX-Bank, банк розвитку KfW та дочірня компанія DEG. KfW IPEX-Bank здійснює фінансування міжнародних проектів та експортне фінансування. Банк розвитку KfW фінансує проекти конкретної галузі та сприяє активізації інноваційної діяльності в країнах, що розвиваються. Дочірня компанія DEG націлена на інноваційні проекти глобального спрямування, реалізує програми підтримки підприємства протягом усього процесу реалізації інноваційного проекту [2, с. 38].

В Україні KfW надає вітчизняним банкам кредити, технічну допомогу у вигляді консультаційної підтримки проектів фінансового спрямування, впроваджує програми та проекти з підтримки малих та середніх підприємств, надає на ці потреби кредитні кошти.

Таким чином, для забезпечення кредитними ресурсами інноваційної сфери України доцільним є використання можливостей банків та небанківських фінансових установ, що дозволить зміцнити здорову конкуренцію на фінансовому ринку та покращить якість та організаційно-технічні характеристики кредитів.

З'явилися нові можливості залучення інвестицій і завдяки інноваційному розвитку фінансової інфраструктури. Так, новими, «цифровими» формами фінансових інституцій стали віртуальні банки, міжнародні системи електронних грошей,

фінансово-технічні компанії. Серед платіжних інструментів з'явилися оператори мобільного зв'язку, платіжні сервіси IT-платформ, а на ринку грошей — ринок цифрових валют. Розвиток інформаційних технологій на фінансовому ринку призводить до «стирання» меж поділу ринку на традиційні види (валютний, кредитний, ринок капіталів), відбувається дифузія та інтеграція різних видів послуг [12, с. 100]. До інноваційних технологій банківського маркетингу можна віднести: інтернет-банкінг, мобільний банкінг, створення електронних офісів (відділень самообслуговування), розвиток системи роздрібних послуг, застосування CRM-систем. Цифрові сервіси для фінансової інфраструктури, ймовірно, залишатимуться найдинамічнішим сегментом ринку IT-інновацій [12, с. 105].

Черговим етапом розвитку фінансової інфраструктури цифрової економіки стала її «соціалізація», доступ широкої громадськості до фінансових сервісів та, як наслідок, поява нових форм інвестування. Виникли такі способи фінансування різноманітних ідей і проектів гуманітарного та комерційного характеру, як краудфандинг і краудінвестинг. Краудфандинг — це «народне» фінансування, тобто інвестори вкладають кошти в проекти, які їм сподобалися, при цьому вклади зазвичай мають характер пожертвувань або благодійної допомоги та не повертаються. Краудінвестинг передбачає інвестиції в проекти з високим ступенем ризику, які у довгостроковій перспективі обіцяють дивіденди й досить великий прибуток.

Успіх у світовому масштабі підтверджує зростання сукупного фінансування благодійних і венчурних проектів з 530 млн. дол. у 2009 р. до 5,1 млрд. дол. у 2013 р. Тільки у США зареєстрована 191 краудфандингова платформа. Однак, норми національного законодавства багатьох країн і України, у тому числі, часто не містять визначення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, які виникають при краудфандингу та краудінвестингу, що перешкоджає активному розвитку цього джерела фінансування інновацій [12, с. 105].

Інформатизація бізнесу та нові фінансові технології полегшують доступ до міжнародних ринків капіталів широкому колу інвесторів. Спостерігається позитивна динаміка темпів зростання цифрових сервісів для фінансової інфраструктури, що залучають великі обсяги інвестицій, і за прогнозами експертів найближчим часом ця тенденція збережеться. Ключовими чинниками ефективності фінансової інфраструктури цифрових економік будуть інновації, прозорість і доступність для загалу користувачів.

Останнім часом на ринку капіталів суттєво зросла роль «бізнес-ангелів». Інвестиціями «бізнес-ангелів» фактично є комбінація коштів, бізнесу, необхідного досвіду та мережі контактів. Сьогодні більша кількість інвестицій «бізнес-ангелів» у розвинених країнах проводиться через інтернет-портали, на яких компанії мають можливість розмістити інформацію про свої проекти. Ринок «бізнес-ангелів» швидко зростає та самоорганізується, розвивається міжнародна співпраця та об'єднання їх коштів.

До складу European Business Angel Network (EBAN) входить більш ніж 60 мереж приватних інвесторів, які об'єднують біля 10 тисяч активних інвесторів у 22 країнах Європи. Кількість активних «бізнес-ангелів» в Європі оцінюється експертами у 125 тис. осіб. Кількість же потенційних приватних інвесторів перевищує цей показник у 10 разів. В США близько 80% проектів на стадії стартапу фінансується саме «ангелами». У Великобританії близько 18 тис. «ангелів» вкладають близько 500 млн. фунтів у 3,5 тис. підприємств [9].

В Україні професійні «бізнес-ангели» поки відсутні, однак «ангельська» мережа вже створюється з 2006 р. (з виникненням Асоціації «Приватних інвесторів України»). Це єдине об'єднання інвесторів в Україні, яке є повноправним членом EBAN. В асоціацію «Приватні інвестори України» входять близько 50 чоловік. Це обумовлює певні труднощі для підприємця під час пошуку потенційного інвестора. Вирішення цьо-

го питання потребує створення в Україні необхідної кількості інтернет-систем, що надають електронні платформи, на яких підприємства та приватні особи представляють свої проекти. Завданням таких мереж і асоціацій є надання підприємцям консалтингових послуг з підготовки проектів і організації їх презентацій. Асоціації «бізнес-ангелів» беруть на себе також і деякі зобов'язання відносно подальшого нагляду за проектами, а за певних умов навіть беруть участь в їх управлінні.

Прямі іноземні інвестиції в економіку України значно скоротилися у 2014 р. Згідно з опитуванням MIGA, керівники мультинаціональних корпорацій у країнах із конфліктами більше стурбовані непередбачуваними та безсистемними змінами державної політики щодо їхніх інвестицій, ніж питаннями безпеки. 62% опитаних визначили регуляторні зміни як основний політичний ризик, тоді як лише 15% та 4% відповіли, що війна та тероризм є основними загрозами для їхніх інвестицій. В країнах, що розвиваються, найбільше інвесторів постраждало саме від втручання уряду — регуляторних змін, невиконання контрактів, обмежень на трансфер і конвертацію прибутків та активів або порушення суверенних гарантій, — а не від військових дій [1].

Згідно з опитуванням зацікавлених Україною інвесторів від компанії Dragon Capital, найбільшою перешкодою є широкомасштабна корупція і відсутність довіри до судової системи, а також непередбачуваний валютний курс та нестабільна фінансова система. В той же час, французька компанія Biocodex інвестує у фармацевтичний ринок, попит на якому менш волатильний. Американська Cargill та китайська Sofco інвестують в логістику сільського господарства. Французька Nexans і японська Fujikura розпочали промислове виробництво у Львівській області, використовуючи такі переваги України як освічена та дешева робоча сила і близькість до європейських ринків. Успіх цих інвестицій може стати сигналом для інших потенційних інвесторів [1]. В Україні значна частина прямих іноземних ін-

вестицій насправді є реінвестованим українським капіталом з офшорів, тобто здійсненню «справжніх» іноземних інвестицій перешкоджали проблеми, які полягають у неякісному бізнес-середовищі, слабких інституціях та корупції.

Крім цього, у вітчизняному законодавстві ще недостатньою мірою розвинуті нові форми іноземного інвестування, які поширюються у зарубіжних країнах, а саме: створення спільних угруповань підприємств; укладання ліцензійних контрактів з фірмами країн-реципієнтів, управлінських контрактів; пайова участь іноземного інвестора, яка не дає право контролювати підприємство; поставка підприємств «під ключ»; угоди «продукт в руки», про розподіл виробництва, «ризиковані проекти»; операції зустрічної торгівлі; трьохстороннє фінансування; міжнародний підряд; проектне фінансування.

У підсумку можна сказати, що причин гальмування інноваційного розвитку України є багато, серед них найбільшу частку становлять чинники фінансового характеру. Непрозорість державної політики, законодавства та судової системи; втрата довіри до інститутів влади; поширеність і глибина корупційних явищ, слабкий захист прав власності; порушення класичних принципів оподаткування та ринкового регулювання, переважання низькотехнологічних виробництв; недостатня розвиненість трансферу технологій; малі обсяги витрат підприємств та держави на наукові дослідження та розробки; нерозвиненість венчурного фінансування та фондового ринку — ось перелік основних чинників стримування інноваційної діяльності в Україні, тому не можна говорити про проблеми фінансування інноваційного розвитку окремо організацій, регіонів, галузей. Саме ефективна державна політика для забезпечення розвитку фінансової та інноваційної інфраструктури, фондового ринку, коректна зміна вітчизняного законодавства забезпечить умови для інноваційного розвитку України. Таким чином, для України важливо визначитися зі своєю роллю в глобалізованому суспільстві, заснованому на знаннях, та формувати для цієї мети відповідну інноваційну політику.

1. **Аверчук Р.** Прямі іноземні інвестиції в Україні: війна і мир. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://voxukraine.org/2017/01/12/investments-in-ukraine-ua/>.

2. **Гернего Ю.** Небанківські інноваційні кредити: реалії Німеччини та перспективи України / Ю. Гернего // Банківська справа. — 2016. — № 2. — С. 32–42.

3. **Єгоров І.Ю.** Інвестиційно-інноваційна діяльність // Економічна теорія. — №2. — 2016. — С. 106–117.

4. Інноваційна Україна 2020 : національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. — К., 2015. — 336 с.

5. **Корнєєв В.В.** Подолання дефіциту інвестиційних ресурсів за допомогою інструментарію банку розвитку / В.В. Корнєєв, С.В. Кульпінський // Фінанси України. — 2016. — № 5. — С. 82–96. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2016_5_7.

6. **Коробейник О.В.** Державне фінансування інноваційної діяльності підприємств України / О.В. Коробейник [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nauka.kushnir.mk.ua/?page_id=42436.

7. **Луніна І.О.** Бюджетно-податкове стимулювання інноваційної діяльності в Україні. / І.О. Луніна, О.С. Білоусова, О.О. Булана // Економіка і прогнозування. — 2016. — № 1. — С. 41–56.

8. Матеріали Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

9. **Мудь М.О.** Способи та проблеми фінансування інноваційних проектів в Україні [Електронний ресурс] / М.О. Мудь // Стратегічні орієнтири. — 2013. — Режим доступу: <http://libfor.com/index.php?newsid=1785>.

10. **Пилипенко О.В.** Державне управління інноваційною діяльністю в Україні: проблеми та перспективи / О.В. Пилипенко // Економіка України : наук. журн. — 2016. — № 9. — С. 31–43.

11. **Ховрах І.І.** Фінансування інноваційного розвитку: реалії та перспективи / І.І. Ховрах // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2013. — №1. — С. 229–235.

12. **Циганов С.А.** Розвиток інноваційної інфраструктури глобального ринку платіжних послуг / С.А. Циганов, В.В. Апалькова // Фінанси України. — 2016. — № 2. — С. 99–110.

5.8 Якість страхової послуги: сутність, основні складові та методика оцінювання

Проблема недостатньо обґрунтованого узагальнення при розв'язанні завдань з оцінки та удосконалення якості страхових послуг є типовою для більшості досліджень з даної проблематики. Перш за все, якість є філософською категорією, що виражає сукупність істотних ознак, особливостей і властивостей, які відрізняють один предмет або явище від інших, і надають йому визначеність [21].

На базі філософського визначення якості розроблено більш конкретну економічну категорію якості як певної сукупності характеристик того чи іншого товару (рис. 5.12). Але навіть у прикладному значенні термін якості має декілька трактувань.

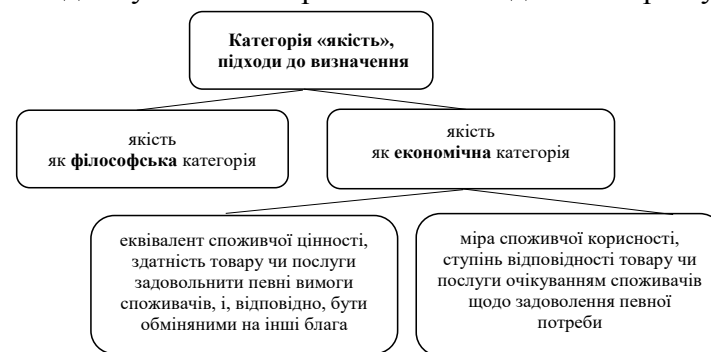

Рис. 5.12. Сучасні підходи до визначення категорії «якість»

(авторська розробка)

Найпоширенішим з них на сьогодні є визначення якості, сформульоване у стандарті ISO, згідно з яким, якість — це сукупність властивостей і характеристик продукції або послуги, які надають їм здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби споживачів [15].

В той же час у дослідженні [22] заперечується коректність даного визначення, оскільки якість продукції — це сукупність об'єктивно притаманних продукції властивос-

тей і характеристик, рівень або варіант яких формується при створенні продукції з метою задоволення існуючих потреб. На користь саме такого визначення категорії «якість» науковець [22] наводить наступні докази:

по-перше, згідно з одним з основних положень термінознавства, визначення терміну в прикладному значенні (якість продукції) не повинне суперечити фундаментальному визначенню якості як категорії. Відтак, якщо якість у філософському значенні — це особливі і суттєві властивості, невід’ємні риси, «природа» певної речі, то визначення якості як відповідності певним потребам чи вимогам порушує зазначене положення;

по-друге, у науці вже існують поняття, які означають здатність товару або послуги відповідати певним вимогам, чи задовольняти потреби споживачів. Це такі економічні категорії як корисність, або споживча цінність.

На нашу думку, у визначенні якості, що наведене в стандартах ISO, немає зазначених протиріч із філософським визначенням якості. Відтак, у межах даного дослідження термін якість товару (продукту, послуги) буде використано саме у відповідності до визначення, яке наводиться в стандартах ISO, і яке, насправді, є максимально наближеним до поняття споживчої цінності, що використовується в сучасній економічній теорії, в теорії маркетингу та теорії поведінкових фінансів. У той же час, при вирішенні проблем суто практичного характеру, на нашу думку, є доцільним використання поняття якості, що є максимально наближеним до категорії споживчої корисності як ступеню відповідності товару чи послуги очікуванням споживачів [18]. Саме такий підхід частіше за все використовується в теорії та практиці маркетингу.

Споживча оцінка якості страхового продукту значною мірою залежить не від об’єктивних характеристик самого продукту, а від характеристик, які притаманні страховій послугі, а саме: від впливу зовнішнього оточення, референтних

груп; від невідчутних та важко вимірюваних характеристик, що притаманні процесу організації страхового захисту та є значно індивідуалізованими у кожному конкретному випадку; від кваліфікації персоналу страхової компанії, який залучений у процес обслуговування, та інших ситуаційних чинників, що достатньо вичерпно характеризуються моделлю маркетингу послуг «7P» М. Бітнера (рис. 5.13).

Рис 5.13. Модель «7P» М. Бітнер: ринкова пропозиція сервісної компанії (розроблено авторами на основі [3])

Страхова послуга включає послідовність проведення типових операцій з обслуговування страхувальників та користувачів страхового захисту від моменту укладання страхової угоди до моменту її пролонгації, включаючи урегулювання страхового випадку у разі його настання. Акцент на типовості операцій з надання послуги відбиває тенденції у сучасній практиці страхування. Справа у тому, що більшість страховиків намагаються формалізувати процес надання послуг та

регламентувати його у внутрішній документації, такій, як: стандарти обслуговування клієнтів на всіх етапах взаємодії з ними, у різних каналах комунікацій та продажів. Не заперечуючи індивідуальний підхід до кожного клієнта та неповторність кожної ситуації взаємодії з ним, варто зосередитись саме на існуванні певних стандартів надання послуги, що формуються в результаті урахування так званих «кращих практик» страховиків та як результат вдалого бенчмаркінгу — аналізу та застосування досвіду інших сервісних компаній.

Акцент на обслуговуванні як страхувальників (клієнтів), так і користувачів страхових послуг (вигодонабувачів) відбиває характер взаємовідносин між різними учасниками страхової угоди. Відомо, що за значною кількістю напрямків страхування кінцевий користувач послуги може не бути страхувальником, тобто клієнтом страховика. Типовий приклад — договір корпоративного добровільного медичного страхування, який роботодавець, зазвичай, укладає на користь своїх найманих робітників. У той же час, саме оцінки, які застраховані робітники нададуть якості медичного та організаційного сервісу страхової компанії, стануть суттєвим чинником при прийнятті рішення щодо подальшої співпраці з останньою.

Існують також види страхових договорів, за якими кінцевий користувач послуги взагалі не є клієнтом страхової компанії і навіть споживачем у традиційному розумінні — він не проходить усі етапи взаємодії зі страховиком і до моменту настання страхового випадку навіть не знає, хто надаватиме йому страхове покриття. У той же час, при настанні страхового випадку він має звертатися до конкретної, але до того невідомої йому страхової компанії для захисту своїх інтересів — як у випадку з договорами цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів в Україні.

Існують й інші ситуації, коли вигодонабувач за договором не знає про факт укладення договору страхування, за яким, у разі настання страхового випадку, передбачена виплата на

його користь. Це стосується в першу чергу договорів страхування цивільної відповідальності власників квартир у багатопверхових будинках. Наприклад, якщо мешканці квартири на 9 поверсі застрахували свою відповідальність, то при настанні страхового випадку вигодонабувачами можуть стати власники квартир у цьому будинку — з першого по восьмий поверх у залежності від масштабів завданої шкоди.

Відповідно, якість страхової послуги може бути визначена як така сукупність споживчих властивостей страхової послуги, що надає їй здатність задовольняти обумовлені або передбачувані потреби споживачів у страховому захисті їх майнових інтересів — у випадках, передбачених страховим договором.

Враховуючи усе сказане вище, вважаємо за доцільне визначити основні складові страхової послуги, які безпосередньо формують рівень її якості. Спираючись на традиційний підхід до управління ринковою пропозицією сервісної компанії, що відомий як модель «7Р» М. Бітнер, базовими складовими якості страхової послуги є: страховий продукт, ціна, місце і доступ, канали і способи комунікацій, страховий персонал, процес та атмосфера обслуговування (рис. 5.14). Для оцінки якості страхової послуги використовується значно більший набір складових, ніж для оцінки страхового продукту. При цьому, атрибути страхового продукту, які формують його якість, також пропонується включити до загального переліку атрибутів страхової послуги.

Перелік атрибутів, за якими оцінюється якість окремих складових страхової послуги, а також надається загальна оцінка якості послуги, буде значно варіювати залежно від: виду страхового захисту, що пропонується на ринку; рівня стандартизації страхових послуг, що властивий певному національному страховому ринку; рівня досвідченості споживачів страхової послуги, їх клієнтського досвіду, що визначає їх очікування від певного страхового продукту та конкретної послуги.

Рис. 5.14. Базові складові страхової послуги, що визначають її якість (розроблено авторами)

Відтак, уточнення атрибутів має здійснюватися, на нашу думку, вже на рівні практичного вирішення завдань оцінки якості страхових послуг конкретного виду або ж у межах спеціалізованих, вузько спрямованих теоретичних досліджень, присвячених побудові моделей оцінки якості для окремих видів страхування. Представлена характеристика базових складових страхової послуги свідчить, що більшість з них мають не кількісну і навіть нематеріальну природу. Більш того, деякі з них є нетиповими і формують споживчу корис-

ність суто у страхуванні. Така специфіка значно ускладнює оцінку якості страхової послуги — як на рівні окремого споживача, так і на рівні побудови комплексних, агрегованих показників якості.

Варто наголосити про існування певних законодавчих вимог до порядку надання страхової послуги, зокрема до такої її складової, як «процес» (один з компонентів моделі «7Р» М. Бітнер). Усі параметри страхової послуги, які можуть бути певним чином виміряні та нормовані, намагаються стандартизувати на законодавчому рівні. Для інших добровільних видів страхування у багатьох країнах створено так звані стандарти страхових послуг. Зазвичай така робота відбувається при безпосередній участі державного органу — регулятора страхового ринку. Відтак, страхова послуга за своєю економічною суттю є товаром, що зазвичай додатково контролюється державою, а, отже, якість страхової послуги має визначатися у двох аспектах: як можливість задовольнити потреби споживачів (споживча цінність, корисність); як відповідність послуги вимогам законодавства (особливо це стосується обов'язкових видів страхування, що жорстко регламентуються державою на рівні спеціальних законодавчих актів та створення окремих галузевих інституцій за участі держави — страхових пулів зі змішаною формою компенсації збитків тощо).

Хоча оцінка якості страхової послуги є суб'єктивною, проте, вона є єдиним відносно точним індикатором взаємовідносин страховика та страхувальника й рівня задоволеності останнього. В свою чергу, І. Красової, І. Казей, Д. Намсараєва зазначають, що якість — це технічний рівень відповідності вимогам законодавства і споживча корисність [17, с.12].

У зарубіжній літературі з маркетингу викладено декілька методик дослідження якості послуги як товару, проте всі вони є або похідними, або альтернативними популярному методу вимірювання якості послуги SERVQUAL [14; 16; 19; 20].

Оцінка якості страхової послуги передбачає порівняння страхувальником рівня особистих очікувань з рівнем її сприйняття. Якщо рівень очікувань відповідає рівню сприйняття або нижче його, то страхувальник залишається задоволеним, а якщо рівень споживчих очікувань є вищим за рівень сприйняття якості обслуговування, то страхувальник залишається незадоволеним якістю обслуговування. Можливість цілеспрямованого впливу на очікування і сприйняття споживачів страхових послуг впливає й на результат оцінки їх якості.

Практична реалізація моделі оцінки якості здійснюється за допомогою спеціальної методики опитування, в основі якої лежить припущення, що якість послуги — це результат порівняння споживчого очікування і сприйняття за 22 критеріями. Основною одиницею виміру служить коефіцієнт якості, що обчислюється як різниця між сприйняттям і очікуванням. Подальші дослідження в цьому напрямку сприяли створенню Європейської і Північноамериканської моделей задоволення споживачів і визначенню національних індексів задоволення споживачів на постійній основі. Згодом до аналогічних досліджень приєдналися й країни Південно-Східної Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу (табл. 5.16 з результатами аналізу емпіричних досліджень).

Цю методику можна застосовувати для оцінки якості страхових послуг. Проте, не дивлячись на свою цінність як надійного, точного і достовірного інструмента для вимірювання якості, вона має недолік — нівелює відмінності між поняттями «задоволеність» і «якість», оскільки для вимірювання використовується критерій «підтвердження — непідтвердження очікувань».

Хоча методика SERVQUAL є певною мірою універсальною для оцінки якості страхових послуг її варто модифікувати — розширити додатковими питаннями до блоків очікування, сприйняття та вимірювання «ваги» кожної групи

критеріїв якості з метою «зважування» їх коефіцієнтів. Використання спрощеної методики з вимірюванням лише критеріїв якості споживчого сприйняття та очікувань без вагових коефіцієнтів вважаємо припустимим, якщо попередньо дослідження вже проводилось та є емпірично підтвержені дані. Якщо не враховувати вагові коефіцієнти, то оцінку якості послуг формуватимуть переважно ті деталізовані показники, значення кількісних оцінок яких домінує незалежно від їх важливості (вагомості) та характеризує лише окремі аспекти успішної діяльності страхової компанії.

Таблиця 5.16

Досвід використання SERVQUAL для оцінювання якості страхових послуг у різних країнах світу

Автори	Країна	Сектор ринку	Характеристика дослідження
1	2	3	4
Країни ЄС, Австралія та США			
С.М. Джаджи, Ф.Б. С. Ахмад [6]	Австралія	Автострахування	Проводилось у 2009-2010 рр. для оцінки рівня сприйнятої якості програм автострахування за методикою SERVQUAL
М. Стадфорт, Т. Стадфорт, Б. Велс [10]	США		Метою є уточнення детермінант (критеріїв оцінки якості) для процесу врегулювання страхових випадків. Базова методика — SERVQUAL
М. Едхарт, С. Радке-Доппнер [4]	Німеччина	Послуги страхових посередників	Проводилось у 2006-2008 рр. Мета — порівняння рівня задоволення та сприйняття якості обслуговування клієнтами страхових компаній, що використовують прямі канали звернень до страховиків або послуги незалежних страхових посередників
Е.К. Цукатос [12]	Греція	Усі сектори страхування	Розгорнуте емпіричне дослідження у 2006-2007 рр., побудова адаптованої моделі SERVQUAL для страхового ринку Греції (GIQUAL — Greece Insurance QUAL). Одне з найвідоміших в Європі досліджень за даною тематикою

Продовження табл. 5.16

1	2	3	4
Країни Південно-Східної Азії, Африки, Близького та Середнього Сходу			
С. Х. Сандху, Н. Надхал, Н. Бала [2]	Індія	Страховання життя	Опитування жителів великих міст окремих штатів Індії, проста не імовірнісна вибірка, опитування вдома або на робочому місці 450 респондентів у 2011 р. Для оцінки якості послуг та з'ясування придатності методики для використання
М. Ібн Рахман [5]	Бангладеш	Усі сектори страховання (такафул)	Проводилось у 2010 р. для оцінки популярності страхових послуг та визначення неекономічних причин непоширеності страхових послуг в країні. Базова методика — SERVQUAL та GAP-модель
М. Мадан [7]	Індія	Ризикові види страховання	Проводилось у 2012 р. для порівняння рівня сприйняття якості страхових послуг клієнтами приватних та державних страхових компаній. Результати дослідження релевантні лише для м. Делі (локальне обстеження, 100 респондентів)
Р. Паши, Ф. Ахмади А. Сутемі [8]	Курдистан (Туреччина)	Усі сектори страховання	Проводилось у 2013 р. для приватних страхових компаній
М. Талегані [11]	Іран	Усі сектори страховання (такафул)	Проводилось у 2013 р. для провідних страхових компаній, включало опитування споживачів, керівного складу та страхових агентів. Порівняння ефективності використання GAP-моделі та методики SERVQUAL з інструментами оцінювання якості, що використовуються у рамках підходу TQM (створення комплексу з 6 анкет для проведення опитування)
А. Ахмад, З. Сангіп [1]	Малайзія	Ризикові види страховання	Сегментаційне дослідження взаємозв'язку між середніми оцінками якості страхових послуг та їх демографічними характеристиками. За найбільш значущими критеріями в оцінці якості страхування малайзійськими споживачами страхових послуг.
Е.К. Цукатос, М. Сіммі [13]	Кенія	Ризикові види стра- хування	Проводилось у 2004 р. для порівняння оцінок якості страхових послуг в Кенії та Греції, визначення субкультурних відмінностей між споживачами послуг
Р. Шарма, М.Р. Бансал [9]	КНР	Страху- вання життя	Проводилось у 2010 р. для порівняння споживачьких оцінок якості страхових послуг в Індії та КНР, визначення субкультурних відмінностей

Наведені матеріали засвідчують той факт, що система реалізації страхових послуг ускладнюється, а якість споживачем сприймається як здатність в процесі споживання страхового продукту задовольнити потребу клієнта в страховому захисті й перевершити його очікування. Управління якістю страхових послуг повинно відбуватись шляхом впровадження системи стратегічного планування, системи контролю за наданням послуг та рівнем задоволення скарг страхувальників та дотриманням стандартів обслуговування. За таких умов важливого значення набуває процес планування маркетингових комунікацій, комплексне їх застосування, впровадження системи управління якістю як невід'ємної складової кожного етапу бізнес-процесу страхування.

1. **Ahmad A.** An Assessment on Service Quality in Malaysia Insurance Industry. / A.Ahmad,Z. Sungip // Communications of the IBIMA. — 2008. — Vol. 1. — P. 13–26.

2. **Bala N.** Measuring life insurance service quality: an empirical assessment of SERVQUAL instrument / N. Bala, H.S Sandhu, N. Nagpal // International Business Research. — 2011. — Vol. 4. — №. 4. — P. 176–190.

3. **Bitner M.J., Booms B.H., Tetreault M.S.** The Service Encounter: Diagnosing Favorable and Unfavorable Incidents / M.J. Bitner, B.H. Booms, M.S. Tetreault // Journal of Marketing. — 1990. — Vol.54. — №1. — P. 71–84.

4. **Eckardt M., Rätke-Döppner S.** The Quality of Insurance Intermediary Services: Empirical Evidence for Germany. // Andrassy Working Paper. — 2008. Series No. XXV — P. 53.

5. **Ibn Rahman M.** Perceptions of the Customers Towards Insurance Companies in Bangladesh — Study Based on the Service Quality (SERVQUAL) Model. — 2010. — №3. — P. 14–21.

6. **Jajae Sh. M.** A study on the perceived service quality in Australian car insurance industry. / Sh. M. Jajae, F. B. Sheikh Ahmad. // 2nd International Conference on Management and Service Science (ICMSS). — 2012. — №5. — P. 219–224.

7. **Madan M.** Comparison of customers perception with regard to service quality in public and private insurance companies using SERVQUAL. / M. Madan. // *Delhi Business Review*. — 2012. — Vol. 13. — № 2. — P. 55–66.

9. **Pashaie R.** Exploration of SERVQUAL scale in the Insurance services in Kurdistan insurance institute / R. Pashaie, A. Fatemi, F. Ahmadi // *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. — 2013. — VOL. 5, № 5. — P. 172–183.

9. **Sharma R.K.** Service Quality Assessment in Insurance Sector: A Comparative Study between Indian and Chinese Customers. [Electronic resource] / R.K. Sharma, M.R. Bansal. // *Research Journal of Finance and Accounting*. — 2011. — Vol 2. — №5. — Access mode: <http://www.iiste.org/Journals/index.php/RJFA/article/viewFile/662/555>

10. **Stafford M.R.** Determinants of service quality and satisfaction in the auto casualty claims process / T.F. Stafford, M.R. Stafford, B.P. Wells. // *Journal of Services Marketing*. — 1998. — 12 (60). — P. 426–440.

11. **Taleghani M.** The Measuring of Services Quality of Iran's Insurance Company Based on Servqual Model Case Study : Iran's Insurance Company of Rasht (Unit of Supervision Guilan's Province) / M. Taleghani, M. Nadem // *Trends in Advanced Science and Engineering*. — 2012. — №6(1). — P. 13–21.

12. **Tsoukatos E.K.** Customer behaviour, service quality and the effects of culture : A quantitative analysis in Greek insurance. /Submitted for the Degree of PhD // Lancaster University, Management School, Department of Management Science, 2007. — 232 p.

13. **Tsoukatos E.K.** Quality improvement in the Greek and Kenyan insurance industries. / E.K. Tsoukatos, M. Simmy, R.K. Graham. // *Archives of Economic History*. — 2004. — 16 (2). — P. 93–116.

14. **Богомаз Н.В.** Процедура контролю споживацької оцінки якості послуг на ринку добровільного медичного страхування / Н.В. Богомаз // *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. — 2003. — №3. — С. 31–37.

15. ДСТУ ИСО 9000 — 2001. Системи управління якістю. Основні положення та словник. Чинний від 10.01.2001 р. — К. : Держстандарт України, 2001. — 36 с.

16. **Зозульов О.В.** Аналіз ставлення споживачів до торговельної марки: огляд і сучасних теорій і підходів / О.В. Зозульов // *Маркетинг в Україні*. — 2002. — №1. — С. 4–8.

17. **Краснова И.** Некоторые аспекты страхового маркетинга / И. Краснова, И. Казей, Д. Намсараев // *Страховое ревю*. — 2002. — №2. — С. 8–16.

18. **Ламбен Ж.–Ж.** Менеджмент, ориентированный на рынок / Ж.–Ж. Ламбен; [под ред. В. Б. Колчанов; пер. С англ.]. — СПб. : Питер, 2004. — 800 с.

19. **Митрофанов С.** Маркетинговые коммуникации в страховании: от управления коммуникациями — к управлению качеством / С. Митрофанов // *Маркетинговые коммуникации*. — 2003. — № 4. — С. 40–48.

20. **Новаторов Э.В.** Концептуальные и методологические основы маркетинговых исследований / Э.В. Новаторов // *Маркетинг и маркетинговые исследования в России*. — 2004. — №1. — С. 98–107.

21. **Овсянкова Е.А.** Качество и эффективность как перспективы развития страхового рынка в России / Е.А. Овсянкова, Т.И. Леонова // *Современная экономика: проблемы и решения*. — 2011. — № 12 (24). — С. 24–31.

22. **Огвоздин В.Ю.** Управление качеством: основы теории и практики : учебное пособие / 4-е изд., испр. и доп. В.Ю. Огвоздин. — М. : Дело и Сервис, 2002. — 160 с.

5.9 Оцінка основних факторів впливу на фінансову безпеку страхових компаній

У сучасних умовах страхування є найважливішою сферою економіки як України в цілому, так і її регіонів. Це обумовлено тими функціями, які повинен виконувати страховий сектор економіки, а саме: ринковий стабілізатор відтворення, що забезпечує його безперервність і, а також регулюючий

його пропорції; інструмент підвищення безпеки життєдіяльності; механізм соціального захисту громадян; найбільше джерело інвестицій в національну економіку; великий власник інформаційних ресурсів тощо.

Особлива увага до територіальних аспектів розвитку страхового ринку визначається тією роллю, яку відіграє сфера страхування у створенні умов стійкого функціонування регіональної економіки. Аналіз факторів, що впливають на стан регіональних страхових ринків, є невід'ємною умовою прийняття раціональних управлінських рішень в області страхування.

Страхові компанії, відповідно до вітчизняного законодавства, можуть створюватися у вигляді акціонерних, повних та командитних товариств і товариств з додатковою відповідальністю. При цьому найбільше страхових компаній створено у формі акціонерних товариств.

Варто зазначити, що фінансова безпека акціонерних товариств — це сукупність методів, важелів та інструментів із забезпечення стану найбільш ефективного використання фінансових ресурсів акціонерного товариства, що дозволяє ідентифікувати та знівелювати негативний вплив зовнішніх та внутрішніх чинників, які впливають на діяльність такого суб'єкта підприємництва, з метою максимізації добробуту, захисту та дотримання балансу фінансових інтересів засновників, дрібних акціонерів та менеджерів корпоративних структур [3, с. 508].

Разом з тим, фінансова безпека страхової компанії — це здатність страховика забезпечувати стійкість фінансово-економічного розвитку, платіжно-розрахункових відносин (зобов'язань) й основних фінансово-економічних параметрів; нейтралізувати вплив зовнішніх кризових ситуацій і навмисних дій агресивних акторів (держави, компаній, груп), тінювих структур на фінансову стійкість страхової компанії; попереджувати витік капіталів за межі впливу (з-під контролю)

страховиків, попереджувати конфлікти між власниками різних рівнів з приводу розподілу та використання ресурсів страхової компанії; найбільш оптимально залучати та використовувати засоби іноземних та вітчизняних партнерів; попереджати зловживання та адміністративні порушення у фінансових правовідносинах [4, с. 314].

Вітчизняні страхові компанії знаходяться під впливом значного числа факторів зовнішнього середовища, які можна об'єднати в чотири групи: політичні, економічні, соціальні та технологічні. Розглянемо вплив зазначених факторів на фінансову безпеку страховика.

Так, фактори політичні, характеризують стабільність і наміри державної влади щодо розвитку суспільства в цілому і страхової галузі, зокрема. Основна мета дослідження політичних факторів у сфері страхування — розуміння державного впливу на галузь. Державне регулювання страхового сектора економіки здійснюється за трьома основними напрямками: законодавче забезпечення страхової діяльності, нагляд за діяльністю страховиків і захист добросовісної конкуренції на страховому ринку. Здійснюване з метою захисту інтересів всіх учасників ринкових відносин, сучасне державне регулювання страхової діяльності в Україні накладає певні обмеження на страхові фірми. Зокрема, сувора регламентація можливих напрямів інвестування тимчасово вільних від зобов'язань коштів (страхових резервів) скорочує рівень інвестиційних доходів страховиків і не дозволяє досягти високого рівня рентабельності.

Другу групу формують економічні фактори. Економічна ситуація на страховому ринку регіону є похідною від стану економіки регіону і країни в цілому. Так, протягом останніх років (2010–2016 рр.) спостерігається тенденція до зростання обсягу номінального ВВП (2010–2014 рр.) з 1082,6 млн. грн. До 1854,1 млн. грн., хоча в 2015 р. він зменшився до 1742 млн. грн., але в 2016 р. знову збільшився до

1932,4 млн. грн. Проте обсяг реального ВВП коливається від 104,1% до 100,5%. Причиною розбіжності між зростанням величини номінального та реального ВВП є високі темпи інфляції. Протягом 2014–2015 рр. спостерігалось збільшення індексу споживчих цін до 139,5%, але в 2016 р. він зменшився до 111,2%, що свідчить про зростання вартості фіксованого набору споживчих товарів та послуг у поточному періоді, порівняно з його вартістю у базовому періоді. Проте індекс цін виробників промислової продукції у 2014–2016 рр. зменшився з 131,8% до 109,4%. Зменшення індексу цін виробників може стати передвісником більш низьких показників споживчої інфляції. Таким чином, його зміни є раннім інфляційним індикатором. Зазначені показники призвели до відносного скорочення страхових платежів населення і підприємств. Основною причиною цього з боку населення стало зниження його платоспроможного попиту (падіння реальних доходів, відмова від здійснення великих покупок в умовах невизначеності майбутніх умов економіки) [6].

Разом із тим, перерозподіл грошових потоків через систему страхування визначає місце і значення даного сектора в господарській системі країни. Страхові резерви і тимчасово вільні кошти страховиків слід розглядати як внутрішні фінансові потоки, які можуть стимулювати економіку і соціально сферу. Грошові кошти страховиків формуються за рахунок страхових внесків юридичних і фізичних осіб, а, отже, нерозривно пов'язані з формуванням і використанням обігових коштів підприємств і доходів громадян. Брак обігових коштів організацій і низькі доходи населення — основні фактори, що обмежують розвиток страхового ринку [12].

Разом із тим, за офіційними даними Нацкомфінпослуг обсяг страхових резервів протягом I півріччя 2016 та I півріччя 2017 рр. мав тенденцію до зростання (рис. 5.15).

Рис. 5.15. Динаміка страхових резервів протягом I півріччя 2016 — I півріччя 2017 рр., млн. грн. [12–14]

Як свідчать дані рис. 5.15, обсяг сформованих страхових резервів зріс на 1,7 млрд. грн., що склало 9,1% їх приросту, в тому числі резерви зі страхування життя збільшилися на 5,8 млрд. грн. або 81,6%. При цьому технічні резерви зменшилися на 4,1 млрд. грн, тобто на 34,4%.

Зазначимо, що страховими резервами є ті грошові кошти, що утворюються страховиками з метою забезпечення майбутніх виплат страхових сум і страхового відшкодування залежно від видів страхування (перестраховання). Виходячи із рис. 5.15, збільшення сформованих страхових резервів (в тому числі резервів зі страхування життя) є позитивним фактором впливу на фінансову безпеку страховика. Проте зменшення технічних резервів говорить про зменшення суми коштів, що є гарантією виконання зобов'язань перед страхувальником з огляду на наявні у портфелі страховика договори страхування.

Третя група факторів — соціальні, які визначають динаміку споживчих переваг, структуру населення, його релігійні уподобання, культурні традиції, національні особливості, розвиненість ринкового менталітету, соціального статусу тощо.

Сучасний національний страховий ринок характеризується низьким рівнем довіри з боку страхувальників. Велика обізнаність страховика в тонкощах страхової справи дає йому можливість не виконувати свої зобов'язання в повному обсязі. Зустрічаються випадки зниження розмірів страхових виплат і порушення їх термінів. Основним мотивом придбання страхових послуг для громадян стає примус. Самі страховики часто пов'язують пасивність громадян з низькою страховою культурою. Важливу роль також відіграє український менталітет. Так, згідно статистичних досліджень 17,5% з тих, хто не має наміру страхуватися, впевнені, що з ними нічого не може статися в принципі, причому найбільш часто в ролі оптимістів виступають чоловіки. Разом з тим, майже 30% громадян посилаються на негативний досвід в галузі страхування знайомих або на свій особистий [9, с. 283]. У ситуації, що склалася, істотне збільшення обсягів страхового ринку в Україні можливо досягнути при одночасному виконанні двох умов: значному підвищенні якості обслуговування клієнтів і зростанні добробуту населення.

Остання група факторів — технологічні. Дослідження і аналіз технологічної складової зовнішнього середовища дозволяють виявляти існуючі тенденції в технологічному розвитку в галузі й своєчасно перебудовуватися, уникаючи втрат клієнтів. Найбільшого поширення в страховій галузі отримали інформаційні технології. Це пов'язано з тим, що дана сфера діяльності є однією з найбільш інформаційно-насичених і інформаційно-залежних. Великі обсяги інформації, високі вимоги до точності і достовірності, необхідність ефективного аналізу фінансового стану клієнтури і фірми є основними причинами, що визначають стрімке зростання сучасних інформаційних технологій у сфері страхування [7, с. 234].

Страхові компанії активно впроваджують різні інформаційні продукти, які покликані скоротити витрати, більш оперативно укладати договори страхування, здійснювати

оцінку та врегулювати страхові випадки. Очікуваними інноваціями в страховій галузі є розвиток онлайн-страхування і впровадження електронних продажів страхових полісів з обов'язкових класів страхування. Також останнім часом на вітчизняному ринку страхування з'явилося чимало інноваційних продуктів, серед яких найбільш цікавими є програми «телеврегулювання», «автоматизація продажів страхових продуктів», «Мобільна безпека», «Домашня безпека» та «Екстрім безпека», програма зі страхування кібер-ризиків CyberEdge та інші. Зокрема, такі продукти, як «Мобільна безпека» та «Екстрім безпека», були запущені у продаж страховою компанією «Альфа Страхування» через мережу магазинів «МОУО». Це програми захисту техніки від різного роду ризиків, пов'язаних з непередбачуваними обставинами, які трапляються під час експлуатації. На сьогоднішній день дана страхова компанія співпрацює також з магазинами «COMFY» та «Ringoo». Інноваційний продукт CyberEdge, представлений страховою компанією Chartis для страхування від кібер-ризиків [8, с. 45].

Для оцінки рівня безпеки страхових компаній науковці пропонують розраховувати ряд показників страхового ринку, зокрема [4, с. 313]: частка страхових премій у ВВП (рекомендоване значення від 8 до 12 одиниць); розмір страхової премії на одну особу, дол. США (рекомендоване значення — більше 140); частка довгострокового страхування у загальній сумі страхових премій (рекомендоване значення — не менше 30%); рівень страхових виплат (рекомендоване значення — не менше 30%); частка премій нерезидентів у валовій премії (рекомендоване значення — не більше 25%).

Для формування коректних висновків щодо стану фінансової безпеки страхового ринку України розрахуємо дані показники для 2012–2015 рр., а їх результати відобразимо в табл. 5.17.

Таблиця 5.17

**Показники оцінки стану фінансової безпеки страхового
ринку України [4, с. 318]**

Показник	Рік			
	2012	2013	2014	2015
Частка страхових премій у ВВП, %	1,9	2,0	1,7	1,5
Розмір страхової премії на одну особу, дол. США	68,9	91,9	52,8	26,4
Частка довгострокового страхування у загальній сумі страхових премій	58,2	64,1	56,3	54,0
Рівень страхових виплат, %	23,9	16,2	18,9	19,1
Частка премій нерезидентів у валовій премії, %	1,28	1,13	0,05	0,57

Отже, у 2014 р. частка валових страхових премій у відношенні до ВВП становила 1,7%, що на 0,3% менше, порівняно з 2013 роком, та на 0,2% більша 2015 р. Оскільки рекомендоване значення становить від 8 до 12 одиниць, то можемо стверджувати, що страховий ринок України має вкрай низький рівень забезпечення фінансової безпеки.

Розмір страхової премії на одну особу протягом 2012–2015 рр. коливався в межах від 68,9 дол. США до 26,4 дол. США. Такі різкі зміни пов'язані із нестабільною політичною та економічною ситуацією, а також із значними коливаннями курсу національної грошової одиниці відносно долара США. Відповідні показники є суттєво меншими від рекомендованого значення (140 одиниць), що також свідчить про низький рівень забезпечення фінансової безпеки страхового ринку України.

Рівень валових страхових виплат, порівняно з аналогічним періодом 2013 р. (16,2%), збільшився на 2,7%. та становив 18,9%. Збільшення рівня валових страхових виплат пов'язане зі зменшенням надходжень валових страхових платежів (–6,6%) при збільшенні валових страхових виплат (+8,9%). Частка чистих страхових виплат зі страхування фінансових ризиків значно скоротилася (з 2,0% до 0,9%), зменшилась частка виплат зі страхування кредитів (з 2,2% до 1,2%). За показником рівня страхових виплат страховий

ринок України наближався до стану фінансової безпеки лише у 2012 р., в подальших періодах цьому показнику до рекомендованого значення не вистачало майже 10%. Частка чистих страхових премій відносно ВВП за 2014 р. становила 1,2%, що на 0,3% менше, порівняно з відповідним показником 2013 р.

За показником частки премій нерезидентів у валовій премії страховий ринок виконує рекомендаційні вимоги — в усіх досліджуваних періодах такий індикатор не перевищує 30%, причому позитивним є його зниження у динаміці з 1,28% у 2012 р. до 0,57% у 2015 р. Рекомендоване значення виконує також показник частки довгострокового страхування у загальній сумі страхових премій протягом 2012–2015 р. В усіх досліджуваних періодах такий показник перевищує рекомендоване значення у 30% [13].

Отже, розглядаючи фактори досягнення фінансової безпеки національних страховиків, можемо зазначити, що такий стан не спостерігається. Існуючий стан української економіки, з огляду на події, що відбуваються протягом останніх двох років, проявився негативними тенденціями у страховій сфері. Про це свідчить:

— загальне зниження вартості активів, зменшення їх ліквідності, особливо активів, розміщених у банківських установах (НБУ визнав неплатоспроможними понад 50 банків) та на фондовому ринку;

— втрата доступу до нерухомого майна, яке розташоване на тимчасово окупованих територіях України;

— істотне зростання витрат на забезпечення виконання страхових зобов'язань у зв'язку зі значною девальвацією національної валюти.

У східних регіонах країни страховики зазнають великих збитків, а нові договори в цих регіонах практично не укладаються. Але, незважаючи на наявність суперечних моментів щодо покриття договорами страхування ризиків

військових дій, страхові компанії повинні працювати в цих складних умовах на перспективу, робити все можливе для зміцнення свого іміджу та ділової репутації в очах страховальників. Додатковою гарантією збереження платоспроможності страховиків повинні стати спеціальні резервні фонди (катастроф, коливань збитковості), порядок обчислення яких передбачено правилами формування страхових резервів зі страхування життя і видів страхування, відмінних від страхування життя.

Сьогодні лише страхові компанії, які протягом останніх років здійснювали помірковану консервативну інвестиційну політику, мають належний запас міцності для нівелювання ризиків, що настали.

Зазначені негативні фактори призвели до зменшення кількості страхових компаній. Так, протягом I півріччя 2016 — I півріччя 2017 рр. кількість страхових компаній зменшилась на 43 компанії, з них «лайфових» компаній на 9 та на 34 компанії загального страхування (рис. 5.16).

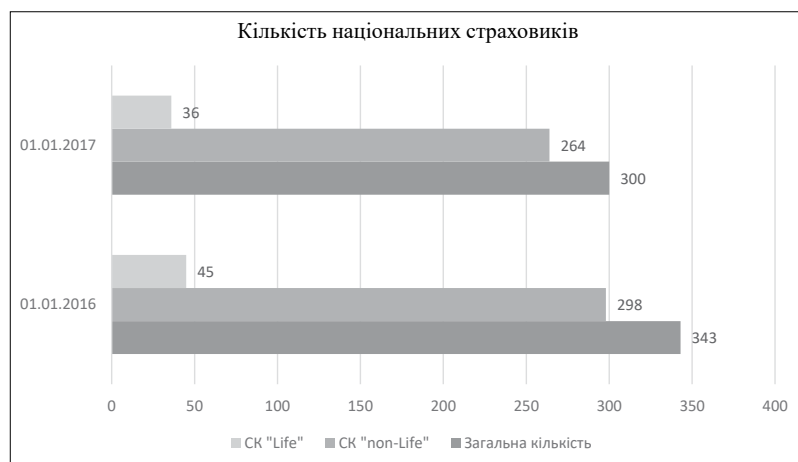

Рис. 5.16. Динаміка кількості національних страховиків протягом I півріччя 2016 р. — I півріччя 2017р. [12]

Загалом зміцнення фінансової безпеки страхових компаній залежить від раціональної інституційної структури страхового ринку; ефективної діяльності відповідних інститутів, безпосередніх виконавців конкретних завдань; обліку зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на конкретну ситуацію і тісної взаємодії окремих учасників страхового процесу.

Враховуючи вищевикладене, варто додати, що для досягнення результату здійснюваних фінансових перетворень потрібні надійні страхові компанії, оскільки руйнування однієї страхової компанії призводить до дисбалансу страхового ринку в цілому і наносить шкоду репутації страхової діяльності.

Як показує аналіз страхових компаній, управління ризиком в Україні залишається далеким від ідеального. На сьогодні, більшість ризиків українського суспільства взагалі не застраховано. Поряд з цим варто зазначити, що багато потрібних кроків з реформування страхового сектора відповідно до міжнародних стандартів вже було зроблено. Розвиток українського страхового ринку та відповідного законодавства надає підстави для оптимізму. Вдосконалений контроль за ризиком та страхування можуть стати двигуном розвитку та економічного зростання України.

Поширення страхування та розвиток добре функціонуючого страхового ринку повинні стати пріоритетом державної економічної та соціальної політики. Створення міцного та ефективного страхового ринку потребує часу. Необхідним є прийняття законодавчих та регуляторних норм. В цьому уряд повинен ставити реальні завдання та фокусуватися насамперед на кількох найважливіших заходах. Ми вважаємо, що для підвищення фінансової безпеки національних страховиків мають бути визначені такі пріоритети:

1. Підвищення капіталізації страховиків для підвищення рівня відповідальності страховиків за страховими зобов'язаннями. Перш за все, це стосується збільшення роз-

міру статутного фонду. Існуючі сьогодні норми вже не відповідають рівню ризиків, які приймаються на страхування. Статутний фонд страховика повинен бути встановлений на рівні 10 млн. євро для ризикового страхування і 15 млн. євро для страховиків зі страхування життя і пенсій;

2. Створення страховиками централізованого фонду страхових гарантій, основним призначенням якого є покриття збитків страховика при різкому зростанні страхових виплат з будь-якої причини (різке збільшення страхових випадків, істотні інфляційні процеси, форс-мажорні обставини);

3. Розвиток системи перестраховування. Необхідно підвищити вимоги до фінансової надійності перестраховиків, для яких перестраховування є виключним видом діяльності. Необхідним є стимулювання розвитку внутрішнього перестраховування і створення спеціалізованих перестраховиків, які позитивно вплинуть на розвиток фондового ринку та ринку довгострокового страхування;

4. Стимулювання створення об'єднань страховиків для прийняття на загальне страхування великих ризиків, оскільки більшість вітчизняних страховиків не мають значних фінансових ресурсів і тому не в змозі прийняти на страхування великі ризики.

Отже, як страхові компанії, так і страховий ринок загалом переживає складний період функціонування в умовах нестабільної економіки. Наявне за останні роки зниження рівня платоспроможності населення й довіри страховикам призвели до суттєвого зменшення попиту на страхові послуги, тому на сьогодні перед страховиками стоїть складне завдання щодо зростання обсягу та якості страхових послуг, підвищення рівня капіталізації та фінансової надійності страхових компаній. Реалізуючи вищезазначені заходи, спрямовані на подолання кризових тенденцій, у вітчизняну економіку вдасться залучити значні інвестиційні ресурси, зміцнити ефективність державного нагляду за страховою

діяльністю, створити структурні основи для розвитку пенсійного, медичного страхування та страхування тих, хто виїжджає за кордон, агро- та автострахування тощо. Одним із вагомих внутрішніх чинників активізації розвитку страхового бізнесу є саме ефективно побудований процес андеррайтингу окремої страхової компанії. Застосування такого підходу дозволить забезпечувати прибутковість та фінансову стійкість страхових компаній через ґрунтовний аналіз і відбір ризиків для прийняття їх на страхування.

1. **Бовсуновська Г.С.** Специфічні прояви загроз фінансовій безпеці страхового ринку / Г.С. Бовсуновська // Економічний простір. — 2015. — № 93. — С. 189–199.

2. **Борисюк О.В.** Основні загрози фінансової безпеки України / О. В. Борисюк // International Scientific-Practical Conference Modern Transformation of Economics and Management in the Era of Globalization: Conference Proceedings. January 29, 2016. Klaipeda: Baltija Publishing, 2016 — 270–271 pages.

3. **Борисюк О.В.** Оцінка фінансових ресурсів страховика як ключовий елемент страхового менеджменту / О.В. Борисюк // Економіка та суспільство. — 2016. — Випуск №2. — с. 507-512.

4. **Борисюк О.В., Стащук О.В.** Оцінка фінансової безпеки страхових компаній в сучасних умовах / Борисюк О.В., Стащук О.В. // Інноваційні, фінансові та технічні аспекти діяльності підприємств: колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Савчук, Maria Fic. — Дніпро: Пороги, 2017. — с. 313–326.

5. **Василик О.** Фінансова безпека // Економічна енциклопедія: у 3 т. — Т.3 / О. Василик, С. Мочерний. — К.: Вид. центр «Академія», 2002. — 952 с.

6. Державна служба статистики України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

7. **Жабинець О. Й.** Фінансова безпека страхового ринку України / О.Й. Жабинець, Н.І. Вакиряк // Науковий вісник НЛТУ. — 2011. — Вип. 21.4. — С. 233–237.

8. **Карлін М.І.** Управління державними фінансами: [навч. посібн.] / М.І. Карлін, О.В. Борисюк. — Луцьк : ПП Іванюк, 2013. — 273 с.

9. **Нечипорук Л.В.** Посилення загроз фінансовій безпеці держави в умовах фінансової глобалізації / Л. В. Нечипорук // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. — 2012. — № 1. — С. 282–298.

10. **Панков Ю.В.** Региональные особенности страховой культуры и финансовая безопасность страховщика / Ю.В. Панков // — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://zhurnal.lib.ru>.

11. **Плешакова Н.А.** Взаємодія механізмів грошово-кредитної політики в забезпеченні фінансової стабільності України / Н.А. Плешакова, П.А. Мороз // Фінанси. Банківська справа. — Науковий вісник ЧДІЕУ. — 2012. — № 2 (14). — С. 182–188.

12. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2016 рік. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/2016zviti-nackomfinposlug.html>.

13. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2015 рік. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/2015rzviti-nackomfinposlug.html>.

14. Річний звіт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за 2014 рік. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://nfp.gov.ua/content/2014rzviti-nackomfinposlug.html>.

15. **Стащук О.В.** Зовнішні загрози фінансової безпеки акціонерних товариств / О. В. Стащук // Менеджмент, аудит та фінанси: стан, проблеми та науково-економічний розвиток : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 16–17 грудня 2016 р.). — Дніпро : НО «Перспектива», 2016. — С. 142–144.

5.10 Інноваційні технології як невід’ємна складова трансформації банківського сектору

XXI ст. зарекомендувало себе як століття інновацій, коли стрімкий розвиток науки визначає сьогодишнє становище людства загалом та окремого економічного суб’єкта, зокрема. Інформаційно-комунікаційні прориви в науці повністю змінили спосіб ведення банківського бізнесу за останні 50 років, і на сьогодні комерційний банк без належного технічного та програмного забезпечення розглядається як неефективний та відсталий. Враховуючи політичні та соціально-економічні процеси в Україні протягом 2014–2017 рр. банківський сектор країни опинився в стані збитковості та низької норми рентабельності, відсутності джерел придбання ресурсів через скорочення ВВП, несприятливий для ведення інвестиційної діяльності діловий клімат, а також втрати клієнтської бази за рахунок зниження довіри до банківської системи України. У цих умовах постає питання про необхідність відновлення клієнтської лояльності до банківських установ за рахунок запровадження інновацій як інструменту оптимізації ведення банківського бізнесу, а саме: скорочення витрат, підвищення рентабельності, можливості пропозиції новітніх продуктів та, як наслідок, виходу на позитивні фінансові результати. Окрім наведених факторів, у динаміці на українському банківському ринку буде загострюватись конкурентна боротьба, що може призвести до витіснення вітчизняного капіталу із національного фінансового ринку, тому пошук та оптимальне впровадження новітніх технологій критично важливе для майбутнього банківської системи України.

Дослідженню теоретичних аспектів інноваційної діяльності банківської системи присвятили свої роботи вітчизняні та зарубіжні науковці. Особливої уваги заслуговують роботи С.Б. Єгоричевої [2], І.Я. Карчевої [3], Я.М. Кривич [4], Ю.Д. Тельнова [12], С. Дрю [11], Е.Г. Пурисової [9] та

Дж. Синки [10]. Вагомий внесок у дослідження питань відновлення довіри до банківської системи зробили К. Базадзе [1], М. Мрочко, Ю. Тихан [5], Л. Новзохур та Л. Страсса [14]. Проте дослідження майбутнього банківської системи України у процесі інноваційних змін та аналіз наслідків застосування інноваційних концепцій ведення банківського бізнесу для відновлення довіри до національної банківської системи залишається актуальною та малодослідженою темою.

На основі аналізу розвитку світової банківської системи виявлено, що на порозі ХХ–ХХІ століть на ринку банківських послуг з'явилися найбільш інноваційні продукти, які прямо вплинули на ведення банківського бізнесу, зокрема, зменшили витрати та, відповідно, підвищили рентабельність їхньої діяльності. Перш за все, мова йде про засоби дистанційного обслуговування клієнтів, які особливо важливі при обслуговуванні роздрібною клієнтури. Без сучасних засобів дистанційного обслуговування клієнтів жоден банк не буде конкурентоспроможним на ринку фінансових послуг. Дана інновація дозволила фінансовим посередникам скоротити витрати на робочу силу за рахунок її скорочення, ліквідувати надмірні офісні приміщення (або зменшити витрати на їх обслуговування) та ліквідувати застарілу офісну техніку.

Онлайн-банкінг стає все більш популярним серед користувачів банківських послуг, а для банківських установ дозволяє підвищити якість їхнього сервісу. Онлайн-банкінг може реалізовуватись за допомогою різних пристроїв, зокрема: стаціонарного телефону — телебанкінг, персонального комп'ютера — е-банкінг, інтернету — інтернет-банкінг, портативних пристроїв — мобільний банкінг. Серед новинок банківських послуг можна виокремити відео-банкінг та цифровий телевізійний банкінг. Перший являє собою відео-контакт клієнта та співробітника банку, другий — надання віддаленого доступу до відповідних операцій з телевізора.

Застосування таких інноваційних технологій провадження банківського бізнесу сприяє підвищенню якості банківських продуктів, підвищенню лояльності споживачів банківських послуг, збереженню позицій на існуючих сегментах банківського бізнесу, а також підвищенню конкурентоспроможності банківських установ. З іншого боку, використання новітніх інноваційних технологій при обслуговуванні клієнтів може спричинити формування певної недовіри до банків і банківської системи України в цілому в наслідок низького рівня фінансової грамотності окремих верств суспільства. Негативний досвід користування кредитними продуктами та іншими інноваційними послугами банків, низький рівень захисту прав споживачів фінансових послуг, не партнерська поведінка банків відносно своїх клієнтів, відсутність у банках єдиних стандартів якості обслуговування та корпоративної поведінки відносно своїх клієнтів призводить до зменшення рівня довіри до банківських установ, що виражається у недоодержанні банками довгострокового капіталу.

Аналізуючи сучасну систему безконтактного обслуговування клієнтів роздрібного бізнесу, можна сказати, що всі найбільші та середні українські банківські установи, такі як «ПриватБанк», «Ощадбанк», «Укрсоцбанк», запровадили власні засоби онлайн-банкінгу. Вони представлені у формі клієнтських онлайн-кабінетів на офіційних сайтах банківських установ, через які клієнти можуть проводити розрахунки, відкривати нові рахунки, закривати старі та аналізувати минулі трансакції. Більш того, інноваційна діяльність характерна як банкам з іноземним, так і вітчизняним капіталом. Інформація щодо основних послуг інтернет-банкінгу трьох державних банків України наведено в табл. 5.18.

Лідером з упровадження інновацій в Україні залишається «ПриватБанк». Так, інноваційна політика банку полягає у запровадженні нових інноваційних продуктів і послуг із застосуванням новітніх технологій на фінансовому ринку в Україні, які мають на меті надання клієнтам спрощених та більш

доступних можливостей управління особистими фінансами. Найпоширенішою системою онлайн-банкінгу серед українців є «Приват24», причому цією системою користуються більшість клієнтів українського банківського ринку. Головною причиною використання є простота та доступність.

Система інновацій в банківській системі широка за своїм змістом і охоплює всі процеси в банках (табл. 5.19) [2, с. 258; 3, с. 300–302].

Інноваційний розвиток охопив всі аспекти діяльності сучасного комерційного банку та поступово стає передумовою для побудови нової банківської системи, заснованої на змінному способі обслуговування клієнтів та організації роботи в банку. Насамперед серед банків в майбутньому загостриться боротьба за клієнта, і на ринок вийдуть нові продукти, які не є типовими для банківської діяльності. Як зазначає один із експертів, в Україну приходять нові продукти, з якими ніхто раніше не працював.

Таблиця 5.18

Інноваційні послуги найкрупніших банків України

(розроблено авторами на основі [6–8])

Назва банку	Назва системи інтернет-банкінгу	Перелік послуг (основні можливості)
ПриватБанк	Приват24	перегляд виписок за рахунками; оформлення депозиту; оформлення страхового полісу погашення кредиту купівля квитків на всі види транспорту; купівля квитків на спортивні змагання; обмін валюти; будь-які види платежів; переказ коштів; замовлення додаткових платіжних карт
Ощадбанк	WEB-банкінг «Ощад 24/7»	перегляд виписок за рахунками; будь-які види платежів; оформлення депозиту; переказ коштів; погашення кредиту; замовлення додаткових платіжних карт
Укрсоцбанк	UniCredit Online	перегляд виписок за рахунками; оформлення депозиту; обмін валюти; переказ коштів;

Зокрема, нова пропозиція з агрострахування, розроблена в партнерстві з «IFC», «Syngenta» та СК «АХА Страхування». Програма, орієнтована на зміну філософії агробізнесу з точки зору страхування, є вагомим внеском у розвиток сільського господарства в Україні. Зараз спостерігається стрімкий тренд на інноваційні та цифрові рішення. Перехід аграріїв до діджиталізації та інновацій — один з пріоритетів банку «Креді Агріколь». У найближчих планах банку — інтернет-банкінг для корпоративного сегмента, в тому числі аграрних компаній. Діджитал-рішень агроклієнти очікують і від банків. Завдання банківської системи — надати якісні інноваційні цифрові продукти та сервіс. Банк активно впроваджує інноваційні продукти для фермерів, які стосуються не лише банківської сфери, а й інших важливих для аграріїв галузей. Фінансовий посередник пропонує клієнтам мікс аграрної та фінансової експертизи. У команді підтримки агробізнесу не лише банкіри, а й фахівці із профільною агроосвітою.

Останні тенденції у сфері надання банківських послуг свідчать про диверсифікацію та поступову інноваційність банківських продуктів. Інноваційну діяльність банківських установ можна вважати новим етапом розвитку взаємовідносин між банком та його клієнтами. Проте, для збереження лояльності клієнтів до банку та залучення нового довгострокового капіталу унікального інноваційного продукту буде недостатньо. Це обумовлено тим, що після виходу новітнього продукту на фінансовий ринок, інші банківські установи можуть його скопіювати протягом кількох місяців і запровадити аналогічний продукт з більш привабливою для клієнта ціною. Так банківська установа, що вперше запровадила інноваційний продукт на фінансовому ринку, втрачає конкурентну перевагу перед іншими банківськими установами, відповідно, залученого клієнта та додаткового прибутку від його лояльності.

Таблиця 5.19

Основні сфери інновацій банківської діяльності

Сфера	Характеристика	Час появи та розвитку
Продуктові інновації	Онлайн-продукти, платіжні картки та сервіси для карток, способи і методи дистрибуції банківських продуктів; електронні платіжні інструменти, платіжні міні-термінали	1958 р.
Канали обслуговування	Багатоканальне обслуговування, віддалений банкінг, соціальні мережі, філії як екосистеми для роботи з клієнтами, адаптивна архітектура каналів	Кінець 1990-х рр.
Технологічні інновації	Цифрові технології, мережеві технології, CRM-технології, автоматизація та самообслуговування, багатофункціональні технології	Кінець 1990-х рр.
Інституційні зміни	Вдосконалення банківського законодавства, оптимізація філіїної мережі, інтернетизація та віртуалізація, оптимізація бізнес-процесів, організаційно-економічні інновації	1970-ті рр.
Управління ризиками	Інтегровані системи управління ризиками, скорингові моделі, прогнозування та моделювання, стрес-тестування, управління системними ризиками	1970-ті рр.
Регулювання та управління	корпоративне та стратегічне управління, централізація управління, системи раннього попередження, управління капіталом, виведення з ринку	1980-ті рр.
Платіжні системи	Використання віртуальних валют, оверсайт, упередження шахрайства, системи прискорених переказів, клірингові системи	2000-ні рр.
Ринкові інновації	Everyday banking; програми лояльності, лідерство на ринку, безпека банківської діяльності, маркетингові інновації та інші	2000-ні рр.

Виходячи з постулатів поведінкових фінансів, лояльність клієнта до банківської установи необхідно розглядати як симбіоз економічної та емоційної лояльності. Це означає, що довіру до банківської установи можна повернути не лише шляхом пропонування інноваційних продуктів по привабливим цінам, але у поєднанні з високоякісним сервісом. Витрати на кваліфікований персонал, формування корпоративної культури, запровадження і налагодження технологічних процесів з метою створення комфортного середовища для взаємовідносин клієнтів та банків менші, ніж той потенційний прибуток, який приносить економічно лояльний клієнт.

Аналіз інноваційних змін в банках із зарубіжним капіталом вказує на зростаючу інтенсивність використання зон самообслуговування клієнтів, що дозволяє суттєво знизити навантаження на фахівців операційно-касового залу банку і, відповідно, скоротити кількість операціоністів і касирів, що виконують рутинні операції, і збільшити число менеджерів, які займаються обліково-позиковими, консалтинговими та іншими видами послуг. Велику роль при цьому виконують банкомати — багатофункціональні автомати (автобанки), керовані останнім поколінням магнітних пластикових карток [3, с. 302–303]. Саме такі способи самообслуговування відображають інноваційні зміни в банківських послугах в процесі трансформаційних змін банківської системи України. Як вже наголошувалось, запровадження системи самообслуговування для кожного комерційного банку є можливістю оптимізувати витрати. Такими перевагами використання банківських інновацій користуються такі банки як: Швейцарський «UBC», «Morgan Stanley» та «Citi» в США.

Важливою особливістю організаційно-управлінських інноваційних стратегій, на нашу думку, є те, що їх успішне втілення не тільки само по собі забезпечує покращення функціонування банку, зростання його вартості та зміцнення конкурентних позицій, а і створює сприятливі умови для імплементації інших напрямків інноваційної політики, насамперед, у сфері продуктів та технологій [4, с. 106].

У сучасній науці та практиці існують різні точки зору щодо методології вдосконалення бізнес-процесів. Інша точка зору полягає у тому, що у наш час саме докорінна зміна бізнес-процесів є найбільш ефективним методом, який дозволяє компанії підвищити свою конкурентоспроможність. Технології проведення активних, «революційних» змін діяльності організації отримали назву реінжинірингу бізнес-процесів [11, с. 27].

Робота М. Хаммера, яка присвячена реінжинірингу традиційних методів роботи, визначає наступні принципи реінжинірингу, які повністю можуть бути застосовані і до вдосконалення організації банківництва: організація бізнес-процесів навколо результатів, а не завдань, отримання інформації самими користувачами та її максимальна обробка для подальшого використання, відношення до географічно розпорошених ресурсів як до централізованих, поєднання паралельної діяльності замість інтегрування результатів, вбудовування контрольної функції в процес прийняття рішення та виконання роботи, отримання інформації у загальній базі [12, с. 158–162].

Насамперед, вищому керівництву банків та акціонерам необхідно чітко усвідомити необхідність запровадження системи інжинірингу в бізнес-процесах для досягнення успіху інновацій. Інновації в банківській діяльності призводять до скорочення співробітників банківських установ, підвищення вимог щодо рівня особистої ефективності працівників, оскільки вони повинні виконувати ширше коло завдань, нести більше відповідальність за свою та колективну роботу. Стратегія банку повинна змінитись від надання фінансових послуг до реального виявлення потреб клієнта та якнайбільшого їх задоволення.

Отже, для диверсифікованих компаній, якими є банки, реінжиніринг бізнес-процесів забезпечує вирішення наступних завдань [13, с. 33]:

— визначення оптимальної послідовності функцій, які виконуються, що призведе до скорочення тривалості циклу обслуговування клієнтів;

— оптимізація використання ресурсів у різних бізнес-процесах і, як результат, мінімізація витрат банківських установ;

— побудова адаптивних бізнес-процесів, націлених на швидку адаптацію до змін потреб споживачів, технологій,

поведінки конкурентів, а отже, підвищення якості обслуговування клієнтів в умовах динамічного зовнішнього середовища;

— синхронізація та координація процесів, що виконуються одночасно.

У ході обстеження компаній Північної Америки, що спеціалізувалися на наданні фінансових послуг, встановлено, що у середньому проект реінжинірингу виконувався протягом 15 місяців і дав економію на витратах у розмірі 24% [9, с. 13]. Слід наголосити, що на сьогодні найбільші за капіталом українські банки поступово здійснюють реінжиніринг управлінської діяльності. Це стосується, насамперед, територіального розподілу функцій. Трендом в оптимізації структури управління стало розмежування головного офісу, де аналізуються ризики діяльності, і регіональних управлінь, які здійснюють продаж повного спектру продуктів.

Крім того, поступово зникає платіжна функція банків, яку будуть виконувати цифрові компанії (діджитал бізнес-структури), які будуть в режимі онлайн здійснювати перерахунки. Враховуючи те, що кредитний аналіз є більш специфічною справою, особливо корпоративний кредитний аналіз, банками в майбутньому будуть вважатись компанії, які будуть спеціалізуватись на аналізі великих кредитних ризиків та в подальшому займатись їх перепродажем. Отже, в основі запровадження нових бізнес-процесів лежить розуміння того, що шлях до успішної банківської діяльності повинен пройти через правильно побудовані, гнучкі бізнес процеси, які легко адаптуються до зовнішніх умов ринку.

Згідно існуючих даних, банки-інноваційні лідери інвестують значні ресурси у розвиток своїх інформаційних систем — від 15% до 25% сумарних операційних витрат за рік [10]. Разом з тим, серйозні технологічні проекти у банківській сфері, як і в інших галузях економіки, окупаються не дуже швидко, хоч багатьма дослідженнями доведений їх позитивний вплив на всі

складові формування прибутку (процентні та непроцентні доходи і витрати) [2, с. 265]. Проте можна спрогнозувати: якщо банки будуть впроваджувати режим скорочення витрат під час фінансово-економічної кризи, це призведе до їх технічного відставання від конкурентів, оскільки основні фонди у вигляді обчислювальної техніки та програмного забезпечення морально застаріють. При формуванні інноваційної технологічної стратегії банку необхідно прийняти рішення стосовно того, хто буде розробником нових технологій, — сам банк або сторонні компанії [12, с. 124]. Виробництво власних нових технологій передбачає великі витрати на розробку та впровадження інновацій, тому розробку можуть собі дозволити тільки найбільші банки. Водночас саме їх розробки найкраще будуть адаптовані до умов ринку та потреб споживача. Купівля технологій на ринку не дасть окремому банку конкурентної переваги, адже масова технологізація зробить розробку доступною всім без виключення. У майбутньому банківська система буде функціонувати на засадах автоматизації та інформатизації бізнес-процесів, причому два явища вплинуть на абсолютно всі напрямки діяльності банку. Дані заходи посилять конкурентоспроможність банків, витіснять з ринку неефективних гравців та зроблять максимально зручним користування банківськими послугами. Проте головна мета банківської діяльності банку не зазнає змін — отримання прибутку та задоволення потреб клієнта завжди будуть стояти першочергово. Інноваційна складова діяльності банківських установ характеризує новий етап взаємовідносин з клієнтами. Проте, велике значення при цьому займають емоційні методи залучення клієнтів, які на відміну від цінкових, є більш дешевими для банку. Серед найбільш ефективних можна виділити демонстрацію переваг в асортименті інноваційних банківських послуг, запровадження систем «клієнт-банк», банкоматів нового покоління, високоякісне обслуговування, координація і регулювання фінансової діяльності клієнта тощо.

Разом із тим, з розвитком банківських інновацій досить актуальним стає питання відповідальності за збої в їх функціонуванні. Витрати на відшкодування збитків, завданих продуктовими або управлінськими інноваціями має нести комерційний банк, оскільки тільки він їх емітує. Центральний банк безпосередньо повинен відповідати за інституційні ризики для системи. А ризики, пов'язані із махінаціями в платіжній системі, необхідно упереджувати та відшкодувати банківській системі разом.

1. **Базадзе К.М.** Відновлення довіри до банківської системи: міф чи реальність / К.М. Базадзе // Фінансовий простір. — 2015. — №1. — С. 18–24.
2. **Єгоричева С.Б.** Інноваційна діяльність комерційних банків: стратегічні аспекти : монографія / С.Б. Єгоричева; ВНЗ у кооперації «Полтавський університет економіки і торгівлі». — Полтава : ТОВ «АСМІ», 2010. — 348 с.
3. **Карчева І.Я.** Сучасні тенденції інноваційного розвитку банків України в контексті концепції Банк 3.0 [Електронний ресурс] / І. Я. Карчева // Фінансовий простір (EBSCO Publishing, Open Academic Journal Index, CiteFactor, Universal Impact Factor, Research Bible) — 2015. — № 3 (19). — С. 299–309. — Режим доступу: <http://fp.cibs.ubs.edu.ua/files/1503/15kijsti.pdf>.
4. **Кривич Я.М.** Поняття банківських інновацій та їх класифікація / Я.М. Кривич // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / ДВНЗ «Українська академія банківської справи НБУ». — Суми, 2007. — Вип. 22. — С. 104 — 111.
5. **Мрочко М.** Причини втрати та шляхи відновлення довіри до банківської системи України / М. Мрочко, Ю. Тихан // Формування ринкової економіки в Україні. — 2009. — С. 379–386.
6. Офіційний сайт АТ «ПриватБанк» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://privatbank.ua>
7. Офіційний сайт АТ «Ощадбанк» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oschadbank.ua/ua/>

8. Офіційний сайт АТ «Укрсоцбанк» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ukrsotsbank.com/about/>

9. Пурисова Е.Г. Виртуальные банковские услуги населению / Е.Г. Пурисова // Банковские услуги. — 2005. — № 6. — С. 7–15.

10. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки. — М. : Альпин Бизнес Букс, 2007. — 1024 с.

11. Тельнов Ю.Д. Реинжиниринг бизнес-процессов : Компонентная методология — 2-е изд., перераб. и доп. / Ю.Ф. Тельнов. — М. : Финансы и статистика, 2004. — 320 с.

12. Хаммер М. Реинжиниринг корпорации. Манифест революции в бизнесе / М. Хаммер, Дж. Чампи — М. : Манн, Иванов и Фербер, 2006. — 301 с.

13. Drew S. BPR in financial services: factors for success / S. Drew // Long Range Planning. — 1994. — Vol. 27. — P. 25–44.

14. Nowzohour L. More than a feeling: confidence, uncertainty and macroeconomic fluctuations / L. Nowzohour, L. Stracca // ECB. — 2017. — 53 p.

5.11 Теоретичні основи ідентифікації каналів тінізації доходів як фактору впливу на рівень економічної безпеки держави

Глобалізація світового економічного простору, структуризація та інтеграція бізнес-процесів виступають головними передумовами тінізації доходів та незаконного їх виведення за кордон. За результатами аналізу, проведеного Міжнародною групою по боротьбі з відмиванням нелегальних доходів, щорічний обсяг відмивання коштів складає 700 млрд. — 2 трлн. доларів США, що в середньому дорівнює 2–5% світового ВВП та вважається таким, що не здійснює суттєвого впливу на показники соціально-економічного розвитку суспільства [7]. Однак, незважаючи на те, що середній світо-

вий рівень тінізації доходів не перевищує умовно безпечно-го значення, для деяких країн даний показник є критичним (табл. 5.20) та свідчить на достатньо розвинену та розгалужену систему тінювих відносин.

Як свідчать наведені дані, Україна за показником тінізації доходів знаходиться на другому місці та має понад 52% від загального обсягу доданої вартості прихованих доходів.

В умовах складності бізнес-процесів, багатоканальності явища тінізації доходів та наявності значного обсягу тінювих доходів, важливого значення набуває визначення всіх потенційних механізмів легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, з метою подальшої їх оцінки та легалізації. На сьогодні науковцям ідентифіковано значне різноманіття складових тінювої економіки (табл. 5.21) та визначено найбільш вагомі з них.

Таблиця 5.20

Рівень тінізації економік країн світу, 2016 рік [2]

Країна	Рівень тінізації економіки (% від ВВП)
Азербайджан	60,04
Україна	52,2
Нігерія	48,37
Російська Федерація	39,07
Шри-Ланка	37,76
Бразилія	34,76
Пакистан	31,78
Іспанія	17,2
Німеччина	10,4
Австралія	9,4
Канада	9,8
Китаю	8,1
Швейцарія	8,4
Японії	8,6
США	5,4

Враховуючи той факт, що кожна країна має свої особливості функціонування економіки: різну податкову, інвестиційну, фінансову, антикорупційну політику, значні відмін-

Автор	Виділені складові тіньової економіки
С. Петренко [14]	— неофіційна (легальні види діяльності з нефіксованим виробництвом); — фіктивна (спекулятивні угоди, махінації); — кримінальна (порушення закону, зазіхання на права власності); — неформальна (хабарництво, корупція)
В. Мандибура [12]	— сектор «домашніх господарств» (самозабезпечення населення); — «неформальний» сектор (нерегламентоване дрібне виробництво, послуги); — «темно-сірий» сектор (законспірований сектор легітимної діяльності); — «чорний» сектор (кримінальний); — диверсифікація «чорної» економіки (корупція, привласнення власності)

ності у роботі банківської системи, страхових фондів тощо, процеси тінізації доходів та механізми їх подальшої легалізації в кожній країні мають свої відмінності.

В Україні внаслідок глибокої економічної та політичної кризи, значно збільшилась кількість та обсяг схем незаконного виведення капіталу з країни, що застосовуються, підвищився рівень економічної злочинності. На сьогодні існує значне різноманіття методик для оцінки рівня тінізації доходів, які відрізняються різним кількісним та якісним складом індикаторів. Так, порівняння рівнів тінізації доходів отриманих Міністерством економічного розвитку та торгівлі на основі 4 методів: за методом «витрати населення — роздрібний товарооборот», методом збитковості підприємств, електричним методом та монетарним методом, та даними, отриманими міжнародним інститутом «Глобальна фінансова доброчесність», свідчить про протилежні значення (рис. 5.17, 5.18).

Таблиця 5.21

Підходи до виділення складових тіньової економіки
(розроблено автором на основі [4, 11, 12, 14, 17, 18])

Автор	Виділені складові тіньової економіки
З. Варналій [17]	— неофіційна (самозабезпечення домогосподарств); — іллегальна (незаконне виробництво та продаж легальних товарів без їх документального оформлення та/або реєстрації підприємств); — кримінальна (виробництво заборонених товарів)
О. Базилінська [4]	— прихована (дозволена законом та виконується виробниками, які мають на це право, проте яка приховується від державних органів); — неофіційна (не декларовані легально дозволені види економічної діяльності зареєстрованих та незареєстрованих економічних суб'єктів, що приховуються); — фіктивна (не пов'язана з виробництвом товарів — фінансові махінації, фіктивні договори, спекулятивні угоди, хабарництво); — незаконна
В. Удовенко [18]	— прихована (законна діяльність, яка приховується або применшується); — неформальна (діяльність домогосподарств, яка не оподатковується); — нелегальна (діяльність, заборонена законом)
В. Кузьменко, В. Маляєв [11]	— нелегальна (виробництво та розподіл заборонених видів товарів); — неповідомлена (легальна діяльність, результати якої не повідомляються податковій); — незареєстрована (незареєстрована діяльність, домашні господарства); — неформальна

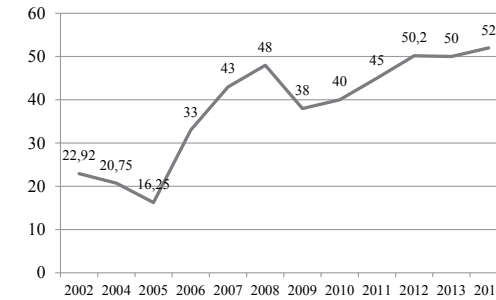

Рис. 5.17. Динаміка зміни рівня тінізації економіки в Україні (% ВВП) [1]

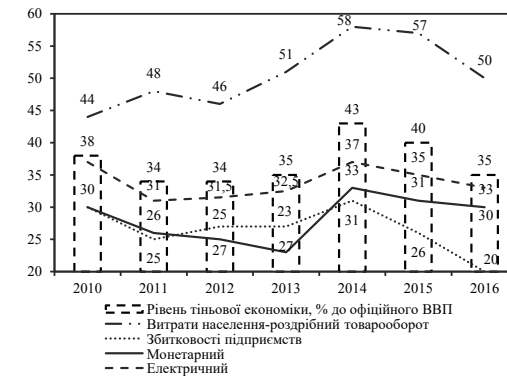

Рис. 5.18. Динаміка росту рівня тінізації економіки в Україні (у % від обсягу офіційного ВВП) [6]

Однак, не зважаючи на суттєві відмінності в отриманих результатах, показник тінізації економіки в Україні знаходиться на досить високому рівні, та свідчить про суттєві недоліки у державній політиці. Найбільшу вагу в загальній структурі відмивання коштів займають саме операції незаконного виведення коштів за кордон — 27 млрд. грн або 60% від загального обсягу (рис. 5.19). Основними сферами економіки у яких за результатами 2016 р. найбільше застосовувалися різноманітні схеми тінізації доходів, є добувна промисловість, операції з нерухомим майном, переробна промисловість та фінансова та страхова діяльність.

Рис. 5.19. Найпоширеніші операції з відмивання коштів в Україні (млрд. грн.) [13]

Процес незаконного виведення коштів за кордон, як правило, складається з трьох основних етапів: розміщення, розшарування, інтеграція.

Першим етапом є розміщення, в основі якого лежать операції з розміщення наявних грошових коштів, як у різноманітних фінансово-кредитних установах (банках, кредитних спілках, пенсійних фондах, валютних біржах), так і в установах нефінансового сектору (ресторанах, антикварних та ювелірних магазинах). Головною метою даних операцій є отримання ліквідних активів, які легко та швидко можуть бути переміщені за межі свого походження, в тому числі і за кордон.

Найбільш поширеними способами переведення коштів у найбільш ліквідну форму є: завищення ціни товарів, робіт, послуг, з метою максимізації виручки від реалізації; структуризація операцій з готівкою, з метою недопущення перевищення визначеного законодавством ліміту та відповідного уникнення обов'язкової державної реєстрації; здійснення благодійних внесків у різноманітні благодійні фонди, з метою подальшого їх виведення за кордон.

Методи тінізації доходів, які найчастіше застосовуються у фінансово-кредитних установах зображені на рис. 5.20.

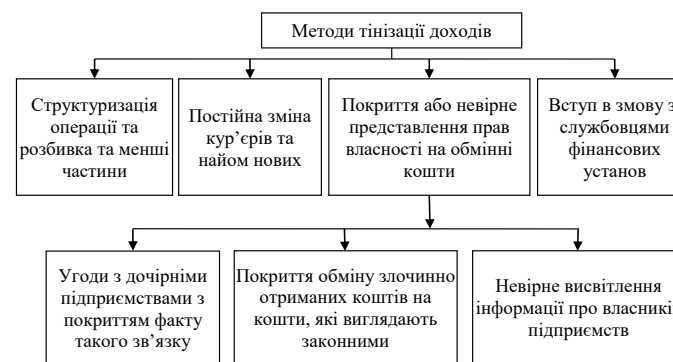

Рис. 5.20. Методи маскування руху коштів через фінансово-кредитні установи [8, 5]

На стадії розшарування відбувається трансформація незаконно отриманих доходів в різні активи з подальшим приховуванням реальних джерел їх походження. Основними операціями на цьому етапі є: переказ готівки та її переведення в інші цінні папери, чеки, тощо; поштові перекази; інвестиції у нерухомість; електронні платежі; продаж нерухомості підставній фірмі; оформлення фальшивих кредитів з використанням підставних компаній; використання банківських рахунків іноземної фірми; встановлення контролю над іноземними банками; спотворення цін зовнішньоекономічних операцій [10].

На стадії інтеграції відбувається легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом або незаконно вивезених за кордон. Основними методами легалізації тіньових доходів є:

- 1) купівля через підставні фірми нерухомості та/або інвестування коштів в активи фірм з метою отримання законно визнаних доходів від їх діяльності;
- 2) внесення готівки на депозит для надання грошовим коштам вигляду доходів від продажу;
- 3) декларування коштів в якості виграшу в лотерею;
- 4) отримання кредиту під заставу незаконного майна [3].

Сукупність всіх етапів та операцій з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, зображена на рис. 5.21.

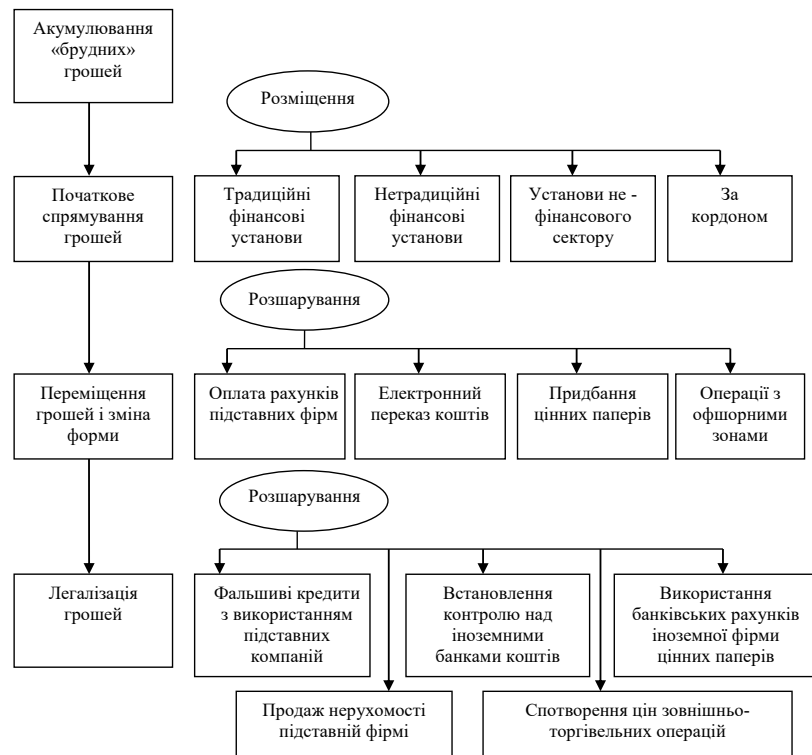

Рис. 5.21. Схема легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом [15]

Незважаючи на наявність значного спектру каналів тінізації доходів, найбільш поширеними в Україні є податкові канали, метою застосування яких є мінімізація суми податкових зобов'язань. В Україні на сьогодні напрацьована значна кількість способів тінізації доходів через податкові канали, зокрема: ведення подвійної бухгалтерії; допущення бухгалтерських помилок; заниження прибутку; приховування частини активів.

Крім того, досить поширеними є операції виведення прибутку за кордон шляхом розподілу бізнес-процесів між суб'єктами підприємницької діяльності різних країн. Зазвичай процеси виробництва продукції здійснюються на території України, а фінансові операції та операції з управління активами — на іноземних підприємствах за кордоном.

Процес розподілу доходів та витрат даних підприємств побудований таким чином, щоб максимальна частина доходів акумулювалась за кордоном.

Крім розглянутої вище схеми тінізації доходів, деякі суб'єкти підприємницької діяльності застосовують механізми, спрямовані на отримання відшкодування ПДВ в результаті незаконних операцій з тінізації доходів (рис. 5.22).

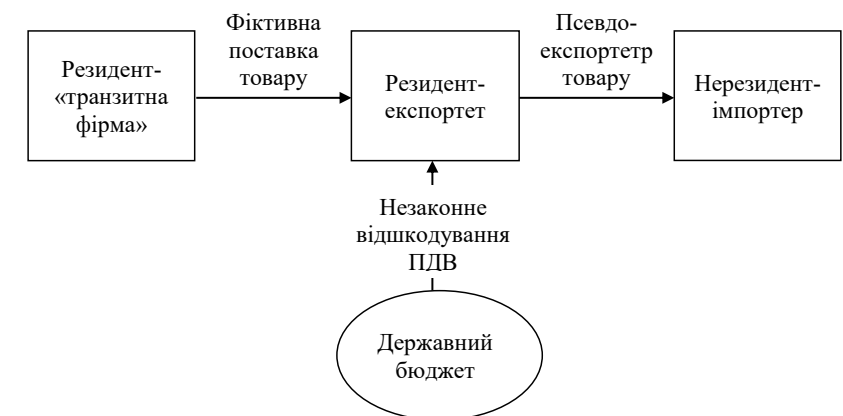

Рис. 5.22. Алгоритм незаконного відшкодування ПДВ [16]

Застосування розглянутих вище схем тінізації доходів призводить до виникнення значного обсягу економічних та соціальних наслідків для всього населення: суттєве скорочення надходжень до державного бюджету та, відповідно, зниження рівня соціальних гарантій населенню, локалізація окремих ринків, зумовлена поділом сфер економічного впливу; проникнення кримінальних елементів у непричетні до нелегального бізнесу частини суспільства; зниження інвестиційної активності в країні через відсутність заощаджень та може призвести до зниження рівня економічної безпеки всієї країни в цілому. Так, проведений аналіз наявності зв'язку між рівнями економічної безпеки та тіншової економіки України (рис. 5.23), свідчить про значний рівень зворотної кореляції між даними показниками та зумовлює необхідність пошуку новітніх механізмів протидії корупційним схемам виведення коштів.

Однак, на жаль, на сьогодні більшість антикорупційних заходів є малоефективними або неефективними взагалі. Щороку з'являються нові схеми тінізації доходів, які потребують нових інструментів та заходів.

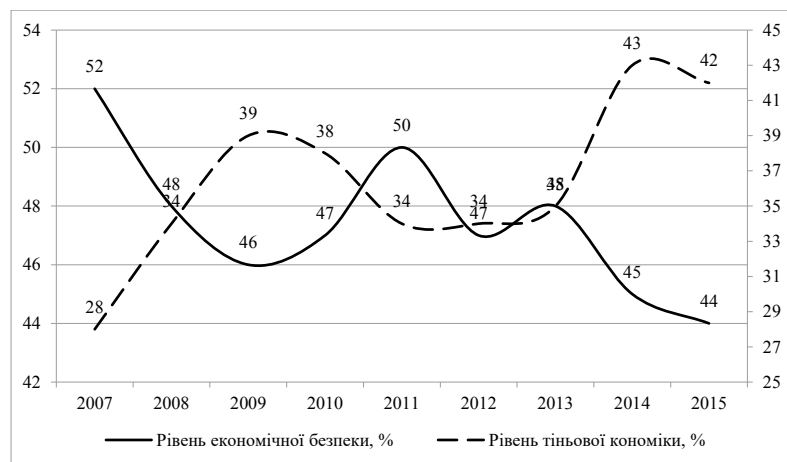

Рис. 5.23. Рівні економічної безпеки та тіншової економіки України [19]

Бюро з міжнародної боротьби з наркотиками здійснило класифікацію країн, залежно від ефективності заходів по боротьбі з «відмиванням» нелегальних доходів та фінансуванням тероризму:

1) країни, що мають «незначні недоліки» у системах протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і намагаються ліквідувати ці недоліки (Афганістан, Австрія, Бірма, Велика Британія, Канада, Китай, Франція, Німеччина, Іран, Італія, Нігерія, Росія, США, Турція, Швейцарія, Японія, а також й Україна тощо);

2) країни, що мають «незначні недоліки» у системах протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, і не намагаються ліквідувати ці недоліки (Азербайджан, Бельгія, Чилі, Угорщина, Північна та Південна Корея, Молдова, Польща, Португалія, Сербія Сирія та ін.);

3) країни, що мають масу недоліків, і не намагаються ліквідувати ці недоліки (Камерун, Куба, Естонія, Македонія, Непал, Норвегія, Словенія, Швеція та ін.) [9].

В табл. 5.22 наведена порівняльна характеристика країн за показником протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

Ці дані підтверджують тезу про значну диференціацію інструментів та механізмів запобігання тінізації доходів та свідчать про наявність суттєвих недоліків у політиці боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом. В Україні існуюча антикорупційна політика не охоплює всіх аспектів та специфіки процесів незаконного виведення коштів. Переважна більшість операцій з легалізації тіншових коштів має міжнародний характер, що значно ускладнює можливість їх відслідковування та попередження з боку контролюючих органів. Суттєве вдосконалення державної політики в галузі протидії корупційним схемам тінізації доходів дозволить визначити найбільш ефективний набір інструментів протидії корупції, що є одним із головних пріоритетних напрямів

Національної антикорупційної стратегії України, відповідає пріоритетам Директив Європейського Економічного Союзу «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей», є ключовою вимогою європейської спільноти в процесі євроінтеграції України.

Таблиця 5.22

Порівняльна характеристика деяких країн у розрізі боротьби з легалізацією доходів, отриманих злочинним шляхом [9]

Характеристика	США	Великобританія	Китай	Росія	Україна
Заявлена участь у боротьбі з відмиванням грошей	так	так	так	так	так
Граничні суми грошей для операцій	\$10 тис.	\$20 тис.	\$10 тис. готівковий розрахунок, \$100 тис. (\$500 тис.) для фізичних (юридичних) осіб – безготівковий	600 тис. руб. або еквівалент у іноземній валюті	80 тис. грн, або еквівалент у іноземній валюті
Централізоване управління на рівні держави	так	так	ні	так	охвачені не всі аспекти
Підходи щодо організації системи протидії відмиванню грошей	принцип «знай свого клієнта»	принцип «знай свого клієнта»	визначення операцій з вкрапленням принципу «знай свого клієнта»	контроль операцій	контроль операцій
Знаходиться у складі організації протидії відмиванню грошей	FATF, АГП	FATF	САГ, ОГБС	FATF, MONEYVAL, САГ	MONEYVAL
Загальна оцінка ефективності фінансової системи протидіяти відмиванню грошей	ефективна	ефективна	не досить ефективна	не досить ефективна	не досить ефективна

1. Global Financial Integrity : Отток «грязных» денег из Украины ускорился [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://bin.ua/top/149528-global-financial-integrity-ottok-gryaznyx-deneg.html>.

2. **Ангелко І.В.** Методичні основи оцінки обсягів тіншового сектору економіки [Електронний ресурс] / І.В. Ангелко. — Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/17199/1/24.pdf>

3. **Аркуша Л.І.** Інформаційні технології та легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс] / Л.І. Аркуша // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. — Одеса, 2007. — С. 26–30. — Режим доступу: <http://apdp.in.ua/v32/05.pdf>.

4. **Базілінська О.Я.** Макроекономіка: Навч. посіб. / О.Я. Базілінська — К.: Центр навч. Літ-ри, 2005. — 442 с.

5. **Бекряшев А.К.** Теневая экономика и экономическая преступность [Электронный ресурс] / Бекряшев А.К, Белозеров И.П. — Режим доступу: <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/contents.htm>.

6. Загальні тенденції тіншової економіки в Україні. — Звіт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за 2016 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=2fbd1250-a0d5-46f0-aead-f998784df164>.

7. Звіт про типології відмивання грошей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191>

8. **Коваленко В.В.** Фінансовий моніторинг банків : навч. посіб. / В.В. Коваленко. — Суми : Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2005. — 120 с.

9. **Колдовський М.В.** Світовий досвід боротьби з відмиванням грошей банківського сектора в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків / Колдовський М. В. // Європейський вектор економічного розвитку : зб. наук. праць. – № 1 (4). – Д. : ДУЕП, 2008. – С. 26–32.

10. **Колісник М.К.** Легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом, та методи боротьби з нею на світовому фінансовому ринку [Електронний ресурс] / М.К. Колісник, Н.О. Зинюк. — Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/15_5/345_Kolisnyk_15_5.pdf

11. **Кузьменко В.В.** Інформаційна записка. Напрями детінізації економіки України, подолання прихованої зайнятості та отримання заробітної плати у «конвертах» [Електронний ресурс] / В.В. Кузьменко, В.Ю. Маляєв. — Режим доступу: http://www.lir.lg.ua/t_e.doc

12. **Мандибура В.О.** «Тіньова» економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження / В.О. Мандибура. — К. : Парлам. вид-во, 1998. — 95 с.

13. Найпоширеніші схеми відмивання коштів, пов'язані з операціями з незаконного виведення грошей за кордон та інвестування з офшорних зон. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naupopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html>

14. **Петренко С.** Теневая экономика: Причины появления и влияние на легализованный сектор экономики / С. Петренко // Вестник бухгалтера и аудитора Украины. — 2004. — № 3. — с. 40–42

15. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : Закон України від 18.05.2010 / Відомості Верховної Ради. — 2010. — № 29

16. Типології легалізації доходів отриманих незаконним шляхом [Електронний ресурс] / ДКФМ. — Режим доступу : http://sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=72&lang=uk.

17. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / за ред. З.С. Варналія. — К. : Вид-во НІСД, 2006. — 576 с.

18. **Удовенко В.В.** Сутність поняття «тіньова економіка», її сучасний стан у Україні [Електронний ресурс] / В.В. Удовенко. — Режим доступу: http://www.gusnauka.com/17_AND_2010/Economics/69193.doc.htm

19. **Чайковський Р. Й.** Транснаціональний характер та регіональні особливості процесу відмивання грошей / Р.Й. Чайковський // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. — 2008. — №6. — С. 154–158.

5.12 Вплив фінансових інновацій на безпеку національних фінансових ринків

В умовах фінансової глобалізації значно зростає вразливість національних фінансових ринків від зовнішніх впливів, в результаті чого фінансовий ринок характеризується високим ступенем системних ризиків, що негативно впливає на ефективність його розвитку. Сучасна глобальна криза довела, що саме інтеграція фінансового ринку стала основною причиною синхронізації кризових явищ в різних країнах світу.

На наш погляд, однією з основних причин зростання фінансового ринку в посткризовий період стає активне впровадження учасниками міжнародного фінансового бізнесу інновацій. Нові цифрові аватари, що засновані на алгоритмічних обчисленнях, почали роздавати фінансові поради, краудфандінгові платформи (Kickstarter, Lending Club тощо) активно залучають кошти для інвесторів, блокчейн та криптовалюти (біткоїни, ефір та ін.) радикально змінюють наше уявлення про фінансові активи. Автоматизуючи процес прийняття фінансових рішень і скорочуючи вартість транзакцій, фінансові технології, з одного боку, підвищують швидкість роботи фінансової галузі та її прибутковість, відкривають доступ до ринку капіталу новим учасникам, проте, з іншого боку, вони створюють потенційно нестабільне середовище, в якому формуються нові фінансові мішури. Саме навколо технологічних інновацій, як правило, виникають фінансові мішури — поява залізних доріг у 1800-х роках, Інтернету в 1990-х роках, кредитних інструментів, таких як: заставні боргові зобов'язання та похідні цінні папери, — у 2000-х роках. Невизначеність щодо впливу цих нововведень на фінансовий ринок призводить до спекуляцій та надмірних цін, що негативно впливає на безпеку функціонування національних фінансових ринків.

Розглянемо основні фінансові інновації та їх вплив на безпеку національних фінансових ринків.

Зміни в глобальній економіці, лібералізація регулювання фінансового ринку та постійне збільшення конкуренції вимагають від учасників міжнародного фінансового бізнесу постійного впровадження нових технологій для збільшення прибутковості їх діяльності. Активно розвивається електронна комерція, що представляє собою сферу цифрової економіки, яка включає всі фінансові та торгові транзакції, що проводяться за допомогою комп'ютерних мереж (електронний рух капіталу, електронна торгівля, електронні гроші, електронний маркетинг, електронний банкінг тощо). Якщо раніше США були найбільшим ринком, то на сьогодні Інтернет-торгівля перетворилася на глобальний феномен, який впливає на діяльність усіх учасників міжнародного фінансового бізнесу. Завдяки розвитку Інтернету відбувається «стиснення часу та простору», внаслідок якого об'єкти, що раніше були віддалені один від одного у часі й просторі, і тому слабо взаємодіяли, іноді зовсім не залежали один від одного, тепер настільки зближуються, що починають безпосередньо впливати один на одного, створюють ознаки системного ризику, що призводить до зменшення стабільності ринку.

Одним з перших впроваджує найновіші інформаційні технології фондовий ринок, оскільки саме швидкість отримання інформації учасниками ринку впливає на прибутковість операцій з цінними паперами. Саме на фондових біржах уперше було впроваджено системи електронних торгів, з появою інтернет-технологій торги перейшли у віртуальний простір. Сьогодні високочастотна торгівля є одним з небезпечних інструментів торгівлі, де використовуються могутні комп'ютерні системи для швидкісної торгівлі, під час якої спекулянти тримають акції лише мілісекунди (наприклад, одне моргання триває чверть секунди, а високочастотний трейдер за цей час може здійснити більше

5000 угод). Використання цієї технології призводить до зміни структури фінансового ринку. Сьогодні комп'ютерними програмами торгівлі цінними паперами користуються не тільки банківські установи та хедж-фонди, а й індивідуальні інвестори.

На розвинених ринках світу такий вид торгівлі займає до 40–50%, що дає змогу торговцям отримувати надприбутки за рахунок сильної волатильності фондового ринку. Технологічні переваги, які обчислюються мілісекундами, дають переваги тим інвесторам, які націлені на заробіток за рахунок швидких угод, але це збільшує ймовірність системних збоїв, які можуть призвести до порушення роботи ринків. Високочастотні трейдери все частіше підпадають під звинувачення щодо обвалів ринку [9]. Але на сьогодні ще жоден державний регулюючий орган (Комісія з цінних паперів і бірж США, Комісія з торгівлі товарними ф'ючерсами та інші), які розслідують випадки ринкових маніпуляцій за допомогою високочастотних роботів, не змогли дати ґрунтовний аналіз небезпек високочастотної торгівлі.

Сьогодні можливості для отримання прибутку обмежені лише перспективами розвитку технологій. Наприклад, зараз компанії Google і Schwab розробляють цифрові аватари, які самостійно аналізують всю необхідну інвестору інформацію. Розробники передбачають, що такий аватар буде працювати не тільки за дорученням свого власника, але зможе виконувати дії на свій розсуд, коли зрозуміє, чого хоче господар. На фінансових ринках бізнес вже давно використовує штучний інтелект. Bloomberg, Dow Jones та інші інформагентства продають підписку на спеціальну стрічку новин, що призначена для комп'ютерів. Його також активно використовують різні фонди — хедж-фонд Cerebellum Capital, фонд Renaissance Technologies, китайська компанія Baidu Inc., які запустили додатки, що прогнозують динаміку цін на акції.

Проте, активне впровадження штучного інтелекту становить загрозу для фінансового ринку. Практично миттєві переміщення величезних мас ліквідності в глобальних торговельних мережах не просто деформують сформовані схеми фінансових потоків, а позбавляють учасників глобального фінансового бізнесу можливості подумати, оцінити, зважити і виробити оптимальну стратегію хоча б на кілька ходів вперед. Не можна не погодитись з [3], який стверджує, що високочастотний трейдинг створює хаос і для того щоб його обмежити, необхідна фундаментальна реформа ринку.

Наслідком розвитку HFT став перехід інвесторів від бірж до проведення операцій в «темних пулах» — позабіржових торговельних платформах, якими управляють брокери або біржі, де акціями торгують анонімно без заздалегідь визначених цін. Така торгівля є більш дорогою, вона зменшує прозорість ринків, що спричинює деформації механізму ціноутворення. Тільки в США у 2017 р. їх було зареєстровано більше 80 [1]. В 2017 р., на основних європейських «темних пулах» (BATS (BXE), BlockMatch™, BATS (CXE), Liquidnet, Nordic@Mid, POSIT, Six Swiss Exchange Liquidnet Service, SG CIB AlphaY, Turquoise Dark, UBS MTF) щомісячно здійснювалось операцій на суму близька 80 млрд. євро (у липні 2017 р. — на 78,70 млрд. євро) [6].

Найбільші світові комерційні банки для збільшення прибутків активно використовують свої власні «темні пули». Оперуючи трильйонами доларів з депозитів в умовах відсутності регулювання на цих квазібіржах, банки підвищують спекулятивність та ризикованість всієї фінансової системи. У 2014 р. Goldman Sachs був оштрафований на 800 тис. дол. за те, що в його «темному пулі» Sigma X було 400 тис. недооцінених угод. Не зважаючи на те, що Goldman Sachs не визнав, але і не заперечив ці звинувачення, він виплатив своїм клієнтам компенсацію в розмірі 1,67 млн. дол. Також в кінці

2016 р. інвестиційний банк передав на аутсорсинг операції в своєму «темному пулі» NASDAQ, яка буде використовувати власні технології та інструменти спостереження [4].

Загалом, найбільші комерційні банки вже неодноразово звинувачувались у фальсифікаціях та змовах на фінансовому ринку (Citigroup, Morgan Stanley, Goldman Sachs, Bank of America та інші). Неодноразово причиною масштабних криз ставало саме банківське шахрайство з непрозорою інформацією щодо операцій з цінними паперами. Махінації банків та рейтингових агентств з іпотечними цінними паперами (банки платили рейтинговим агентствам за рейтинг AAA за сек'юритизованими іпотечними паперами, хоча усвідомлювали ризики) призвели до кризи 2007–2008 рр. У 1929 р. теж причиною кризи були спекуляції банків з цінними паперами, які вони здійснювали у так званих «басейнах» (прообраз сьогоdnішніх «темних пулів»). Саме безкарність та відсутність прозорості у діяльності вітчизняних банків та у процедурі надання рефінансування з боку НБУ стала ледве не головною причиною того, що з банківського сектору України за період 2014–2016 рр. було виведено коштів більше, ніж на 50 млрд. дол. США [11].

Таким чином, до краху фінансового ринку неодноразово призводила бездіяльність регулюючих інститутів, які вчасно не помітили (або не захотіли) проблему. Отже, на сьогодні для підвищення безпеки функціонування світового фінансового ринку необхідним є посилення інституційного регулювання діяльності альтернативних торговельних систем та банків на фінансовому ринку. На наш погляд, необхідно повернутись до норм закону Гласса-Стіголла, який знижував спекулятивні наміри банківського сектору та створював можливості для забезпечення стабільного розвитку фінансового ринку.

Використання нових технологій — це не тільки підвищення прибутковості операцій, але й зниження попиту на рбочу силу в наслідок автоматизації процесів. Завдяки роз-

витку штучного інтелекту, машини навчаться самостійно аналізувати дані та створювати тексти. Відповідно до звіту McKinsey Global Institute, майже половина всіх робочих місць будуть автоматизовані до 2055 р. У доповіді йдеться про те, що перехід до автоматизації дозволить підприємствам підвищити продуктивність праці (від 0,8% до 1,4% на рік) за рахунок скорочення кількості помилок, підвищення якості та швидкості [7].

У фінансовій галузі нові технології скоротять чисельність рядових співробітників приблизно на третину. Серед людей, які втратять роботу, будуть фахівці служби підтримки, бек-офісу, співробітники, які займаються формуванням звітів на основі структурованих даних, бухгалтери та ті, в кого робота пов'язана з рутиною. До 2025 р. 90 тис. осіб (30% від загальної чисельності) у галузі з управління активами будуть замінені машинами, у трейдингу роботу втратять 45 тис. чол. (15%) (рис. 5.24).

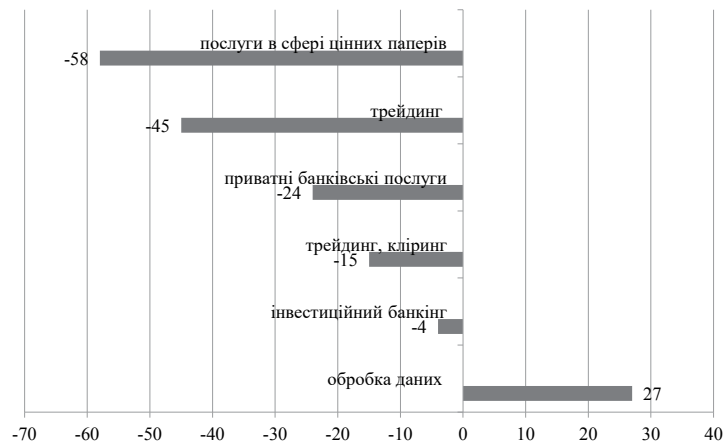

Рис. 5.24.. Зміна попиту на робочі місця до 2025 р., % [7]

Банківські установи використовують кредитні інтернет-портали, завданням яких є зводити бажаючих взяти позику з інвесторами, які хочуть заробити на відсотках. Стартапи

LendingClub і On Deck Capital стали піонерами в області онлайн-кредитування. Таким чином, найбільше від автоматизації постраждають співробітники кредитних відділів.

На наш погляд, дану трансформацію можна порівняти з переходом від доіндустріальної економіки (основний сегмент економіки було сільське господарство) до індустріальної (промисловість). Протягом ХХ ст. тільки в США кількість зайнятих в сільському господарстві скоротилась з 40% на початку століття до 2%. Ефекти автоматизації можуть бути повільними на макрорівні, але вони можуть бути досить швидкими на мікрорівні.

Основними факторами, які будуть визначати темпи і масштаби автоматизації, стануть розвиток технологічних можливостей, вартість технології, конкуренція з працею, включаючи динаміку попиту і пропозиції, а також соціальне регулювання (в першу чергу, державне). Саме ці фактори здатні або прискорити автоматизацію або пригальмувати її.

Учасникам міжнародного фінансового бізнесу все складніше стає збільшувати прибутковість традиційними методами, в умовах глобальної невизначеності. Саме тому сьогодні фінансові установи почали активно використовувати технології блокчейнів для створення нових бізнес-моделей, зменшення витрат та збільшення прибутковості і конкурентоспроможності.

Узагальнюючи сутність блокчейну, його можна визначити як технологію розподілених реєстрів, що представляє собою новий тип системи організації бази даних, яка дозволяє великому колу учасників практично одночасно отримувати спільний доступ до баз даних за безпрецедентного рівня конфіденційності. Технологія дозволить спростити технологічні процеси, відмовитись від багатьох діючих процесів і елементів інформаційної інфраструктури, що значно скоротить витрати і підвищить ефективність. Основною серед причин

застосування блокчейну є потенційне скорочення витрат в результаті оптимізації якості даних, прозорості та внутрішнього контролю (рис. 5.25).

Однаково, як в короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах, нова технологія змінює бізнес-моделі фінансових установ, їх операційні процеси та показники прибутку. Головними перевагами технології блокчейна є прозорість проведених транзакцій і множинне копіювання всіх цих транзакцій таким чином, що у кожного учасника процесу завжди є інформація про кожен крок всіх його партнерів.

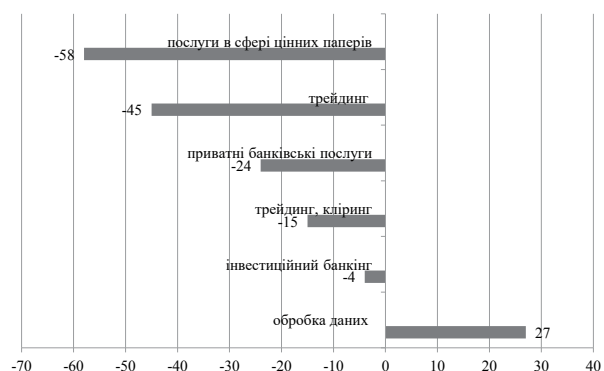

Рис. 5.25. Причини використання фінансовими установами блокчейну, % [5]

Проте, користуючись новою технологією, потрібно ретельно контролювати процес її впровадження для мінімізації ризиків, які пов'язані з її розвитком. В умовах відсутності позитивного мережевого ефекту від даної технології (яка за прогнозами з'явиться тільки в 2025 р.) використання традиційних баз даних та процесів здатні показати схожі результати без необхідності фінансувати розробку блокчейн-рішення (аутсорсинг, офшоринг, скорочення штату тощо).

Центробанк Німеччини спільно з німецькою фондовою біржою Deutsche Boerse на основі технології блокчейну, розробляють функціональний прототип для розрахунків за

цінними паперами, який буде забезпечувати розрахунки з цінних паперів в режимі «постачання проти платежу», переводу цифрових цінних паперів без посередників, виплати купонного доходу, а також викупу цінних паперів з терміном погашення. Наразі цей прототип ще не готовий для виходу на ринок і знаходиться на стадії тестування.

Активного ж використання технологія блокчейну зазнала на ринку критповалют. Криптовалюти — це цифрові (віртуальні) валюти, одиниця якої — монета. Ці монети захищені від підробки, оскільки представляють собою зашифровану інформацію, скопіювати яку неможливо. Криптовалюта імітується безпосередньо в мережі і ніяк не пов'язана ні з будь-якою звичайною валютою, ні з будь-якою державною валютною системою.

Враховуючи, що в 2017 р. кількість зареєстрованих криптовалют більше тисячі (на сайті coinmarketcap.com їх 1097), реально торгується не більше 20. Але кількість їх транзакцій наближається до півмільйона за день. Сукупна капіталізація перших десяти криптовалют рейтингу Coinmarketcap за перше півріччя 2017 р. становить 122,4 млрд. дол.

Дані аналітичного звіту CoinDesk «State of Blockchain — Q2 2017» свідчать, що цифрові активи у багато разів перевершують традиційні за прибутковістю (рис. 5.26).

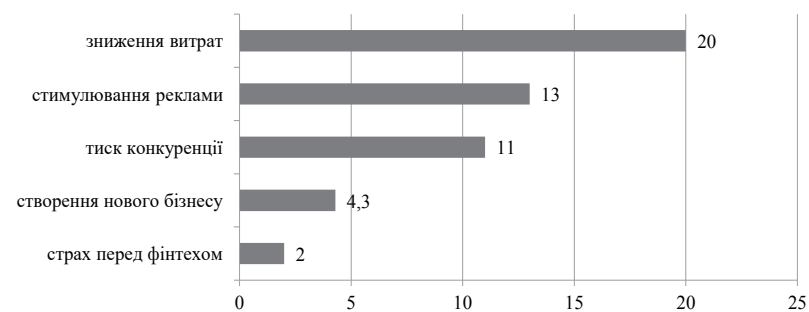

Рис. 5.26. Дохідність цифрових та традиційних активів у 2017 р., % [10]

Через те, що багато інвесторів стали вважати криптовалюти надійним фінансовим активом, в якому можна зберегти свої кошти, відбувається стрімке зростання прибутковості криптовалют. Збільшується кількість інвесторів та компаній, які приймають криптовалюту як засіб платежу, що підігріває інтерес на спеціалізованих біржах криптовалют та підвищує курс. В Азії (більше 90%) здійснюється найбільша кількість операцій з криптовалютами. В Японії згідно з законодавством про державне регулювання, біткоїни і криптовалюта наділені офіційним статусом платіжних засобів. Оскільки криптовалюту вже не раз використовували для відмивання грошей та ухилення від податків, у махінаціях та крадіжках, над регулюванням ринку криптовалют працюють у різних країнах світу. Наприклад, Токійська біржа Mt.Gox була найбільшою платформою для обміну біткоїнів до тих пір, поки у 2014 р. через злам системи безпеки не були вкрадені біткоїни, більш ніж на 3,5 млрд дол. Згідно з повідомленнями Nikkei та Yomiuri Shimbun, National Policy Agency (NPA) протягом січня-липня 2017 р. сума шахрайств, пов'язаних з криптовалютами, склала 7,1 тис. дол. США. На сьогодні, не вдалося повернути вкрадені кошти, які, за даними поліції, можуть бути конвертовані в інші форми грошових коштів (включаючи готівку) [8].

Ринок криптовалют складніше контролювати, ніж звичайні фінансові інститути, оскільки у своїй діяльності вони покладаються на складні комп'ютерні алгоритми, через що важко отримати надійну інформацію про ризики. Багато технологій є настільки інноваційним, що вислизують від уваги й розуміння застарілих регулюючих державних органів. Проте, уряди багатьох країн шукають інструменти, за допомогою яких можна регулювати та контролювати цей ринок. Враховуючи невеликі розміри фірм та слабку диверсифікацію, навіть при незначній зміні ринкової кон'юнктури відбуваються швидкі та несприятливі зміни. Наприклад, в

результаті заборони Центробанком Китаю первинного розміщення монет, біткоїн менше ніж за два тижні подешевшав на 2 тис. дол. Це призводить до високої волатильності біткоїнів. Велика волатильність біткоїнів пояснюється тим, що ціноутворення цієї грошової одиниці залежить від цільового використання одиниць, які є наразі в обігу. У теперішній час ціна біткоїнів значною мірою залежить від спекулянтів. При цьому все частіше інтернет-магазини починають використовувати біткоїни для оплати за товари та послуги через відсутність валютного контролю за операціями та низькі ставки комісії при оплаті порівняно з картковими розрахунками. Зазначені фактори збільшують популярність біткоїнів на чорному ринку. Сьогоднішній азіотаж інвесторів (особливо в бідних та фінансово нестабільних країнах), неймовірно зростання їх ціни базується, з одного боку, на новому етапі в розвитку комп'ютерних технологій, а, з іншого, — на людському бажанні швидко заробити, в результаті чого ігноруються ризики. Отже, висока прибутковість та волатильність ринку криптовалют дає можливість стверджувати, що формується нова фінансова бульбашка. Нобелівський лауреат Роберт Шиллер вважає, що біткоїн — найкращий приклад спекулятивної бульбашки у сучасному світі. Існує й інша думка щодо майбутнього біткоїну. Багато аналітиків прогнозують його зростання до 55 тис. дол. або ще вище до 2022 р. Ці прогнози засновані на економічних принципах дефіциту та нестабільності фінансового ринку. Біткоїн порівнюють з золотом та вважають, що він може стати надійним засобом інвестування у період спадів та нестабільності [2].

На сьогодні, дуже складно передбачити майбутнє криптовалют. Проте, аналізуючи історію фінансових бульбашок, можна бути впевненими, що його обвал неодмінно станеться. Ціни, що формуються в результаті припливу грошей на ринок, завжди нестабільні. Якщо інвестори звернуть увагу на фундаментальні економічні показники, це обрушить не тіль-

ки ринок криптовалют, але й облігацій та акцій. Будь-якої незначної новини може бути достатньо, щоб спровокувати їх розворот. Так, лопнула бульбашка тюльпаноманії у 1637 р., інтернет-буму 1990-х років, високотехнологічних компаній 2000 р. та іпотечного ринку 2007 р. Проте, не зважаючи на ірраціональні розміри фінансових бульбашок, бульбашки мають позитивні наслідки, оскільки, по-перше, вони формуються при виникненні нового технічно перспективного явища — залізні дороги, інтернет, блокчейн тощо. Отже, бульбашки сприяють інвестиціям в нові галузі. По-друге, кризи сприяють очищенню ринку від надмірних спекуляцій та створенню ефективної системи його регулювання та функціонування. Не зважаючи на те, що бульбашки лопаються, залізними дорогами та Інтернетом ми користуємося й досі, тому, доцільним, на нашу думку, є запровадження пильного контролю з боку регулюючих органів держав за новими фінансовими інноваційними інструментами, оскільки самі учасники ринку змінюють свою поведінку на основі сигналів, які вони отримують (в першу чергу, одержують або втрачають гроші).

З 2007 р. міжнародний фінансовий бізнес активно впроваджує інновації для збільшення конкурентоспроможності та прибутковості бізнесу. Банки, хедж-фонди та інші фінансові посередники застосовують інноваційні моделі управління ризиками. З фінансовими інноваціями пов'язують як позитивні ефекти (поліпшення розподілу ресурсів, зменшення вартості фінансового посередництва, розширення можливостей для оцінки ризику і захисту від нього тощо), так і негативні. Ті ж самі технології породжують нестабільність на ринках та спонукають учасників ринку не зважати на супутні ризики. Таким чином, дії, розумні з точки зору одного інвестора, створюють системний ризик для всіх учасників фінансового ринку, оскільки в сучасних умовах глобалізації існує сильний взаємозв'язок між всіма учасниками.

Сучасні фінансові інновації складніше контролювати, ніж звичайні фінансові інститути. Багато технологій ще не мають формальних правил, які звичні для традиційних фінансових інститутів, та настільки інноваційні, що не підпадають під необхідність контролю державних регулюючих структур. Враховуючи досвід минулого, саме фінансові інновації можуть сприяти розвитку нової хвилі кризи. Для попередження її негативних наслідків та підвищення безпеки функціонування національних фінансових ринків, потрібно забезпечити співпрацю міжнародного фінансового бізнесу з регулюючими органами (державними та міжнародними) для забезпечення довгострокової надійності та безпеки бізнесу. Необхідно активніше використовувати економічну науку. Саме наукове вивчення впливу фінансових інновацій на безпеку національних фінансових ринків має бути посилено, якщо ми хочемо бути готовими превентивно вирішувати питання, які виникатимуть на глобальному ринку.

1. Alternative Trading Systems with Form ATS on File with the SEC. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.sec.gov/foia/ats/atstlist0417.pdf>.
2. **Buck J.** Wall Street strategist sees Bitcoin at \$ 55 000 by 2022: CNBC. / J. Buck // The cointelegraph. — Jul. 08, 2017. [Electronic resource]. — Access mode: <https://cointelegraph.com/news/wall-street-strategist-sees-bitcoin-at-55000>.
3. **Budish E., Cramton P., Shim J.** The High-Frequency Trading Arms Race: Frequent Batch Auctions as a Market Design Response / Eric Budish, Peter Cramton, John Shim// The Quarterly Journal of economics. — 2015. — Volume 130, Issue 4. — С. 1547–1621. [Electronic resource]. — Access mode: <http://faculty.chicagobooth.edu/eric.budish/research/HFT-FrequentBatchAuctions.pdf>.
4. Goldman Sachs outsources dark pool operations to NASDAQ. — November 01, 2016. — [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.thetrade.com/Sell-side/Goldman-Sachs-outsources-dark-pool-operations-to-NASDAQ/>.

5. **Kocianski S.** The blockchain in banking report : The future of blockchain solutions and technologies / Sarah Kocianski //Business insider. — Mar. 20, 2017. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.businessinsider.com/blockchain-in-banking-2017-3>.

6. Liquid Metrix Guide to European Dark Pools. [Electronic resource]. — Access mode: http://www.liquidmetrix.com/_LiquidMetrix/!Downloads/DarkPool/LiquidMetrix%20Guide%20to%20European%20Dark%20Pools%202017%2007.pdf.

7. **Manyika J., Chui M., Miremadi M., Bughin J., George K., Willmott P., Dewhurst M.** Harnessing automation for a future that works / James Manyika, Michael Chui, Mehdi Miremadi, Jacques Bughin, Katy George, Paul Willmott, Martin Dewhurst // McKinsey&Company. — January, 2017. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.mckinsey.com/global-themes/digital-disruption/harnessing-automation-for-a-future-that-works>.

8. **Nikhilesh De.** 33 Cases Cryptocurrency Fraud is on the rise in Japan. / Nikhilesh De// Coindesk. — Sep. 8, 2017. [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.coindesk.com/33-cases-cryptocurrency-fraud-is-on-the-rise-in-japan/>.

9. **Portia C.** Traders have been ‘spoofing’ the market and now regulators are finally catching on / Crowe Portia //Business insider. — Apr. 21, 2015. [Electronic resource]. — Access mode: <http://www.businessinsider.com/what-is-spoofing-the-market-2015-4#ixzz3Ys8ufoGT>.

10. State of Blockchain — Q2. — 2017. [Electronic resource]. — Access mode: https://media.coindesk.com/uploads/2017/09/state_of_blockchain_q2_2017.pdf.

11. Національний банк України. Структури власності банків України. — [Електронний ресурс] — Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6738234.

5.13 Національний банк як потенційний регулятор ринку страхових послуг України

Консолідація суб’єктів та процесів, що підпадають під державне регулювання, створює потребу у підготовці українського ринку страхових послуг та його основних інститутів до адаптації під можливість регулювання та нагляду через мегарегулятор. Водночас, у Національному банку України відбувається суттєве зменшення підрозділів та філій із відповідним скороченням кваліфікованого персоналу, передача додаткових функцій, фактично має реалізуватись із консолідацією із діючим органом регулювання. Подальше скорочення витрат на органи нагляду передбачає формування у даній інституції, окрім уже покладених на неї функцій регулювання, функцію нагляду за страховими компаніями, кредитними спілками та ломбардами.

Певний поступ у даному процесі вже є. Так, з метою отримання чергового траншу кредиту Міжнародного валютного фонду у 2015 р. в першому читанні проголосовано Верховною Радою України законопроект №2413-а, який передбачає ліквідацію Національної комісії, що здійснює держрегулювання у сфері ринків фінансових послуг, і передачу її функцій Національному банку України і Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку [12]. Подібні реформи можуть суттєво вплинути на подальший розвиток ринку страхових послуг.

Проблема організації ефективного регулювання та нагляду за фінансовими інституціями є предметом дослідження багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів: Р. Бернда, О. Дзюблюка, Ед. Доллана, И. Кожевникової, Л. Конопатської, В. Кротюка, Ж. Матука, А. Мороза, С. Мочерного, А. Пересяди, Дж. Селбі, Дж. Сороса, Дж. Синки, Т. Уільямсон та ін.

Аналіз існуючих методичних матеріалів, а також наукових публікацій з питань регулювання фінансового сектору засвідчив, що проблема передачі функцій органів нагляду

за ринком страхових послуг мегарегулятора (виокремлено-му) та консолідації фінансових інституцій має важливе значення для розвитку банківської та парабанківської системи України. Вона обумовлена консолідацією на рівні послуг та інституцій, що регулюються державними органами, та спонукає їх до постійного обміну інформацією та об'єднання зусиль. Водночас дана тенденція недостатньо розроблена в теоретичному й методичному планах, а практична діяльність органів нагляду потребує вдосконалення.

Головними цілями регулювання банківської та парабанківської діяльності є підтримка стабільності фінансової системи, конкурентного середовища серед фінансових інституцій та захист інтересів вкладників і кредиторів. Кожна країна має свої особливості впливу на організаційну структуру і напрями діяльності відповідних служб фінансового нагляду. При цьому розвиток банківської та страхової діяльності передбачає постійне вдосконалення системи нагляду за фінансовими інституціями.

На нашу думку, якщо відмінні фінансові установи працюють на одному і тому ж ринку і переслідують схожі цілі, для них мають бути встановлені норми регулювання, які забезпечать їх конкурентну рівність. Умови регулювання, які відкривають потенційну можливість для арбітражу на регулюванні (або нагляді), характеризуються принаймні однією з таких рис [2, с. 279–280]:

- неузгодженим або суперечливим підходом до різних типів фінансових установ;
- недостатністю або непослідовністю у визначенні ризиків і пруденційних вимог до різних типів фінансових установ;
- відмінностями у витратах на регулювання тих або інших фінансових установ;
- відсутністю координації між органами регулювання і нагляду у фінансовому секторі.

Міжнародна фінансова група, що займається банківською діяльністю, працює на ринку цінних паперів, здійснює управління фінансовими фондами і займається страхуванням, може бути об'єктом цілого ряду режимів регулювання і органів нагляду різних країн. Проблеми, пов'язані з інформацією про конгломерати, координацією їх діяльності, дотриманням норм пруденційного регулювання, які є досить складні в рамках однієї країни, посилюються на міжнародному рівні, особливо, якщо операції зачіпають країни з фінансовим ринком, що перебуває на етапі становлення.

Фінансові конгломерати можуть мати різну форму і структуру, яка відображає відмінні умови законодавства і традиції. Ключовими аспектами, що підлягають розгляду при нагляді за конгломератами, є загальний підхід до нагляду, прозорість групових структур, оцінка достатності капіталу і запобігання подвійному левериджу. Крім того, мають значення наслідки внутрішньо-групових ризиків і ланцюгова реакція потенційних збитків, а також консолідований розгляд значних потенційних ризиків, оскільки існують значні розбіжності в нормах регулювання ризиків у банківській справі, інвестиційних операціях і страхуванні.

Водночас ідея створення об'єднання органів нагляду не нова для Європи, проблемою консолідованого нагляду на міжнародному рівні займалася група, що складається з представників комітету Базеля з банківського нагляду і міжнародних координаційних органів у сфері ринку цінних паперів і страхового бізнесу. У їх спільній заяві, присвяченій консолідованому регулюванню, були відзначені такі положення:

- всі банки, інвестиційні компанії й інші фінансові установи повинні підлягати нагляду, в т.ч. щодо капіталу;
- географічно і функціонально диверсифіковані фінансові групи вимагають консолідованого нагляду і особливої

організації нагляду. Органи нагляду повинні співпрацювати і обмінюватися інформацією, не зустрічаючи ні національних, ні міжнародних перешкод;

— прозорість і чистота ринків та наглядових процесів залежать від надання адекватної звітності й інформації.

Вказана тристороння група, що представляє комітет Базеля, міжнародний інвестиційний і страховий сектори, опублікувала спільну заяву, в якій рекомендує як прийнятний метод для оцінки достатності капіталу в однорідних конгломератах консолідацію на основі облікової інформації. Це дозволить провести пряме порівняння загальних консолідованих активів і пасивів, а також застосувати нормативи достатності капіталу (на рівні материнської компанії) до консолідованих показників. Стосовно неоднорідних конгломератів, група рекомендувала поєднання трьох методів: пруденційного підходу на основі блокового принципу (при якому спочатку проводиться нагляд, а потім консолідація), агрегації з врахуванням ризиків і утримання з врахуванням ризику.

Варіанти підходу до нагляду і оцінки достатності капіталу, як і раніше, широко обговорюються в міжнародних спільнотах, а органи нагляду продовжують навчатися на власному досвіді.

Результатом лібералізації доступу до національних ринків повинно бути збільшення потенційної конкуренції на фінансових ринках та поширення явища, що є наслідком розвитку глобалізації та конвергенції. Передусім це відноситься до зміни концентрації ринку, частоти злиттів і поглинань та змін стратегії діяльності операторів ринку, які були вимушені адаптуватись до нових умов бізнесу. Це повинно сприяти вирівнюванню тарифів на фінансові послуги. Окрім транскордонної лібералізації страхової діяльності, важливим аспектом розвитку є дерегуляція. У контексті предмету даного дослідження дерегуляцію варто розглядати як лібе-

ралізацію юридично-правових норм, щодо свободи дій операторів ринку та їх взаємовідносин. Особливо це стосується параметрів пропонованих продуктів, а також цін, що встановлюються, і маржі.

У деяких країнах ЄС до початку 1990-х років форма страхових продуктів (через загальні умови страхування), а також їх вартості були предметом уваги органів страхового нагляду і вимагали їх акцептації перед введенням у продаж (в т.ч. Німеччина, Італія, Франція, Бельгія) [18]. Такі уповноваження регуляторів були скасовані в рамках процесу формування мінімальних стандартів ЄС, введених для установ, що займаються інвестиційною діяльністю. Дана дія була обґрунтована концепцією трактування єдиного страхового ринку як однорідної фінансової сфери.

Щоправда, процеси дерегуляції супроводжувались на деяких національних ринках процесами зміцнення органів нагляду. Це пов'язують із диференційованим вихідним рівнем регулювання, що має місце на окремих ринках.

Зміни, проведені в результаті формування єдиного страхового ринку, лібералізація та дерегуляція створили умови для складних процесів і тенденцій, що проявилися, з одного боку, посиленням локальної конкуренції, а з другого — регіональної конкуренції (транскордонні операції), сприяли зростанню ринкового ризику діяльності страхових інституцій, що стало результатом заміщення норм регулятора законами ринку. Підвищення ризику діяльності означає, між іншим, зростання імовірності втрати ефективності та банкрутства фінансових інституцій, та в подальшому зростання можливості дестабілізації ринку і зменшення стабільності функціонуючих на фінансовому ринку інституцій [19, с. 5]. Така ситуація представлена на рис 5.27, де показано основні складові елементи проведених змін і очікуваних наслідків. Водночас необхідно звернути увагу на той факт, що процеси ринкової дерегуляції у країнах Європейсько-

го Союзу супроводжувались застереженнями щодо платоспроможності. Вони включали не лише вищі вимоги до капіталу та формування резервів, але також чимало елементів, пов'язаних з процесом менеджменту ризиків у діяльності страхових інституцій.

Рис. 5.27. Ефекти утворення єдиного страхового ринку
(розроблено автором на основі [21, с. 6])

Зважаючи на інтеграційні процеси у фінансовій сфері України, прогнозуються значні зміни на єдиному страховому ринку в результаті лібералізації та дерегуляції, які нададуть можливість формувати нові структури, ціни, прибутки та доступну пропозицію фінансових послуг.

Проте, регулювання вирізняється швидкими змінами і пристосуванням до глобалізації та лібералізації, що сприяє розвитку фінансових та промислово-фінансових груп, альянсів та інших форм фінансової консолідації. Зважаючи на кількість подібних консолідованих груп, мала місце ідея створення на базі Національного банку України мегарегулятора, що представлена у «Концепції реформи банківської системи України до 2020 року». Адже, на сьогодні спостерігається процес взаємопроникнення різних сфер фінансово-кредитної діяльності (зокрема, банківської

і страхової) й установлення тісніших зв'язків між ними, що дозволяє заощадити на витратах і збільшити доходи від використання спільних каналів збуту послуг. У свою чергу, консолідований нагляд дозволить більш ефективно діагностувати і попереджати розподіл ризиків між окремими сегментами фінансового сектора, оцінювати реальну і потенційну дію шоків на фінансову систему в цілому і на її окремі складові [9].

Передумовою даної тенденції є нівелювання відмінностей між банківською і страховою діяльністю. З одного боку, в розвинених країнах на банківські депозити припадає все менша частина персональних фінансових активів, тоді як частка страхових компаній, пенсійних і взаємних фондів неухильно зростає [5]. З іншого боку, банки все активніше втручаються у сферу страхових послуг (в Європі їх частка становить уже 19% ринку страхування життя, а у Франції вони домінують у цій сфері) [13, с. 168]. Стан нормативно-правового регулювання в окремих країнах подано у табл. 5.23. Аналізуючи норми державного регулювання у світі (див. табл. 5.23), можна дійти до висновку, що у більшості країн усі фінансові послуги підлягають детальному контролю. Основною причиною такої тенденції є турбота законодавчих органів про фінансові інтереси клієнтів, обмеження конкуренції та стабілізація фінансової системи. Метою цих дій є сприяння розвитку усіх сфер економіки.

Водночас, варто відзначити різноманітність фінансових послуг. Наприклад, ще з 1990 р. французькі поштові відділення почали активну участь в активізації страхових полісів. Від серпня 1991 р. у Швеції дозволено створювати тісні зв'язки між різними фінансовими секторами, а в Норвегії від січня 1992 р. дозволено об'єднання банків і страхових компаній та створення холдингів. Ці тенденції актуальні не тільки для Європейського Союзу. Так, з кінця 1980-х р. подібні законопроекти пропонувались у Канаді та Японії.

Таблиця 5.23

Стан нормативно-правового регулювання консолідації банківського та страхового бізнесу в деяких країнах світу (розроблено автором)

Країна	Безпосередня страхова діяльність банку	Продаж полісів	Володіння банківськими установами частками у страхових компаніях	Створення банком власної страхової компанії	Фінансова група
Австралія	З	Д	ДЗО	ДЗО	Д
Австрія	З	Д	Д	Д	Д
Бельгія	З	Д	ДЗО	ДЗО	Д
Канада	З	ДЗО	ДЗО	З	Д
Данія	З	Д	Д	Д	ДЗО
Фінляндія	З	ДЗО	ДЗО	З	ДЗО
Франція	З	Д	ДЗО	ДЗО	Д
Німеччина	З	Д	Д	Д	Д
Греція	ДВС	ДЗО	Д	Д	Д
Ісландія	З	Д	ДЗО	З	ДЗО
Ірландія	ДВС	Д	Д	Д	Д
Італія	З (1)	Д	Д	Д	Д
Японія	З	З	ДЗО	З	ДЗО
Люксембург	З	ДЗО	Д	Д	Д
Нідерланди	З	Д	ДЗО	ДЗО	Д
Норвегія	З	Д	ДЗО	Д	Д(3)
Португалія	З	ДЗО (2)	Д	Д (2)	Д
Іспанія	З	ДЗО	Д	Д	Д
Швеція	З	Д	ДЗО	ДЗО	ДЗО
Швейцарія	З	Д	Д	Д	ДЗО
Туреччина	ДВС	Д	Д	Д	ДЗО
Україна	З	Д	Д	Д	Д
Велика Британія	З	Д	Д	Д	Д
США	ДВС	ДЗО	ДЗО	ДЗО	ДЗО

Примітка: Д — Дозволено, ДВС — Дозволено у виняткових ситуаціях, З — Заборонено, ДЗО — Дозволено з обмеженнями, «—» — Немає інформації, (1) — за винятком Banca Nazionale delle Comunicazioni, (2) — Обмеження для страхових та банківських посередників, (3) — Тільки у формі холдингу.

Законодавча влада більшості розвинених країн направила досить ліберальні норми щодо спільного капіталу. Найчастіше обмежені тільки максимальні розміри частки однієї інституції в капіталі іншої, вираженої у відсотковому

відношенні до капіталу страхової компанії чи банку. З додаткових обмежень заслуговує уваги існування чи можливість запровадження у деяких країнах обов'язкової практики інформувати відповідні органи влади про наміри купівлі чи зміни розміру частки у капіталі банку чи страхової компанії або обов'язок отримувати згоду від регулятора на здійснення таких трансакцій. Також вплив на подібну діяльність можуть здійснювати антимонопольні нормативно-правові акти та норми міжнародного руху капіталів.

Деякі обмеження можуть стосуватися створення банком власних компаній зі страхування життя. У Канаді і Японії створення таких фірм банками заборонене. Така ж заборона діє з 1985 р. в Австрії, де банки можуть засновувати власні страхові компанії, але виключно із страхування життя та виконуючи ряд інших вимог, у тому числі, з урахуванням розміру новоствореної фірми по відношенню до розмірів фінансової інституції-засновниці.

У Великій Британії, згідно з Building Societies Act з 1986 р., будівельні товариства мають право створювати власні компанії зі страхування життя. У більшості країн-членів Європейського Союзу створення банком власної страхової компанії є дозволеним. Значна капіталізація фінансових інституцій часто призводить до формування фінансових груп, у складі яких можуть бути страхові компанії, інвестиційні банки та пенсійні фонди. Обмеження щодо існування подібних фінансових груп можуть висуватись законодавцями. Подібне регулювання притаманне Фінляндії, Ісландії, Туреччині та Японії. У Швеції банки можуть володіти страховими компаніями, які нотуються лише на місцевій біржі цінних паперів, водночас у Норвегії фінансові групи можуть діяти виключно у формі холдингових структур.

Основна заборона створення страхових продуктів не страховими компаніями пояснюється взаємозамінністю цих послуг та прагненням до створення умов вільної конкуренції

на фінансовому ринку [6]. Варто враховувати глобальні тенденції на світовому ринку фінансових послуг. Для прикладу, банки та страхові компанії пропонують послуги накопичувального, інвестиційного характеру, що викликає необхідність ідентичності засад і норм.

Загалом, уся теорія поділу базується на декількох принципах. Найважливіші з них — це основа різних видів фінансових послуг. Страхова діяльність безпосередньо пов'язана з певними формами управління ризиком та з явищем «оберненого циклу продукції». Водночас, банки виконують дуже важливу роль в економіці, полегшують розрахунки, допомагають у здійсненні трансакцій та беруть безпосередню участь у реалізації грошової політики країни. Основний вплив нормативно-правової бази на консолідацію банківського та страхового бізнесу призводить до вибору однієї з двох форм, що групується на єдності капіталу (безкапітальний підхід).

Варто відзначити, що консолідація інституцій нагляду банківських та страхових інституцій обумовлена приналежністю даних інституцій до єдиної системи — фінансових посередників, а також функціональною близькістю банківської та страхової діяльності [8, с. 24].

Вирізняють дві моделі регулювання цих зв'язків: американську та європейську. Американська модель започаткована законом від 1933 р. [15], яким запроваджено у Сполучених Штатах Америки категоричний поділ між комерційними та інвестиційними банками. Цим законом заборонялась банкам непрофільна, в тому числі, страхова діяльність. З його допомогою була здійснена спроба вирішити проблему стійкості американської фінансової системи, яка почалась ще під час 1929–1933 рр., відома як Велика депресія, адже криза охопила і всю банківську систему США. За 4 роки (1929–1933 рр.) збанкрутувало 5760 банків — 1/5 частина усіх банків країни. Особливої гостроти фінансова криза набула в 1933 р. [11].

Мільйони дрібних вкладників втратили свої заощадження і перетворилися на жебраків. Побоювання щодо подібної ситуації в системі довгострокових накопичень, таких як страхування життя чи пенсійне страхування, довгострокових інвестицій, вилились у згаданому законі. Даний правовий акт був прийнятий внаслідок переважаючої на той час думки, що така непрофільна діяльність банків негативно впливає на їх фінансову стійкість. Наслідком цього була заборона здійснення комерційними банками фінансової діяльності, окрім чітко виписаної у тому ж законі [20].

Таким чином, цією нормою було обмежено можливість створення фінансових холдингів. Перші спроби оновити юридичні норми США мали місце в 1956 р. у результаті лобіювання Bank Holding Company Act, яким було встановлено правові рамки діяльності американських фінансових холдингів, визначено послуги, які можуть бути запропоновані клієнту у фінансовому холдингу, що дозволило продаж полісів страхування життя, страхування від нещасних випадків у відділеннях банку, якщо вони пов'язані з кредитною діяльністю банку [14].

Ключову роль у створенні нормативно-правової бази, на наш погляд, мав розвиток комп'ютерної техніки та високих технологій, який дозволив оцінити ефективність функціонування фінансової системи США в цілому. Тоді з'ясувалось, що банки, які мали непрофільний бізнес, пережили фінансову кризу 1930-х краще, ніж решта [1, с. 359].

Отже, незважаючи на переміщення капіталів у найбільш економічно вигідні та стабільні галузі, консолідація банківського і страхового бізнесу збільшує ймовірність загроз отримання збитків таких фінансових інституцій та водночас покращує стійкість конгломератів.

У кінці 90-х р. XX ст. в США активізувались пропозиції щодо лібералізації пропонованих банком фінансових послуг як у федеральному правовому полі, так і на рівні штату.

Під впливом глобалізації та лібералізації світової економіки у листопаді 1999 р. Конгрес США прийняв закон Грема-Ліча-Блайлі про банківську реформу в США, яка знівелювала більшість похідних нормативно-правових актів з 1933 р. Цим законом анульовано поділ банківського та страхового бізнесу, що припинило сепарацію американських банків і страхових компаній.

Нормативно-правові акти європейських країн (європейська модель) не містили приписів, аналогічних до Glass-Steagall Act чи VNC Act. У зв'язку з цим, у цих країнах зазвичай не має перепон, щоб банки здійснювали типові для себе послуги як безпосередньо, так і у межах альянсів, холдингів чи дочірніх підприємств страхових компаній.

Безпосереднє відношення до регулювання фінансової консолідації у Європейському Союзі має Друга Банківська Директива від 15 грудня 1989 р. Вона регулює фінансовий менеджмент, пов'язаний з лімітами концентрації капіталу банку у інших сферах. Водночас, стаття 12 пункт 3 даного документу дозволяє владі країни-члена Європейського Союзу не застосовувати дане обмеження до страхових компаній.

Аналізуючи Директиви Європейського Союзу, які регулюють фінансову консолідацію, зокрема, Директиву щодо нагляду за консолідованими кредитними інститутами у ретроспективі можливого вступу нашої країни у дану спільноту, можна зробити висновок, що вона зобов'язує регулярно висвітлювати фінансові результати фінансових холдингів чи альянсів, а виконання даного обов'язку покладається на банки, які входять у даний конгломерат. Як наслідок, страховий і банківський нагляд з метою найбільш ефективного консолідованого регулювання повинні згідно статті 7 пункт 4 «співпрацювати між собою», що може бути реалізовано шляхом об'єднання функцій в межах НБУ [3], хоч приналежність до однієї інституції окремих департаментів ще не означає їх ефективну співпрацю.

Отже, консолідованість органів нагляду чи формування мегарегулятора не означає автоматичної зінтегрованості нагляду, який може бути реалізований і між окремими органами нагляду за умови ефективної співпраці.

Варіантом вирішення даної проблеми може бути прийняття засад регіонального нагляду, що дозволило б регулювати діяльність закордонних компаній за тими ж нормативами, що й власні. Цей варіант вирішення проблеми реалізовується у країнах ЄС через спільну Другу Банківську Директиву.

Директива ЄС щодо додаткового нагляду над кредитними інституціями, страховими компаніями та інвестиційними компаніями, фінансовими конгломератами (2002/87/WE), доповнила вже існуючу директиву в справі нагляду над страховими групами. Її метою було створення умов нагляду та уніфікація контролю за діяльністю великих конгломератів, із активами приблизно понад 6 млрд. євро та обмеження системного ризику, що впливає із їх функціонування. Директива забороняє багатократне використання того самого капіталу для потреб інституцій, що формують конгломерат; зобов'язує надавати дані органам нагляду про реалізовані внутрішні трансакції з метою контролю за концентрацією ризиків; запроваджує кваліфікаційні вимоги для правління конгломератів; визначає правила вибору відповідного загальнодержавного нагляду, що координує цілісність національних і закордонних операцій конгломерату; встановлює засади і сферу співпраці зацікавлених національних регуляторів.

Інтеграційні процеси можуть призводити до конфліктів у визначенні компетенції регуляторів, проте органи влади намагаються запобігти подібним корпоративним конфліктам через нагляд за ринком цінних паперів та інституційну інтеграцію банківського і страхового нагляду. Подібним чином у 1986 р. вирішили цю проблему у Норвегії, у 1988 р. її наслідувала Данія. Іншим проявом даного процесу є вибір

основного регулятора для конгломерату так, як це зроблено у Великій Британії. Президент України 20 липня 2015 р. подав до Парламенту Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг. З огляду на існуючі проблеми в регулюванні діяльності фінансових інституцій, пропонується об'єднати сфери нагляду; зокрема банк, який здійснює страхові послуги повинен звітувати тільки одному органу нагляду, але з дотриманням норм обох сфер.

Співпраця на операційному рівні є найпомітнішим та наймасовішим проявом формування консолідованої банківсько-страхової бізнес-архітектури внаслідок лібералізації процесів державного регулювання. Аспекти цієї діяльності можна поділити на загальні (по відношенню до етапів дистрибуції) та детальні (на рівні спільних дій і спільних послуг) [6].

Розвиток лібералізаційних процесів та послаблення у державному регулюванні діяльності фінансових інституцій знайшли своє відображення у консолідації органів нагляду. Цьому сприяли такі чинники:

1) ринкові тенденції (зростання значення субституційних продуктів та взаємне проникнення продуктів із різних секторів; виникнення нових моделей продаж; формування інституцій, що провадять діяльність у різних секторах ринку; нові моделі ведення бізнесу і фінансові групи, що вимагають міжсекторального підходу до державного нагляду; зростаюча кількість реалізаторів міжсекторальних фінансових послуг);

2) необхідність пристосування до змін, потреба у співпраці, комунікації і координації наглядової діяльності за окремими секторами економіки;

3) стабільне збільшення частки ринку міжнародних фінансових груп;

4) присутність на ринку фінансових конгломератів та формування фінансових груп.

Розвиток консолідованої банківсько-страхової архітектури сприяє інтеграції нагляду, тому що відповідна оцінка ризику та забезпечення капіталом на рівні фінансової групи ефективніша у виконанні зінтегрованого регулятора. Наприклад, трансфер кредитного ризику між банківським і страховим сектором з допомогою структурованих продуктів та сек'юритизації.

Ефектом процесу лібералізації фінансового ринку є нівелювання функціонального призначення окремих секторів фінансового ринку, на основі яких до цього здійснювалась класифікація суб'єктів, продуктів і каналів дистрибуції.

Існує необхідність повного охоплення контролем всіх потенційних ризиків, пов'язаних із міжсекторальною діяльністю [17]. Традиційні лінії поділу втрачають актуальність, а інституції порушують існуючі кордони окремих секторів: фінансові компанії розширюють класичну діяльність, страхові компанії засновують банки (наприклад, Allianz). Причиною цього є також поглинання. Діяльність фінансових посередників виступає за рамки одного сектора економіки. Ефектом цього є дублювання завдань окремих органів нагляду.

Водночас існує ряд аргументів, що переконують у необхідності незалежності регулятора від грошово-кредитної політики держави. Перш за все, задля уникнення конфлікту інтересів між грошово-кредитною політикою держави та банківським надглядом, рентабельність і фінансова безпека банківського капіталу безпосередньо залежні від грошово-кредитної політики Національного банку України, а тому існує ризик використання функцій регулятора задля забезпечення цілей цієї політики [16, с. 54–57]. Ситуація загострюється, коли грошово-кредитна політика носить деструктивний характер, а банківські установи мають проблеми із капіталізацією. Такий стан мав місце в Японії у 90-х р. XX ст. та у

США у 1930–1939 рр., де загрозою стабільності системи виступило ослаблення банківських установ. Досвід Європейського співтовариства підтверджує цю тезу. Так, у 20 країнах-членах ЄС, фінансовий нагляд є зінтегрований, та лише у 3 нагляд консолідований в межах центрального банку країни [7]. Офіційна позиція ЄС щодо консолідації банківського та страхового регулювання, виражена у резолюції від 6 листопада 2002 р. (2002/2061(INI)). Парламент ЄС рекомендував країнам-членам Європейського співтовариства повну інтеграцію фінансового нагляду.

Основною передумовою появи консолідованого нагляду в Україні є універсалізація фінансових продуктів. Спеціалізованим органам складно регулювати сегменти фінансового ринку з нечіткими кордонами. У багатьох країнах клієнтам пропонуються комбіновані продукти або єдиний пакет фінансових послуг з банківського, страхового, кредитного, інвестиційного обслуговування. В процесі здійснення операцій виникають питання щодо регулювання таких продуктів як накопичувальний поліс страхування життя, тому структура ринку більше не може бути чітко визначена, а кордони між секторами на розвинених ринках вже не піддаються чіткому розмежуванню. Сучасний фінансовий ринок складний та інтегрований, і регулювати його треба відповідним чином.

Об'єднання банківської, страхової, інвестиційної діяльності призвело до поширення крос-продажів пакетних фінансових продуктів. Працює принцип одного вікна: клієнт отримує повний пакет послуг або будь-яку їх комбінацію відразу і з меншими транзакційними витратами [4, с. 181]. Інформаційна революція вплинула не лише на маркетинг, але і на організаційну структуру фінансових конгломератів. Тепер можна з мінімальними витратами створювати особливі пропозиції для клієнтів і працювати з нетрадиційними інструментами. Можливості сек'юритизації практично будь-якого активу або навіть деякого абстрактного об'єкту (фондового

індексу, наприклад) кардинально змінили ринок. Крім того, з'явилося багато фінансових посередників різного характеру, що працюють як з професійними учасниками ринку, так і з клієнтами, що купують їх продукти.

Друга передумова — ускладнення структури учасників ринку, об'єднання їх не просто у холдинги, а в конгломерати. У таких інтегрованих структурах внутрішні фінансові потоки організовані так, щоб диверсифікувати ризики роботи в різних секторах і компенсувати у разі потреби втрати від одних операцій за рахунок доходів від інших. Відповідно, при оцінці фінансової стійкості, регулюванні і нагляді необхідно аналізувати інформацію за усіма напрямками. Для цього необхідним є об'єднаний орган (інакше виникає дублювання функцій, і витрати зростають).

Чимале значення мають відкритість і високий рівень лібералізації ринку. Адже, якщо окремі сегменти ринку занадто регульовані, то перехід до єдиного органу нагляду із збереженням певного рівня контролю збільшить навантаження з мультиплікативним ефектом, що може привести до знівлювання регулювання взагалі. Якщо ж ринок непрозорий і закритий, то важко підтримувати розвиток саморегулювання і застосовувати системи ринкових індикаторів, таких як рейтинги, відкрита звітність, висновки консультантів і експертів. У такому разі, на «мегарегулятор» покладено дуже відповідальне завдання — сприяти підвищенню прозорості в усіх сегментах ринку [13].

Інтеграція нагляду може еволюціонувати до створення консолідованого нагляду, який передбачає формування єдиного органу, що здійснює регуляторну діяльність як над фінансовим ринком, так і над ринком капіталів. Модель зінтегрованого нагляду охоплює всіх суб'єктів, що діють на фінансовому ринку, в кожному аспекті їх бізнесу, а також суб'єктів, з ними зв'язаних, та необов'язково таких, що надають фінансові послуги. Водночас, слід розділяти зінтерго-

ваний нагляд та безпосередню консолідацію органів нагляду. Зінтегрований нагляд функціонує у Великій Британії, Австралії, Данії, Японії, Фінляндії, Норвегії, Канаді, Південній Кореї, Сінгапурі, Угорщині, в Швеції і Латвії. (табл. 5.24). Останнім часом зінтегрований нагляд ввели Німеччина, Естонія, а Австрія і Ірландія оприлюднили задум створення єдиної наглядової інституції для суб'єктів фінансового ринку. Такий крок розглядає Швейцарія [7].

Зінтегрований нагляд у Великій Британії реалізується через Установу з фінансового нагляду, що складається з представників державних відомств, фінансових організацій і незалежних експертів. Принцип ухвалення рішення в рамках британського мегарегулятора колегіальний, а діяльність вирізняється високим ступенем прозорості і значною мірою фінансується за рахунок учасників ринку. Схожий механізм регулювання діє і в інших країнах.

Таблиця 5.24

**Органи державного нагляду над ринком фінансових послуг
в країнах Європи [7, 10]**

Країна	Інституція, що здійснює нагляд
Австрія	Комісія з фінансового нагляду
Бельгія	Комісія банків, фінансів і страхування
Велика Британія	Установа фінансового нагляду
Канада	Канцелярія Головного управління фінансових інституцій
Люксембург	Комісія з нагляду за фінансовим сектором
Ірландія	Ірландський уряд з регулювання фінансових послуг
Італія	Центральний банк
Нідерланди	Урядовий нагляд за ринками капіталу
Німеччина	Федеральна установа з фінансового нагляду
Норвегія	Комісія з банківської, страхової справи та цінних паперів
Польща	Комісія з фінансового нагляду
Україна	Запропоновано — Національний банк України. Здійснює — Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України та НБУ
Фінляндія	Фінансовий нагляд
Франція	Урядовий нагляд за фінансовими ринками
Японія	Агентство фінансових послуг

Останніми роками особливий вплив на розвиток консолідації банківського та страхового бізнесу мала лібералізація у державному регулюванні діяльності фінансових інституцій. Нестандартизоване нормативно-правове регулювання сприяло розвитку даного процесу у відмінних формах в окремих країнах. Лібералізація юридичних норм мала вплив також на дерегуляцію сектора фінансових послуг. В даний час, у деяких країнах ліквідовано традиційні бар'єри, що поділяють ринок фінансових послуг на три групи: банківський, страховий та інвестиційний сектор (див. табл. 5.24).

Аналізуючи тенденції, притаманні для фінансової системи, приходимо до висновку щодо необхідності зінтегрованого нагляду. Коли різні фінансові установи працюють на одному і тому ж ринку і переслідують схожі цілі, їм мають бути встановлені норми регулювання, які забезпечать їх конкурентну рівність.

Аналіз розвитку процесів, притаманних глобальному фінансовому ринку, дав можливість визначити основні результати лібералізації доступу до національних ринків, а саме збільшення потенційної конкуренції на фінансових ринках та поширення явищ, що є наслідком розвитку процесів глобалізації та конвергенції. Передусім, це відноситься до видозміни концентрації ринку, частоти злиттів і поглинань та змін стратегії діяльності операторів ринку, які були вимушені адаптуватись до нових умов ведення бізнесу.

Дослідження напрямів розвитку інтеграційних процесів, їх регулювання та форм фінансової взаємодії і діяльності засвідчує, що фінансові посередники забезпечують рух ресурсів між реальним сектором і домашніми господарствами, і в цьому полягає їх головне призначення, тому важливим завданням у функціонуванні інтегрованих фінансових посередників є визначення специфіки організаційного механізму їх об'єднань. На підставі проведеного дослідження правових та організаційних норм державного регулювання

діяльності консолідованих фінансових інституцій у різних країнах світу та на основі комплексного дослідження у сфері регулювання та нагляду за діяльністю фінансових інституцій доведено, що органи державного регулювання та нагляду багатьох країн сформували досить ліберальні норми, та ключовою тенденцією є формування інтегрованого нагляду, але лише окремі країни провели консолідацію органів нагляду на інституціональному рівні. Та лише окремі із них об'єднали регулювання над більшістю фінансових інституцій та фінансових послуг в межах центрального банку. Водночас з'ясовано, що консолідація органів нагляду чи формування мегарегулятора, реалізується, в першу чергу, з метою зінтегрованості нагляду над ринком банківських, страхових та інших фінансових послуг, що може функціонувати і між окремими органами нагляду за умови ефективної співпраці.

1. **Гринспен А.** Эпоха потрясений: Проблемы и перспективы мировой финансовой системы / А. Гринспен; пер. с англ. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. — 496 с.

2. **Грюнинг Х. Ван.** Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Х. ван Грюнинг, Брайович Братанович С.; пер. с англ.; вступ. сл. д.э.н. К.Р. Тагирбекова. — М. : Весь Мир, 2007. — 304 с.

3. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 № 2121 III // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 5–6. — С. 30.

4. Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. д-ра экон. наук А. А. Гриценко. — К. : Форт, 2008. — 928 с.

5. **Клапків Ю.М.** Розвиток організаційно-правового та ідейного формування інституцій, що надають страхові послуги // Юрій Клапків / Вісник Тернопільського національного економічного університету, 2017. — №1 (83). — С. 52–62.

6. **Клапків Ю.** Фінансовий механізм консолідації банківсько-страхового бізнесу України / Юрій Клапків // Наука й економіка. — 2009. — №4 (16). — Том 1. — С. 57–64.

7. **Клапків Юрій.** Формування інтегрованого нагляду за міжсекторовою діяльністю фінансових інституцій / Юрій Клапків // Інноваційна економіка. — 2010. — №2 (16). — С. 148–151.

8. **Кожевникова И.Н.** Взаимоотношения страховых организаций и банков / Ирина Кожевникова. — М. : Анкил, 2005. — 112 с.

9. Концепція реформи банківської системи України до 2020 року [Електронний ресурс]. — 2014. — Режим доступу: <http://bank.gov.ua/control>

10. **Мацук З.** Формування мегарегулятора українського ринку фінансових послуг / З. Мацук // Ринок цінних паперів України. — 2014. — №3–4. — С. 15–21.

11. **Присяжнюк М.** «Велика депресія»: уроки Рузвельта для України / М. Присяжнюк // Голос України. — 2008. — №245 (4495). — С. 4.

12. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо консолідації функцій із державного регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56124

13. **Терещенко Г.М.** До питання створення мегарегулятора на фінансовому ринку України / Г.М. Терещенко, К.В. Клименко // Фінанси України, 2016. — №2. — С. 111–127.

14. Bank Holding Company Act of 1956 (P. L. 84 — 511, 70 Stat.133) [Electronic resource] // Public Law. — Access mode: <http://www.fdic.gov/regulations/laws/important/index.html>.

15. **Barth J.** The Repeal of Glass — Steagall and the Advent of Broad Banking / James R. Barth, R. Dan Brumbaugh Jr. and James A. Wilcox // Economic and Policy Analysis Working Paper. — 2000. — №14. — P. 191–204.

16. **Klapkiv L.** Rynek ubezpieczeń na Ukrainie: główne problemy i czynniki determinujące jego rozwój / Lyubov Klapkiv, Jurij Klapkiv / Rozprawy Ubezpieczeniowe. — №2 (24). — 2017. — P. 50–64.

17. **Klapkiv Y.** Strategy of institutional development in the market of insurance / Y. Klapkiv // Науковий вісник Полісся. — 2016. — №4 (8). — Ч. 1. — С. 132–136.

18. **Labilloy B.** European insurance regulation. New opportunities for insurers and consumers [Electronic resource] / B. Labilloy. — Paris CEA, 2004. — Access mode: www.cea.eu/uploads/Articles/documents/communique167.pdf

19. **Massey R.** Insurance company failures [Electronic resource] / R. Massey, J. Widdows, K. Bhattacharya, etc. — 2002. — Access mode: <http://www.actuaries.org.uk/sites/all/files/documents/pdf/insurance-company-failure.Pdf>

20. **Monkiewicz M.** Rozwój funduszy gwarancyjnych na rynku ubezpieczeniowym Unii Europejskiej / Marek Monkiewicz. — Warszawa. — 2007. — S. 244.

21. **Sterzyński M.** The European single Insurance Market: Overwiew and Impact of liberalization and deregulation process / M. Sterzyński // Belgian Actuarial Bulletin. — 2003. — Vol. 3. — P. 42–49.

РОЗДІЛ 6.

ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ІНСТРУМЕНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

6.1 Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки України

Високі темпи інвестицій та їх спрямованість відповідно до світових тенденцій є важливою передумовою зростання конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення інтенсивного економічного розвитку на довгострокову перспективу в умовах глобалізації, міжнародної інтеграції та сталого розвитку. Інвестування як діяльність, темпи активності якої можуть бути як функцією, так і фактором рівня економічної безпеки, є також передумовою для активізації інновацій. Серед класифікаційних ознак інвестицій останнім часом в економічній літературі виділяють ознаку реальних інвестицій за рівнем інноваційності, відповідно до якої розрізняють інвестиції в традиційні виробництва та інвестиції в інновації, зокрема, інтелектуальні інвестиції. І інвестиції, і інновації є дуже близькими за своєю економічною сутністю, адже вони здійснюються з метою отримання, передусім, економічного ефекту за рахунок вкладення капіталу в матеріальній або нематеріальній формі. До того ж здійснення інвестицій без інновацій — це консервування низького рівня технологічності і продуктивності.

Значення інвестиційного процесу постійно посилюється у зв'язку з розширенням як сфер інвестування, так і через ускладнення структури економіки та виникненням нових загроз, адже інвестиційна сфера, будучи однією з найчутливіших складових економічного розвитку, є дуже еластичною на дії зовнішніх та внутрішніх чинників впливу. Одними з найважливіших індикаторів інвестиційно-інноваційної безпеки в системі економічної безпеки, на наш погляд, є: здатність здійснювати розширене відтворення основного капіталу (валове нагромадження основного капіталу), зокрема, через купівлю новостворених основних засобів за рахунок

вітчизняних чи іноземних джерел фінансування та підтримка здорового конкурентного середовища. Ці фактори у поєднанні зі станом інвестиційного клімату та репутацією країни є ключовими для зростання рівня інвестиційно-інноваційної безпеки.

Проблемам забезпечення як інвестиційної безпеки, так і інноваційної присвячено багато праць вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, О. Барановський був одним з перших, хто здійснив спробу визначити систему індикаторів для кількісної та якісної оцінки інвестиційної безпеки держави [1], В. Кириленко розробив методикку оцінки стану інвестиційної безпеки [2], С. Мошенський досліджував інвестиційну безпеку в системі держави, категорії інвестиційної безпеки, сутність і порядок розрахунку індикаторів [3]. Питання щодо сутності та шляхів забезпечення інноваційної безпеки розглядаються вітчизняними науковцями А. Сухоруковим, О. Олейніковим, А. Мазаракі, В. Юхименко. У наукових працях висвітлене широке коло питань, водночас з плином часу змінюється як стан складових економічної безпеки в економіці загалом, так і виклики, перед якими вона постала, а тому необхідно переглядати заходи щодо її зміцнення.

Важливим для здійснення ефективного реформування економіки є усвідомлення та визначення стану умов, в яких повинно відбуватись і в яких відбувається розширене відтворення. Для кількісної та якісної оцінки рівня інвестиційно-інноваційної безпеки у складі економічної безпеки була розроблена система її індикаторів, яка відображає ступінь віддалення поточного стану від межі безпеки. На основі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, розроблених Міністерством економічного розвитку і торгівлі (Міністерством економіки) України у 2007 р. та 2013 р. (далі Методика–2007 та Методика–2013), проведемо аналіз та оцінку рівня ін-

вестиційного забезпечення інноваційного розвитку за допомогою відповідних індикаторів (табл. 6.1). Оскільки у новій методиці (Методика–2013) інвестиційна безпека поєднана з інноваційною, то ми виокремимо лише ті індикатори, які відповідають інвестиційній складовій, тим самим звернемо увагу на питаннях інвестиційного забезпечення інноваційного процесу. Інноваційна модель розвитку — модель, заснована на визначальній ролі інновацій у розвитку економічної і соціальної систем. На сьогодні саме інноваційний розвиток держави перетворюється на імператив її конкурентоспроможності на регіональних і світових ринках і, відповідно, стає запорукою економічного розвитку та інструментом забезпечення економічної безпеки держави [4, с. 291].

Одним із найважливіших показників, що характеризує ступінь розвитку країни, є відношення обсягу інвестицій в основний капітал до ВВП (*індикатор «Валове нагромадження основного капіталу»*). Теорії економічного зростання та світовий практичний досвід свідчать, що основним рушієм стабільного економічного зростання країни є інвестиції в основний капітал (валове нагромадження основного капіталу), щорічний рівень яких повинен складати 19–25% до ВВП. Якщо найважливішим критерієм стійкого розвитку національної економіки є обсяг інвестицій, то динаміка інвестиційних вкладень є індикатором стану ефективного сукупного попиту, чинником, що впливає на обсяг національного виробництва, рівень зайнятості і споживання населення [6, с. 46].

Таблиця 6.1

Індикатори інвестиційної складової інвестиційно-інноваційної безпеки України (розроблено автором на основі [5])

Найменування індикатора	Значення індикатора				
	критичне	небезпечне	незадовільне	задовільне	оптимальне
Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП	18	20	23	25	30
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %	55	65	70	75	85
Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП, %	4	4,5	5	6	7
Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно скореговані на курсову різницю), % ВВП	10	13	15	20	25
Частка продукції, реалізованої на конкурентних ринках країни, % від загального обсягу продукції (станом на початок року)	80*	70*	60*	50*	30*
Частка продукції, реалізованої на конкурентних ринках країни, % від загального обсягу продукції (станом на початок року)	50	55	60	70	80

*Значення індикатора дестимулюючого характеру

Вітчизняними експертами у 2013 р. був визначений діапазон рівня валового нагромадження основного капіталу у відсотках до ВВП в межах 18%–30%, де 18% від ВВП — критичний рівень, а 30% — оптимальний рівень. При цьому максимальне порогове значення інвестиційної безпеки відповідає етапу, коли економіка перебуває на стадії рефор-

мування і потребує значних інвестицій. Коли ж економіка перебуває на етапі стабільного розвитку, порогове значення інвестиційної безпеки може бути меншим [7, с. 15].

Проаналізувавши значення валового нагромадження основного капіталу у відсотках до ВВП за 2002–2016 рр. та порівнявши їх зі значеннями індикатора безпеки обох методик, можна стверджувати, що протягом 2003–2008 рр. показник був на оптимальному рівні, тоді як у 2009–2012 рр. він хоча і був вище порогового значення, проте це вже були перші ознаки несприятливих тенденцій в економіці (рис. 6.1).

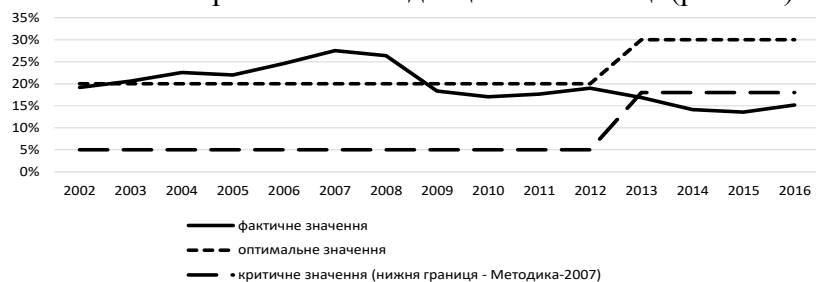

Рис. 6.1. Динаміка значень індикатора «Валове нагромадження основного капіталу, % ВВП» (розроблено автором на основі [8])

За критеріями методики 2013 р. значення індикатора з 2013 р. і по теперішній час є нижче критичного (18%), що свідчить про процеси загрозливого характеру для економіки. У поєднанні з високою зношеністю основних засобів (до 83,5% у 2014 р.) скорочення інвестицій у основні засоби свідчить про реалізацію загрози старіння матеріально-технічної бази та зниження здатності вітчизняних підприємств виготовляти конкурентоспроможну продукцію.

При забезпеченні економічної безпеки держави важливо балансувати між прагненням збільшити обсяг залучених інвестицій і необхідністю орієнтувати їх приплив у переважно високотехнологічні галузі економіки. В середньому 90% від всіх капітальних інвестицій припадає на 8 з 16 видів економічної діяльності, до яких відносять промисловість, сільське

(лісове та рибне) господарство, будівництво, оптову та роздрібну торгівлю, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів тощо. У структурі інвестицій у промисловість переважають низько- та середньотехнологічні галузі. Особливо загрозливою є динаміка інвестицій у високотехнологічних та наукомістких галузях, які безпосередньо визначають темпи інноваційного розвитку [9, с. 155]. Лише за умов здійснення якісного оновлення та зростання виробничого потенціалу можлива реалізація політики випереджаючого економічного зростання та забезпечення економічної безпеки.

Щодо індикатора «Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій», то за досліджуваний часовий період він знаходився в межах значень «небезпечно» у 2011 та 2014 рр., «незадовільно» у 2010, 2012, 2013 рр. та «оптимально» у 2015 р. (табл. 6.2, рис. 6.2), тобто негативна тенденція значення цього індикатора спостерігалася ще задовго до подій 2014 р. Відставання темпів приросту вартості нововведених основних засобів відносно темпів приросту обсягу капітальних інвестицій на тлі зростання абсолютних значень цих показників призвело до зменшення значення індикатора до 2014 р.

Таблиця 6.2

Динаміка відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій [8]

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Капітальні інвестиції*, млрд. грн	180,6	241,3	273,3	249,9	219,4	273,1	359,2
Вартість введених в дію нових основних засобів*, млрд. грн	122,6	147,9	191,0	165,8	126,2	216,7	-
Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій, %	68	61	70	66	57	79	-
Характеристика індикатора	незадов.	небезп.	незадов.	незадов.	небезп.	оптим.	-

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014–2016 рр. також без частини зони проведення АТО

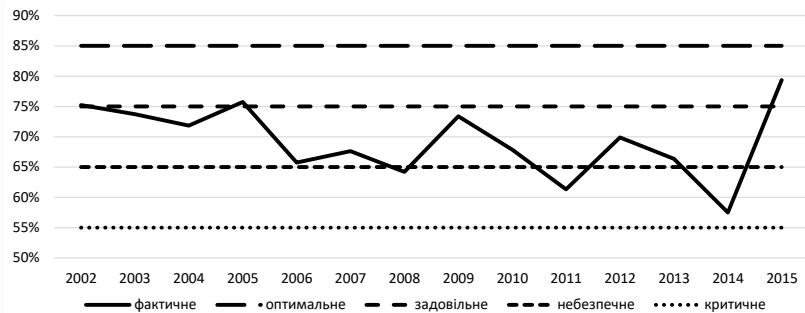

Рис. 6.2. Динаміка значень індикатора «Відношення вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій» (авторська розробка)

Індикатор «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» має динаміку, представлену на рис. 6.3. Динаміка індикатора має спадаючий тренд з 2005 р., причиною якого є як зростання прямих інвестицій закордон (наприклад, з 344 млн. дол. США у 2006 р. до 6077 млн. дол. США у 2007 р.), так і скорочення темпів приросту прямих іноземних інвестицій порівняно з темпами приросту номінального ВВП.

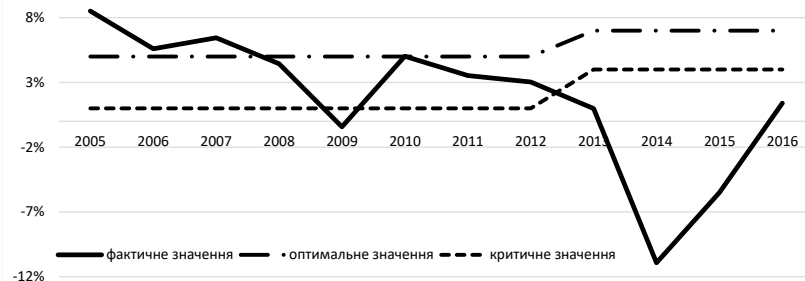

Рис. 6.3. Динаміка значень індикатора «Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП» (авторська розробка)

До 2012 р. значення цього індикатора знаходилось вище порогового рівня за методикою 2007 р. (критичного — за методикою 2013), а з 2013 р. стан погіршився. На спадаючий

тренд також впливають негативні екстерналії 2009 р. (світова фінансова криза) та періоду 2014–2016 рр. (зовнішня агресія), які відображаються на графіку у вигляді впадин. Виключенням були періоди (2004–2008 рр. та 2010–2012 рр.) після Помаранчевої революції та до початку світової фінансової кризи і період підготовчих робіт до Євро-2012, коли спостерігались значні прирости прямих іноземних інвестицій. Після подій 2014 р. значення показника впало до історичного мінімуму 400 дол. США на 1 особу. Загалом, експерти з Національної інвестиційної ради при Президентіві України розрахували, що станом на 2036 р. потреби України в прямих іноземних інвестиціях становитимуть 170–250 млрд. дол. США, що на 120–200 млрд. дол. США більше за їх величину у 2016 р. [10]. За умови такого сценарію розвитку подій щодо залучення іноземних інвестицій щорічні темпи приросту реального ВВП становитимуть 6,5%–9%, і за період 2017–2036 рр. ВВП сягне рівня від 292 млрд. дол. США (Колумбія-2015) до 475 млрд. дол. США (Польща-2015). Проте це буде можливо лише за умови наявності прямих іноземних інвестицій на рівні 53%–58% ВВП та їх щорічного приросту на величину, не меншу приросту реального ВВП. Отже, наразі актуальним постає питання уникнення скорочення чистих прямих іноземних інвестицій, адже за відсутності внутрішнього джерела інвестування саме прямі іноземні інвестиції, а не кредити та позики, можуть стати рушієм розвитку економіки [11, с. 134–135].

Щодо індикатора «Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості (кумулятивно скореговані на курсову різницю)», то його динаміка представлена на рис. 6.4. Цей індикатор належить до індикаторів змішаного типу, які до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складової інвестиційно-інноваційної безпеки.

Позитивна динаміка значень індикатора спостерігалась до 2009 р., поки у банківського сектора була можливість кредитувати економіку (нефінансові корпорації та домашні господарства). Початок активної фази світової фінансової кризи в Україні у вересні 2008 р. та, переслідуючи мету нейтралізації її сили, прийняття Національним банком України постанови щодо запровадження комплексу заходів для забезпечення стабільності банківської системи зупинили зростання кредитування нефінансових корпорацій та домашніх господарств. Особливо це стосувалось кредитів, наданих в іноземній валюті.

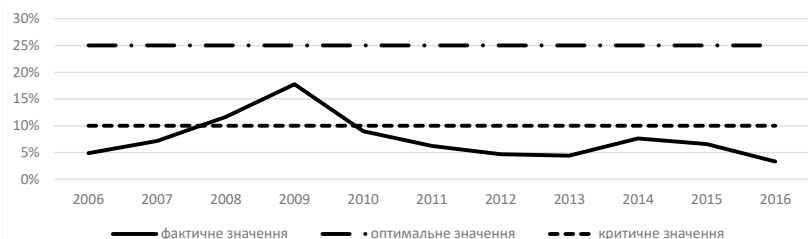

Рис. 6.4. Динаміка значень індикатора «Відношення кредитів, наданих нефінансовим корпораціям та домашнім господарствам на придбання, будівництво та реконструкцію нерухомості» (% ВВП) (розроблено автором на основі [12])

Через девальвацію гривні з 5,25 грн. за 1 дол. США (середнє значення за рік) у 2008р. до 7,70 грн. за 1 дол. США у 2009 р. величина наданих кредитів (залишок коштів на кінець року) зросла до історичного максимуму — 116,5 млрд. грн. (еквівалент 98,8 млрд. грн. — домашні господарства, 17,7 млрд. грн. — нефінансові корпорації). Враховуючи, з одного боку, девальвацію гривні по відношенню до долара на 48%, а з іншого, — скорочення номінального ВВП на 3,7%, значення індикатора відповідно до порядку розрахунку зросло до максимуму —17,75%, що за відсутності цих двох негативних факторів можна було б трактувати, як відносно задовільний стан. Проте з 2010 р. фактичні значення інди-

катора стали перебувати нижче критичної межі, що свідчить про неможливість банківської системи виконувати свою безпосередню функцію — кредитувати економіку. Аналізуючи джерела інвестиційних ресурсів, можна зробити висновок, що головним джерелом є власні кошти підприємств, а питома вага кредитів банків та інших позик скоротилась з 15,8% у 2008 р. до 7,6% у 2015–2016 рр. [8].

За своєю сутністю використання власних коштів як основного джерела фінансування капітальних інвестицій (70–80% від загальної суми) не означає високий рівень фінансової спроможності суб'єктів господарювання. Це більш за все свідчить про брак альтернативних внутрішніх інвестиційних ресурсів для розширеного відтворення виробництва. А це, у свою чергу, є одним із найвагоміших дестабілізаційних факторів соціально-економічного розвитку суб'єктів господарювання, галузей економіки і країни загалом.

Тісний зв'язок інвестицій з інноваціями прослідковується у середовищі, де відчувається потреба в нових знаннях та є можливість профінансувати цю потребу. Потреба у нових знаннях і, як наслідок, в інноваціях виникає тоді, коли між суб'єктами господарювання є змагання за ринок, тобто вони конкурують. Індикатор «Частка продукції, реалізованої на конкурентних ринках країни (станом на початок року)» відображає рівень розвитку конкурентного середовища в національній економіці.

Попит на інновації тісно та прямо пов'язаний з рівнем конкурентоздатності реального сектору економіки. Парадоксальність ситуації в Україні полягає у тому, що можливість отримання надприбутків в експортоорієнтованих сировинних монополізованих галузях створює антистимули щодо розвитку технологій 5 та 6 технологічних укладів, адже відбувається переорієнтація наукових розробок у галузі з низьким технологічним рівнем, консервуючи існуючу структуру економіки та попит на низькокваліфіковану робочу силу.

Щодо частки продукції, реалізованої на конкурентних ринках, то протягом 2000-х років вона постійно зростала, а частка ринків з ознаками індивідуального домінування і монопольних ринків знижувалася. Ця позитивна тенденція була перервана світовою фінансовою кризою 2008 р. і з 2009 р. змінилася на протилежну (рис. 6.5). При цьому якщо у 2009 р. скорочення частки конкурентних ринків відбувалося за рахунок розширення олігопольних ринків, на яких конкуренція за певних умов можлива, то з 2010 р. відбувається поступове зростання частки ринків з ознаками індивідуального домінування або монополізованих ринків, де конкуренція практично відсутня.

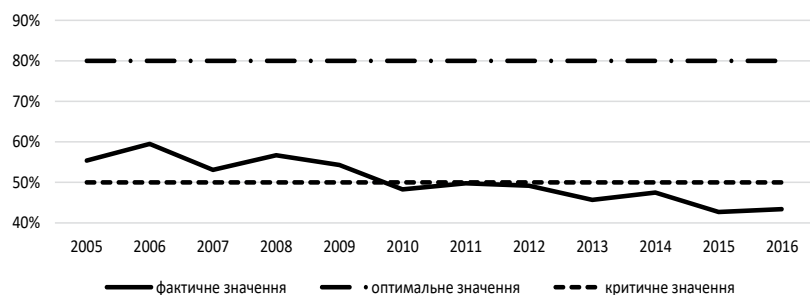

Рис. 6.5. Динаміка значень індикатора «Частка продукції, реалізованої на конкурентних ринках країни (% від загального обсягу продукції) (станом на початок року) [13]

Найгострішими проблемами розвитку конкуренції на ринках з конкурентною структурою в Україні зберігаються: нерівність умов конкуренції внаслідок впливу адміністративних чинників; спотворення конкуренції внаслідок «тінізації» господарювання; недобросовісна конкуренція; інституційні обмеження конкуренції. Отже, обмеження дії ринкового механізму — це найважливіша причина збереження в галузі великої кількості неефективних господарств з ознаками монополії, що обмежує залучення нових потоків інвестицій та їх спрямованість у високотехнологічні виробництва.

Стан інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки, який ми проаналізували, відображає низьку ефективність механізму регулювання інвестиційної діяльності та інвестиційної політики держави. Практично жоден індикатор, який характеризує стан інвестиційної безпеки, не відповідає не те що оптимальному значенню, навіть і незадовільному значенню. Що найгірше, йдеться мова у більшості випадках про спадний тренд.

Узагальнюючи вище наведену аналітику, виявлено, що до основних чинників, які знижують рівень інвестиційного забезпечення інноваційної безпеки економіки України, належать: недостатній рівень валового нагромадження; недостатнє спрямування інвестицій у високотехнологічні галузі; зниження питомої ваги вартості нововведених основних засобів до обсягу капітальних інвестицій; недостатні обсяги прямих іноземних інвестицій в Україну та їх темпи приросту порівняно з динамікою економічного зростання; неможливість активації процесів кредитування економіки через банківську систему; скорочення частки конкурентних ринків. Проте ці чинники є наслідком деградації фундаментальних основ правової держави з сильною економікою: судової системи, податкової системи, антимонопольного регулювання та боротьби з корупцією. Саме з реформою цих основних інститутів будуть створені сприятливі умови для здійснення інвестиційної діяльності не у сировинно орієнтовані галузі з метою отримання ренти, а у високотехнологічні з метою отримання надприбутку як функції інновацій.

1. Філософія безпеки : монографія: у 2 т. / О.І. Барановський. — К. : УБС НБУ, 2014. — Т. 1: Основи економічної і фінансової безпеки економічних агентів. — 831 с.

2. Кириленко В.І. Інвестиційна складова економічної безпеки: монографія / В.І. Кириленко. — К. : КНЕУ, 2005. — 232 с.

3. **Мошенський С.З.** Фондовий ринок та інституційне інвестування в Україні: вплив на інвестиційну безпеку держави : монографія / С.З. Мошенський. — Житомир : ЖДТУ, 2008. — 432 с.

4. Інноваційний потенціал України : монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, В.В. Юхименко, В.М. Костюченко, Л.П. Кудирко [та інші]; за заг. ред. А.А. Мазаракі. — К. : Київ.нац. торг. екон. ун.-т, 2012. — 592 с.

5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii>.

6. **Крутик А.Б., Никольская Е.Г.** Инвестиции и экономический рост предпринимательства: учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по экон. спец. / А. Б. Крутик, Е. Г. Никольская — СПб. : Лань, 2000. — 541 с.

7. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / За ред. А.І. Сухорукова. — К. : Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2003. — 32 с.

8. Наявність і стан основних засобів за видами економічної діяльності (КВЕД–2010) за 2014 рік. Вартість основних засобів у 2000–2015 роках [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.

9. **Клімова О.І.** Інвестиції як основа розвитку промисловості в Україні / О.І. Клімова // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2015. — Вип. 4. — С. 154–158.

10. Attracting FDI to Ukrainian economy. Why do we need National Investment Council? [Electronic resource]. — Access mode: https://www.slideshare.net/NICOffice/attracting-fdi-to-ukrainian-economy-why-do-we-need-national-investment-council/1_

11. **Нікитенко Д.В.** Інвестиційна безпека в контексті забезпечення безпеки фінансового ринку / Д.В. Нікитенко // Розвиток фінансового ринку в Україні: проблеми та перспективи: Матеріали IV Всеукр. науково-практ. Інтернет-конференції, 10 листопада 2016 р. — Полтава : ПолтНТУ, 2016. — 357 с.

12. Кредити, надані депозитними корпораціями (крім НБУ) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=27843415&cat_id=44578#1.

13. Звіт антимонопольного комітету за 2012 рік...2015 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.amc.gov.ua/amku/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=95113_

6.2 Антикризове управління національною економікою України: інвестиційна складова

Зважаючи на розвиток української національної економіки, на сьогодні до головних завдань варто віднести вихід з економіко-політичної кризи і розвиток конкурентоспроможного виробництва. Одним з рішень цих завдань може стати створення та розвиток привабливого для інвестора інвестиційного середовища.

В Україні спостерігається постійно напружена політична ситуація, поширення корупції на всіх рівнях та проведення безрезультатних процесів реформування економіки. Ці фактори, беззаперечно, стримують можливості залучення інвестиційних ресурсів в необхідному обсязі, саме тому, що створюють дуже високі ризики для інвесторів. Вважаємо, що в цих умовах потрібно зробити ще дуже багато, але серед головного — необхідність модернізації існуючої державної інвестиційної політики, постійний пошук нових джерел інвестиційних ресурсів, створення привабливого інвестиційного клімату для інвесторів.

Проблеми антикризового управління національною економікою на різних стадія кризи є дуже актуальними, і їм приділяють значну увагу в своїх працях багато науковців, які пропонують нові механізми, моделі та стратегії антикризового управління. Питаннями, пов'язаними з розробкою та реалізацією інвестиційних стратегій, займалися такі

вітчизняні та закордонні економісти: Р. Акофф, І. Ансофф, І. Бланк, Г. Бірман, А. Богатирьов, С. Шмідт, А. Ірдисов, І. Ліпсиц і В. Коссов, Б. Карлоф, У. Кінг, Д. Кліланд, П. Массе, А. Стерлінг, А. Томпсон, А. Стрікленд, В. Шапіро, Н. Гуляєва, А. Пересада, Д. Черваньов та ін. Але слід підкреслити, що існує ще значна кількість невирішених проблем, що не дають повною мірою використовувати наявний потенціал антикризового управління у інвестиційній сфері.

Нові економічні кризи проявляються як в Україні, так і в інших країнах, це накопичує потужну інформативну базу для дослідження успішних та невдалих прикладів реалізації антикризових заходів на різних етапах економічного циклу та стадіях антикризового управління, в тому числі при залученні інвестицій.

Особливістю розвитку сучасної української економіки є її затяжна економічна криза. Відомо, що економічна криза — різке погіршення економічного стану країни, що проявляється у значному спаді виробництва, порушенні виробничих зв'язків, що склалися, банкрутстві підприємств, зростанні безробіття, і у результаті — у зниженні життєвого рівня та добробуту населення [1]. Вважаємо, що криза призводить до значного порушення рівноваги у господарській системі, яка часто супроводжується втратами й розривом нормальних зв'язків у виробництві та ринкових відносинах, що в цілому призводить до розбалансування економічної системи. Дослідження причин економічної кризи на сьогодні є дуже актуальними, тому що не знаючи причин початку кризи в Україні, неможливо віднайти шляхи до її подолання.

З початку 2000-х років економіка України характеризувалася стійкою позитивною динамікою, середньорічні темпи економічного зростання упродовж 2001–2007 рр. перевищували 7%. Криза ж 2008–2009 рр. відкинула українську економіку на кілька років назад, а кризові процеси 2013–2015 рр.

дедалі більше погіршили позиції України у світовій економіці у середньостроковій перспективі. Україна єдина серед європейських країн застрягла в міжкризовому просторі, в той час як після глобальної кризи 2008–2009 рр. більшість країн відновила позитивну економічну динаміку. Як наслідок, за короткий період Україна вже вдруге намагається подолати кризовий шок. Кожен із цих періодів мав свої особливості, і основу кожного формували свої прояви, чинники і складові. Водночас спільність розгортання кризових процесів в Україні у 2008–2009 рр. і 2013–2015 рр. вказує на те, що результати та наслідки двох кризових процесів, імовірно, також можуть виявитися близькими [2]. Характеризуючи кризу 2008–2009 рр. можна сказати, що в Україні, як і в усьому світі, вона була дійсно неочікуваною [3, с. 30]. В той час, як розглядати кризу 2013–2015 рр., то можна констатувати, що країна до неї йшла послідовно.

Зазначимо, що нинішній економічний спад є наслідком політичної нестабільності, економічним шоком, а також результатом слабкої економічної політики у попередні роки. Більше того, в Україні кризові процеси 2013–2015 рр. можуть розглядатися, як поновлення і подовження кризових процесів 2008–2009 рр. Слід визнати, що у посткризовий період 2010–2013 рр., коли світовій економіці вдалося відновити відносно стійке зростання, а висхідні економіки навіть прискорили темпи економічного відновлення, українська економіка занурилась у довгострокову рецесію [4]. Бурхливі події 2014 р. лише акцентували кризовий стан — нагадаємо, впродовж 2012–2013 рр. темпи зростання вітчизняної економіки фактично були нульовими, в той же час зростали інфляційні процеси.

Причинами прискорення інфляційних процесів були: стрімка та обвальна девальвація гривні; адміністративне підвищення житлово-комунальних тарифів, низький життєвий рівень населення (низька купівельна спроможність).

Відтак, за загальною динамікою українська економіка, дедалі все більше відстає від світових тенденцій. Місце України у світовій економіці у 2000 р. — 32, у 2008 р. — 179, у 2011 р. — 163, у 2014 р. — 143 [4]. Особливо наглядним було погіршення економічної динаміки України серед висхідних країн. Так, якщо в докризовий період частка України в загальному ВВП висхідних країн складала близько 0,9%, то в посткризовий період вона скоротилася приблизно на третину, а у 2014 р. — скоротилася до рівня практично вдвічі меншого, порівняно з кращими докризовими показниками [5], тому неналежна увага до причин розгортання та поглиблення кризових явищ створює високі ризики повторення криз.

Дослідження підтверджують, що в умовах негативних тенденцій в економіці, низького рівня довіри до системи державного управління, слабкої фінансової дисципліни, корупції, низької інвестиційної привабливості та надмірного боргового навантаження в Україні і надалі діагностується слабка економічна динаміка, що вказує на збереження «переддефолтних» ризиків.

Ми переконані, що одним з самих дієвих методів подолання сучасної економічної кризи в Україні є антикризове управління в частині залучення інвестиційних ресурсів, що в результаті призведе до покращення економічного та соціального становища в Україні.

До державної інвестиційної політики слід віднести систему заходів, які розробляють державні органи, що визначають обсяг, структуру та основні напрямки вкладень інвестиційних ресурсів різної форми (фінансових, фізичних, матеріальних, нематеріальних, інтелектуальних) для розвитку економіки. Інвестиції варто залучати у галузі, від яких залежать досягнення високих темпів розвитку виробництва, збалансованість і ефективність економіки, отримання максимального приросту продукції і доходу на одиницю витрат. Метою змін є встановлення в Україні соціального середови-

ща відповідно до вимог суспільства відносно бажаної якості життя, соціальних стандартів з урахуванням вимог глобалізації та сталого розвитку.

Державне регулювання інвестиційної діяльності відбувається за рахунок бюджетних коштів і має стимулювати спрямування приватних інвестицій у реальний сектор економіки. Плануючи, організовуючи і проводячи фінансово-бюджетну, митну, фіскальну, амортизаційну, кредитну та емісійну політику держава визначає орієнтири структурно-інвестиційних змін.

Варто відзначити, що галузевими лідерами сучасного періоду світового економічного відновлення є торгівля та інвестиції. Розвиток світової торгівлі відбувається в умовах парадоксу. З одного боку, переважно усі країни погоджуються з необхідністю прискорення торгівлі, проте протекціоністські заходи стримують розвиток торгівлі, а з тим — і інвестицій, залишаються і на далі популярними. Але якщо міжнародна торгівля поступово відновлює позитивну динаміку, то в умовах низької довіри між урядами саме величина міжнародних інвестицій демонструє високу чутливість до політичних і економічних негараздів. Цікаво, що саме у 2012 р. відбулася визначальна зміна у структурі прямих іноземних інвестицій, яка має глобальний вплив на подальші світові інвестиційні потоки. Вперше країни, що розвиваються, обігнали розвинуті у залученні прямих іноземних інвестицій. Між тим, період посткризового відновлення вкотре висвітлив вагомість інвестицій у країну для забезпечення її економічної міцності. Так, ті країни, яким вдалося підтримати інвестиційну привабливість і не допустити інвестиційного обвалу в період глобальної кризи, досягли значно кращих результатів посткризового відновлення (зокрема, Китай, Аргентина). Загалом спостерігалася така динаміка: чим меншими були втрати країн в інвестиційних обсягах, тим меншими були втрати в економічній динаміці загалом та доступу приватного сектору до фінансових ресурсів.

Макроекономічна стійкість країн до зовнішніх криз значною мірою залежить від їх спроможності не допустити втрати інвестиційної привабливості, інвестиційного обвалу, скорочення інвестиційних ресурсів. Нажаль, Україні не вдалося запобігти інвестиційним втратам, а з тим — значимість країни для світової економіки помітно зменшилася (економічне зростання та зміна частки інвестицій набули від’ємних значень).

Як приклад, світове посткризове відновлення вкотре підкреслило вагомість інвестицій для забезпечення економічної міцності країни. На жаль, в Україні інвестиційні втрати 2008–2009 рр. суттєво зменшили бажання світових інвесторів інвестувати країну, а нерациональна інвестиційна політика 2010–2013 рр. погіршила ситуацію. Індекс інвестиційної привабливості, розрахований Європейською Бізнес Асоціацією, наведено на рис. 6.6.

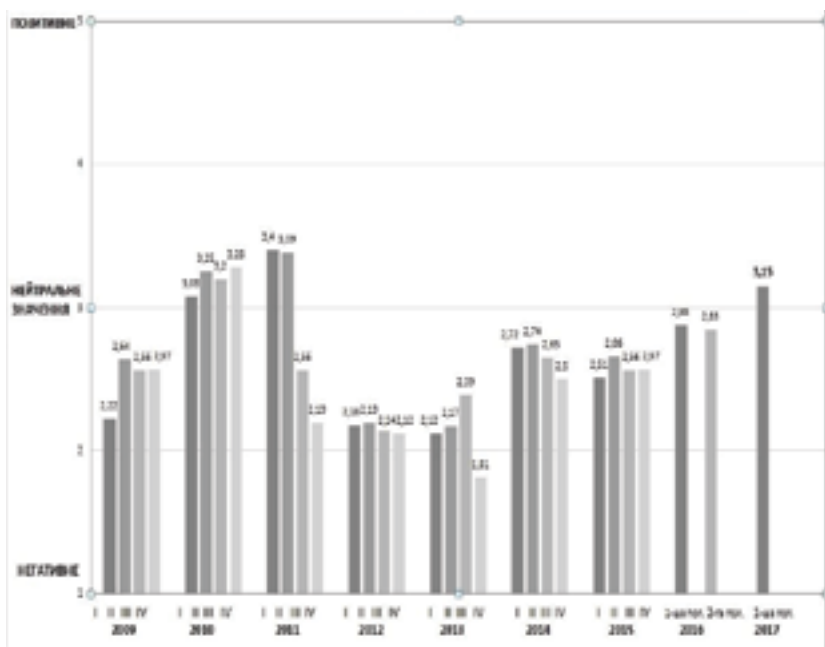

Рис. 6.6. Індекс інвестиційної привабливості України [6]

У 2017 р. індекс інвестиційної привабливості України сягнув максимуму за останні шість років — 3,15 бали за 5-бальною шкалою. Європейська Бізнес Асоціація провела дослідження за допомогою опитування керівників 142 найбільших міжнародних і українських компаній [6]. При цьому індекс 2016 р. у червні становив 2,88 бали. Останній раз позначка індексу перетнула кордон у 3 бали лише наприкінці 2011 р.

Результати опитування показали, що негативні настрої бізнесменів не зникли, але ослабли. Це зростання підтверджується непоганою ситуацією на ринках біржових товарів, де Україна є активним гравцем (зернові, сільгоспвиробництво, метали і руда).

Цікаво, що зміни відбуваються не завжди за допомогою активного антикризового управління уряду, а часто незважаючи на дії влади. Оскільки Україна тривалий час перебуває в затяжній економічній кризі, то все це зростання відбувається на тлі низької бази порівняння. За останні чотири роки ВВП країни в доларовому вираженні втратило до 40%. Є декілька причин, які продовжують гальмувати історію зростання інвестиційної привабливості України:

- 1) проблеми, які накопичилися з боргами (близько 80% боргів або кредитів, виданих до 2014 р., не оплачені досі);
- 2) недосконалість для активного бізнесу ринок у робочій силі;
- 3) занадто великі ризики, зокрема від подій на сході України, які є досить важливим демотиватором для міжнародних компаній.

Ми вважаємо, що активне антикризове управління національною економікою буде ефективним, коли одночасно буде розширюватися пропозиція для іноземних інвесторів і зменшуватися ризики для них, то і привабливість ринку завдяки економічному зростанню, підвищенню добробуту громадян і збільшенню внутрішнього попиту зростатиме.

Механізм антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки (авторська розробка)

Складові	Засоби	Очікувані результати
Державне антикризове управління	Затвердження стратегічного плану залучення іноземних та вітчизняних інвестицій у найбільш привабливі галузі економіки; визначення обсягів інвестицій та термінів залучення; розробка і затвердження тактичного плану залучення інвестицій	Зростання інвестицій на 60% за п'ять років; залучення інвесторів з усіх країн Європейського Союзу; кількість вітчизняних інвесторів становитиме 15% усієї кількості залучених інвесторів
Структурно-інвестиційне антикризове регулювання	Оцінка інвестиційної привабливості галузей; визначення пріоритетних галузей для інвестицій; створення сприятливих законодавчих та економічних умов для залучення інвестицій, забезпечення рівних умов для всіх інвесторів	Підвищення інноваційної складової національної економіки; створення значної кількості робочих місць; суттєве скорочення міграції, зростання рівня оплати праці та якості життя в Україні
Регіональне програмування	Детальні програми розвитку галузей; SWOT-аналіз регіонів за потребою інвестицій; державні і приватні регіональні інвестиції на технічне переоснащення підприємств; розвиток регіональної інфраструктури за рахунок податкових пільг для інвесторів, державних субвенцій, державних і приватних інвестицій	Цілеспрямоване залучення інвестицій; надання державних субвенцій; поява нових підприємств (заводів, фабрик) та переобладнання старих підприємств; отримання податкових пільг інвесторами згідно законодавства
Цінове та маркетингове антикризове управління на місцевому рівні	Аналіз цінової політики на місцевому рівні; розробка інвестиційної пропозиції для вітчизняних та іноземних інвесторів з урахуванням кінцевої привабливості для певної місцевості	Пошук інвесторів згідно зацікавленості в певній сфері економіки; залучення у рази більше потенційних інвесторів завдяки зваженій ціновій пропозиції інвестиційної угоди
Підтримка конкуренції на державному рівні	Впровадження законів, постанов, проектів, що є привабливими для інвесторів; підтримка конкуренції та функціонування природних монополій у певних галузях (контроль за їх діяльністю); Інформаційно-консультаційна та інформаційно-методична підтримка діяльності підприємств-інвесторів	Грунтовна програма антикризового управління економікою; перегляд законодавчої бази та створення сприятливого середовища для вітчизняних та іноземних інвесторів; збільшення інвестицій; підвищення конкуренції в деяких галузях; державна політика інформаційно-консультаційної та інформаційно-методичної підтримки інвесторів

Зовнішньоекономічні складнощі з залучення інвестицій посилюються тим, що в Україні останніми роками стрімко зростає зовнішній борг — як державний, так і приватний, — структура якого дедалі є все більше ризиковою. Так, сьогодні короткостроковий борг у 3–4 рази перевищує рівень валютних резервів країни, а відтак, є чинником стійкого зростаючого попиту на іноземну валюту, що додатково посилює девальваційний тиск на національну валюту. Характерними для української економіки негативними особливостями, що є глибинними причинами кризового стану та інвестиційної інертності, є низька продуктивність, слабка диверсифікованість економіки, енергоємні технології, низька конкурентоспроможність продукції на світових ринках, залежність від монопольних зовнішніх джерел сировини та енергії тощо. Боротьба з кризовими явищами різних українських урядів не призвела до необхідних структурних зрушень у вітчизняній економіці. Сьогодні Україна вкотре опинилася на межі економічного виживання.

Для пошуку можливих напрямів виходу з ситуації, що склалася, ми пропонуємо механізм антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки (табл. 6.3).

Ми вважаємо, що необхідність запровадження механізму антикризового управління національною економікою, виділяючи інвестиційну складову, зумовлена тим, що в результаті впливу зовнішніх і внутрішніх факторів в управлінні відбуваються зміни і вносяться корективи. Зміни в системі антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки можуть бути зумовлені постановкою нових управлінських задач, дослідженням нових інформаційно-комунікаційних зв'язків залучених систем.

Ми пропонуємо охопити нові елементи і засоби антикризового управління для підвищення ефективності очікуваних результатів. На макро- та мезорівнях сюди слід віднести: засоби посилення функцій та ролі регіональних бюджетів у забез-

печенні беззбиткового функціонування підприємств з інвестиціями, їх технічного оновлення і реконструкції, створення рівних умов для всіх потенційних інвесторів; засоби фінансової, інформаційної, методичної підтримки підприємств-інвесторів. Особливу увагу у перебігу розробки антикризової інвестиційної політики слід приділяти інноваційному інвестуванню у розвиток нових виробництв та сфер бізнесу [7].

Окремі елементи антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки реалізуються у діях органів державного управління, діють у підсистемах антикризового управління окремими галузями економіки на рівні регіону (адміністративне, антикризове управління, індикативне планування, фінансово-бюджетне регулювання, тарифне регулювання, структурно-інвестиційна політика, управління інвестиційно-інноваційною діяльністю, підтримка маркетингової та цінової політики при антикризовому управлінні інвестиційною складовою національної економіки).

Особливістю, яка відображає тенденції трансформації системи антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки, має стати збільшення частки елементів і засобів такого антикризового управління на мезорівні в загальній множині елементів і засобів загальнодержавного і регіонального антикризового управління. Такий підхід у використанні елементів і засобів антикризового управління інвестиційною складовою національної економіки зумовив би підвищення економічної та соціальної самостійності регіонів і їх відповідальності за прийняття рішень щодо регіональних підходів до антикризового управління інвестиційною складовою.

Втім, попри значні складнощі, країна зберігає потенціал для відновлення. Перед Україною на найближчу перспективу урядом визначено такі стратегії як: забезпечення сталого розвитку держави, проведення структурних реформ, забезпечення гарантій безпеки держави, бізнесу і громадян, за-

хищеності інвестицій та приватної власності, — які будуть реалізовані в рамках реформ і програм розвитку держави. Одними з характерних рис сучасної інвестиційної політики є збільшення інвестицій військово-промислового комплексу України; зменшення соціальних інвестицій; катастрофічне зниження іноземних інвестицій; політична криза.

Модернізація інвестиційної політики планується за рахунок проведення реформ, які повинні поліпшити інвестиційний клімат і підняти довіру інвесторів. Система антикризового управління інвестиційною діяльністю повинна забезпечити ефективне і цільове використання державних коштів. У структурі капітальних видатків бюджетів всіх рівнів повинні домінувати інвестиційні проекти як складові програм і стратегій розвитку. Такі проекти повинні не тільки окупатися, але і давати бюджетну і соціальну ефективність. Показник ефективності проектів і програм, які реалізуються за рахунок платників податків, повинен стати особливим об'єктом уваги державного і громадського контролю. Про свої інвестиційні успіхи та невдачі уряд мав би звітуватися публічно, а суспільство повинно застосовувати всі можливі інструменти для контролю і впливу на цей процес. Насамперед необхідно відновити багатопланову участь держави в інвестиційному процесі як ініціатора, інвестора, гаранта, органу регулювання і контролю, щоб спрямувати кошти на структурну перебудову економіки і створення виробництв високотехнологічних циклів.

Не менш важливою є підтримка інвестиційної активності та захисту прав інвесторів. Для цього потрібно забезпечити ефективний захист права приватної власності, врахувати у законодавстві України захист прав національних та іноземних інвесторів і кредиторів та збалансувати його із законодавством Європейського Союзу, захистити економічну конкуренцію, ввести стимулюючі механізми інвестиційної діяльності.

У майбутньому важливим є створення нових і реформування старих інституцій, які будуть в комплексі впроваджувати нову державну інвестиційну політику за успішним прикладом багатьох країн світу. Вони мають системно, у співпраці з Урядом, стимулювати інвестиції у певних напрямках. Діяльність цих інституцій повинна бути зосереджена на фінансуванні процесів структурної перебудови і розвитку високотехнологічних виробництв. У світовій практиці ефективними вважаються інституції, які консолідують бюджетні і залучені під державні гарантії кошти і спрямовують їх у пріоритетні галузі.

Аналіз антикризового управління державною інвестиційною політикою України дає підстави стверджувати, що вона є недостатньо ефективною, при її реалізації не враховуються важливі особливості минулого і сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки та конкретні умови проведення трансформаційних перетворень. Внаслідок цього виникає відповідна реакція суб'єктів ринку: зниження ділової активності, зростання неплатоспроможності підприємств і посилення інших кризових проявів. У зв'язку з цим актуальним є подальше посилення позитивного впливу державних органів на інвестиційні процеси та розробка ефективних антикризових заходів.

1. Вікіпедія [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://unctad.org/en/Pages/Publications/>, https://uk.wikipedia.org/wiki/Економічна_криза.

2. **Степанюк Н.А.** Аналіз причин кризової динаміки економіки України [Електронний ресурс] / Н. А. Степанюк // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2016. — №10. — С. 227–231. — Режим доступу до журналу: <http://global-national.in.ua>.

3. **Фесенко М.** Глобальна економічна криза: причини та наслідки / М. Фесенко // Зовнішні справи. — 2008. — №12. — С. 26–34.

4. Global Investment Trends Monitor. [Electronic resource] — Access mode: [http://unctad.org/en/Pages/Publications/Global-Investment-Trends-Monitor-\(Series\).aspx](http://unctad.org/en/Pages/Publications/Global-Investment-Trends-Monitor-(Series).aspx).

5. **Юрчишин В.** Україна від кризи до кризи / В. Юрчишин, К. Маркевич // Україна–2014: соціально-економічна криза та пошук шляхів реформування. Експерти про стан і перспективи економіки. Громадяни про ситуацію у країні, про владу, її підтримку і відповідальність. — К.: Центр Разумкова, 2014. — 60 с.

6. European Business Association. Індекс інвестиційної привабливості [Electronic resource] — Access mode: http://www.eba.com.ua/static/indices/iai/EBA_Investment_Attractiveness_Index_4th_quarter_2015_UA.pdf.

7. **Касап Н.Г.** Інвестиційна антикризова діяльність на підприємстві [Електронний ресурс] / Н.Г. Касап. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2009/Economics/44010.doc.htm.

6.3 Управління ризиками як фактор економічної безпеки інвестиційних проєктів

Інтеграція України в світову фінансову і господарську системи ставить перед державою і великими інституціональними інвесторами завдання по забезпеченню учасників інвестиційної діяльності певними гарантіями економічної безпеки, що визначають правила і можливості здійснення інвестиційних заходів в умовах невизначеності ринкових процесів. Можливість фактичного формування цілеспрямованих фінансових потоків, які будуть направлені на інвестиції в реальні сектори економіки, і використання необхідних ресурсів, визначається ступенем не тільки фінансового благополуччя суб'єктів інвестиційної діяльності або необхідності відновлення або розширення засобів виробництва, але і глобальними макроекономічними факторами, що характеризують фінансово-кредитну та економічну політику держави.

Практично будь-який інституціональний фактор (зовнішній, внутрішній, політичний, економічний, соціальний тощо), що виявляє вплив на господарюючу систему в про-

цесі реалізації інвестиційних проектів, вносить елемент невизначеності або, інакше кажучи, ризикованості. У зв'язку із цим важливого значення набуває науково-практичний підхід до вивчення і розробки методичних рекомендацій щодо розрахунків і прогнозування інвестиційних ризиків. Особливо актуально дане питання постає в умовах глобалізації економіки і створення великих транснаціональних інтегрованих систем, що включають у свою структуру значну кількість виробничо-фінансових одиниць. Так, останнім часом потенційних інвесторів вже цікавлять не стільки диверсифіковані ризики, скільки ринкові ризики, що виникають при систематичній взаємодії інституціональних факторів макроекономічного характеру.

Реалії сучасної економіки висувають нові завдання з визначення закономірностей та достовірності оцінки, проведення комплексного аналізу інвестиційних ризиків для наступної оптимізації трансакційних витрат [1, с. 148]. У даному контексті заслуговує на увагу думка Є.А. Кузьміна, на думку якого результатом абсолютної інституціоналізації економічного простору стає повна визначеність, детермінованість поведінки відповідно заданому інституціональному протоколу. Трансакційні витрати при цьому не тільки зберігають чинність, але і нарощують свою присутність. Зворотна ситуація, коли інститутів явно не вистачає, супроводжується аналогічним ростом трансакційних витрат, однак уже внаслідок зростаючої невідомості і непередбачуваності обставини, що склалася. Отже, структуроване уявлення трансакційних витрат має на увазі їхній розподіл на дві зв'язкові компоненти: нормальну (безризикова частина витрат) і рецертативну (ризиковий, невизначений елемент витрат) [2, с. 51]. Таким чином, слід говорити про те, що ефективно визначення та управління інвестиційними ризиками з точки зору економічної безпеки кінцевою метою передбачає саме мінімізацію рецертативних трансакційних витрат.

Провівши аналіз поняття «ризик», можна виділити наступні основні характеристики, що визначають його економічну категорію: ризиком є невизначеність та конфліктність; є імовірність того, що отриманий прибуток та інші вигоди від реалізації проекту будуть відрізнятись від планованих; спирається на управлінські рішення з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих факторів; є загроза виникнення несприятливих наслідків у майбутньому (рис. 6.7).

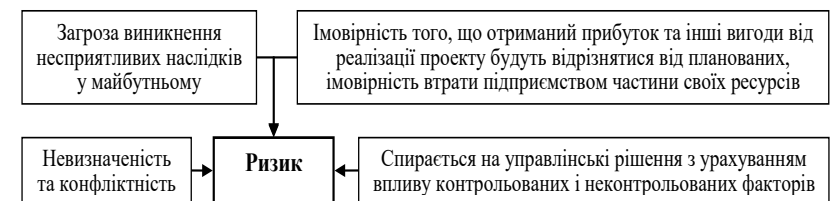

Рис. 6.7. Характеристики, що визначають сутність ризику (авторська розробка)

На основі проведеного аналізу досліджуваної категорії «ризик» пропонуємо власне визначення: Ризик — це невизначеність, яка спирається на управлінські рішення з урахуванням впливу контрольованих і неконтрольованих інституціональних факторів, результатом чого є загроза виникнення несприятливих наслідків у майбутньому та імовірність того, що отриманий прибуток та інші вигоди будуть відрізнятись від планованих у негативний бік.

Що стосується варіативності ризиків з погляду інвестиційних операцій, то принципових різниць у визначенні, на нашу думку, не існує. У будь-якому випадку основними відмінними показниками будуть невизначеність, часовий лаг у майбутнє і виникнення погроз недоодержання вигід.

У вітчизняній і закордонній літературі існує велика кількість класифікацій інвестиційних ризиків, згрупованих різ-

ними вченими і економістами залежно від цілей, завдань, способів ідентифікації, природи ризиків, джерел інформації та інших визначальних факторів зроблених досліджень. Власно говорячи, в процесі роботи над літературними першоджерелами, був зроблений висновок, що єдиної концепції або глобальної парадигми у кваліфікації інвестиційних ризиків на даний момент не існує.

Наприклад, з урахуванням якості інвестиційного клімату і рівня інвестиційної активності компанія Research&Branding [3] запропонувала перелік найбільш поширених ризиків, які супроводжують інвестиційний проект під час його розробки, втілення та функціонування, які умовно можливо розділити на три основні групи: комерційні, операційні та фінансові ризику (рис. 6.8).

Рис. 6.8. Перелік найбільш поширених ризиків, які супроводжують інвестиційний проект в класифікації Research&Branding (розроблено автором на основі [3])

У закордонних і вітчизняних економічних дослідженнях є досить багато здобутків з практичного використання методів аналізу інвестиційних ризиків, які прийнято поділяти на дві основні групи: якісний аналіз і кількісний аналіз інвестиційних ризиків. Оскільки обидві ці групи перебувають у тісному взаємозв'язку та гармонійно доповнюють один одного, доцільно говорити ще і про третю групу, яку слід охарактеризувати, як комбінований аналіз.

Якісний аналіз інвестиційних ризиків може бути різноманітним і досить суб'єктивним. Але незалежно від рівня складності і застосовуваних методів його основним завданням є визначення факторів ризику, диференціація інвестиційних процесів на етапи, при проходженні яких виникають або можуть гіпотетично виникнути різні ризики, тобто необхідно встановити потенційні параметри і області ризику, після чого проводиться їхня глобальна ідентифікація. Пасивне проведення якісного аналізу може призвести до негативних результатів у процесі реалізації інвестиційного проекту і, як наслідок, до втрати очікуваної вигоди. Так, наприклад, вітчизняний науковець *Т.А. Ковтун* зазначив, що ризик та не виявлення факторів, що її викликали, може спровокувати негативні наслідки у реалізації проекту та принести значні втрати його ініціаторам [4, с. 126].

Кількісний аналіз інвестиційних ризиків припускає виконання певних розрахункових дій і технічно вимагає набагато більш складних процедур, ніж якісний аналіз. В економічній літературі, присвяченій проектному аналізу і аналізу інвестиційних ризиків, пропонуються для проведення кількісного аналізу різні методи, найпоширенішими з яких є: статистичний метод; метод використання аналогів; аналіз доцільності витрат; аналітичний метод та інші.

О.П. Грідін і О.С. Беззуб [5, 6] вказували, що класична методологія передбачає вирішення проблеми невизначеності вихідної інформації і умов поведження об'єкта управління у майбутньому за рахунок корегування запроєктованих (запланованих) економічних результатів на ймовірність їх фактичного підтвердження, що приймається залежно від стадії розробки інвестиційного проекту [7, с. 49].

Якщо визначати інвестиційний ризик як імовірність виникнення фінансових втрат, то його кількісне визначення у науковій літературі рекомендується розглядати як: задані міжгалузеві фіксовані величини (5, 10, 20%); середньоквадратичне відхилення від середнього значення фактичного прибутку інвестиційних проектів за статистичними даними підприємства або галузі; результат імітаційного моделювання за методом Монте-Карло; встановлену закономірність розподілу загальних фінансових втрат даного підприємства порівняно з планом або втрат за найбільш значимими факторам; результат методу експертної оцінки [8–10]. Даний перелік слід вважати далеко не повним, але за частотою практичного використання — найбільш домінуючим.

Складність вибірки необхідних фінансових і виробничих показників для кількісного аналізу інвестиційних ризиків і неможливість 100% обліку впливу всіх діючих на господарюючий суб'єкт (групу суб'єктів) інституціональних факторів припускає гнучкий та індивідуальний підхід до розрахунків ризиків по кожному інвестиційному проекту окремо. Це можливо досягти, використовуючи комбінований аналіз, який буде поєднувати найбільш підходящі до кожної окремої ситуації методи якісного і кількісного аналізу (рис. 6.9).

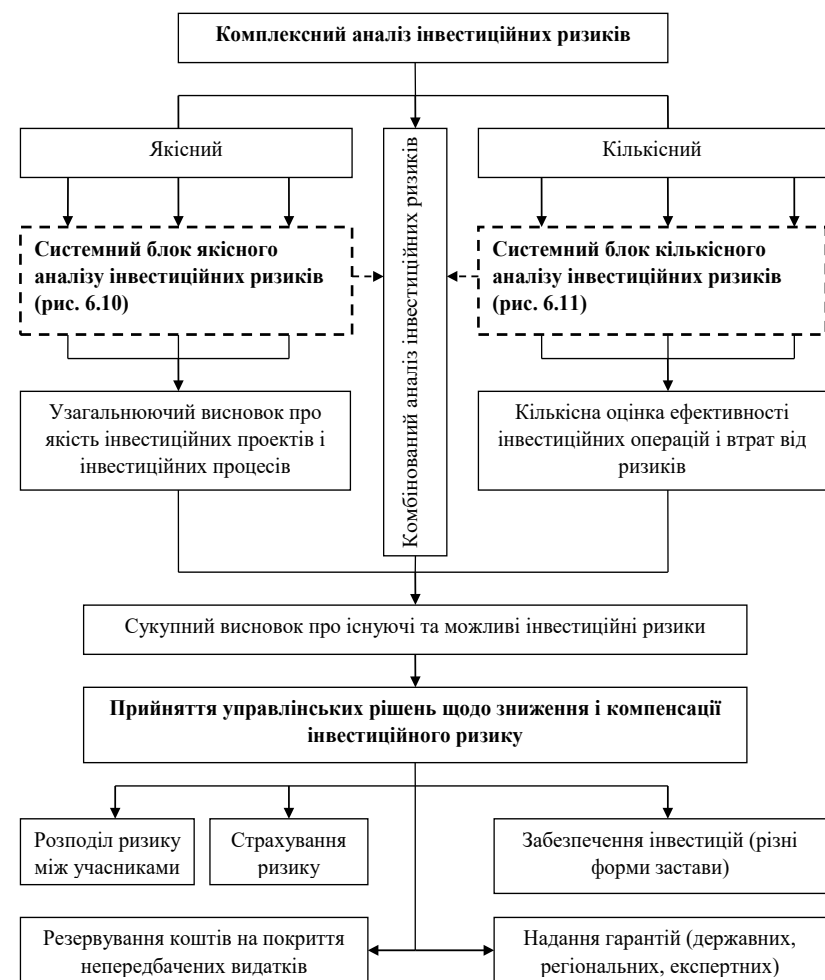

Рис. 6.9. Методичний підхід до комплексного аналізу інвестиційних ризиків (авторська розробка)

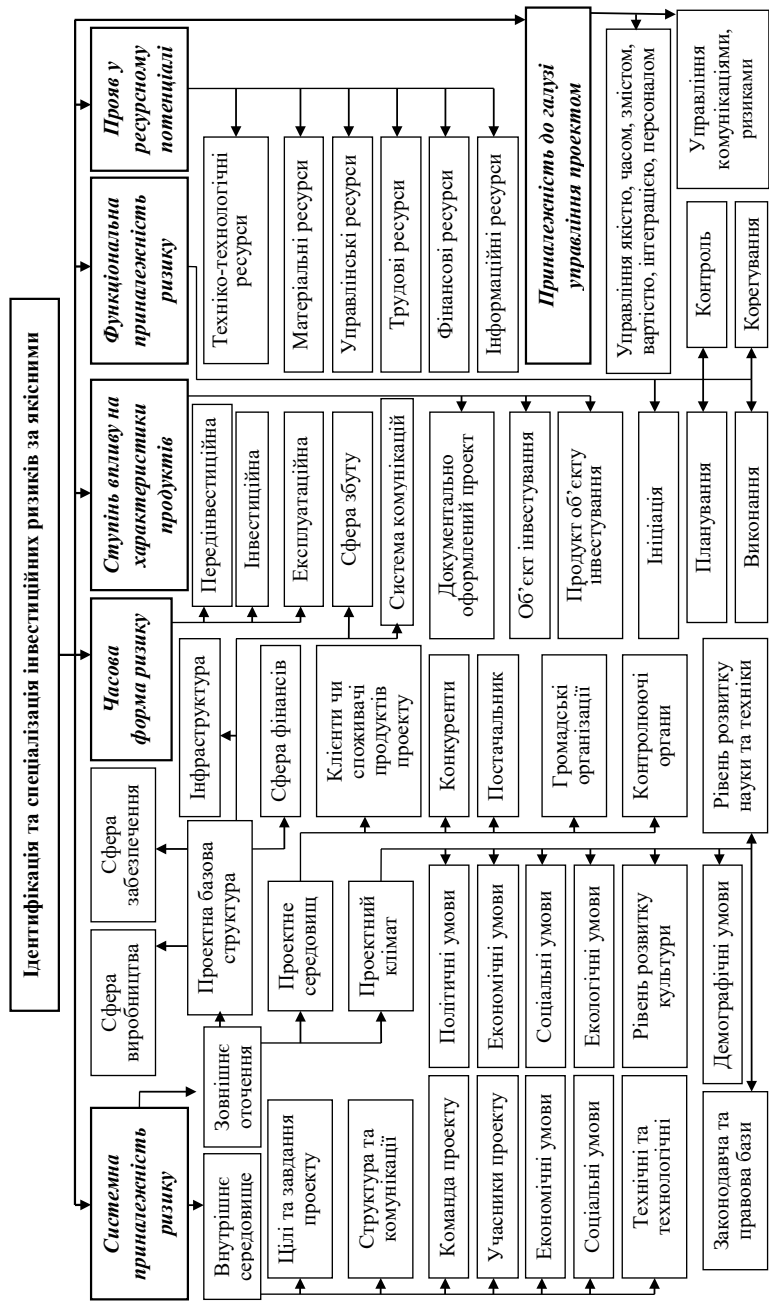

Рис. 6.10. Системний блок якісного аналізу інвестиційних ризиків (розроблено автором)

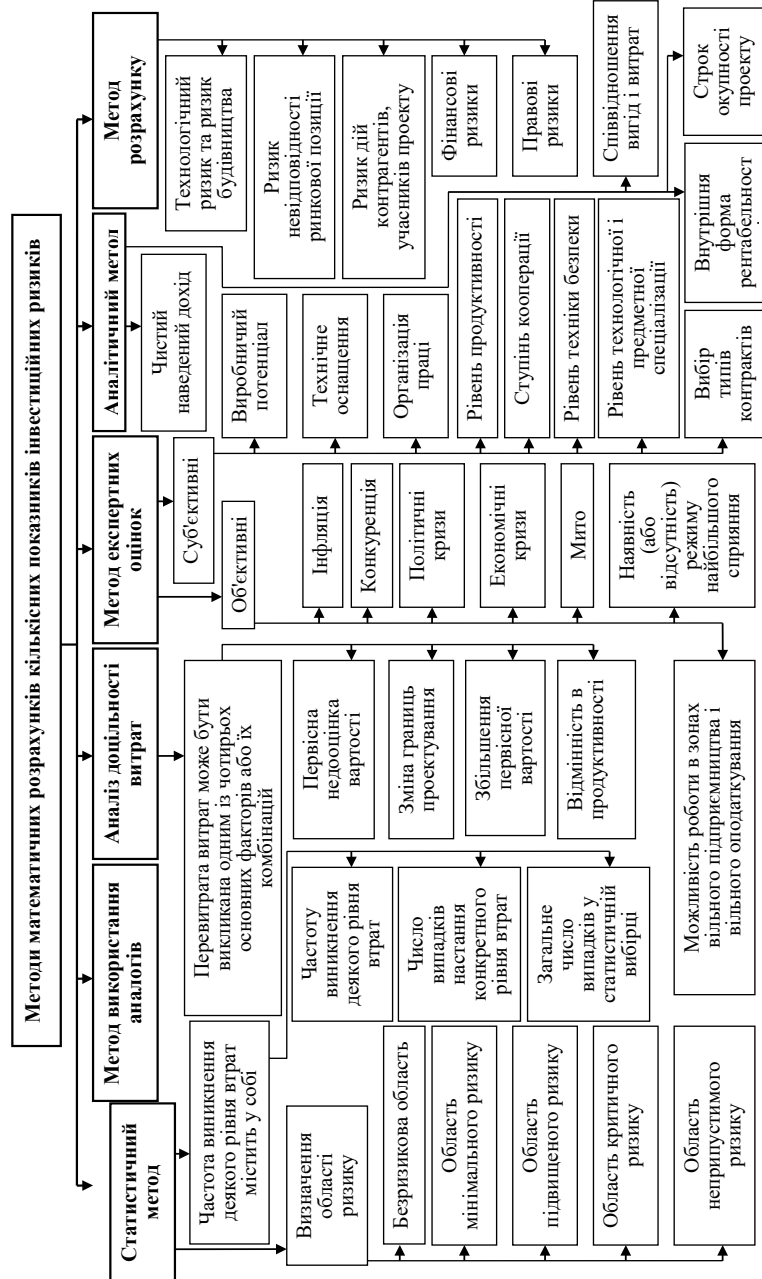

Рис. 6.11. Системний блок кількісного аналізу інвестиційних ризиків (розроблено автором)

Успішний розвиток економіки країни неможливий без наявності високої інтенсивності і достатньої ефективності інвестиційних програм. Реалізація ж реальних інвестиційних проектів припускає залучення значного обсягу різних ресурсів, що супроводжується високим рівнем інвестиційних ризиків, аналіз методик розрахунків і достовірна оцінка яких визначає майбутнє фінансового стану суб'єктів інвестування.

Вочевидь, що максимально точно прогнозування, якість аналізу, точність і правильність кількісних розрахунків інвестиційних ризиків визначають ступінь адекватності управлінських рішень, які приймаються керівництвом суб'єкта господарювання в процесі здійснення інвестиційної діяльності.

Існує погляд вітчизняних науковців, відповідно до якого із загального числа існуючих методик розрахунків кількісних значень інвестиційних ризиків слід виділити методику розрахунку загального ризику інвестиційного проекту ($R_{заг}$), яка заснована на визначенні частки кожного виду ризику у загальному інвестиційному ризику [11, с. 77]. Дана методика розроблена міжнародними рейтинговими агентствами та дозволяє стандартизувати частки проектних ризиків таким чином [12, с. 40]:

$$R_{заг} = 0,2R_1 + 0,25R_2 + 0,1 R_3 + 0,35R_4 + 0,1 R_5, \quad (6.1)$$

де R_1 — технологічний ризик та ризик будівництва (0,2); R_2 — ризик невідповідності ринкової позиції проекту (0,25); R_3 — ризик дій контрагентів, учасників проекту (0,1); R_4 — ризик надходження грошових коштів та фінансові ризики (0,35); R_5 — ризик правової структури проекту (0,1); $R_{заг}$ — загальний проектний ризик.

Сутність інвестиційних ризиків носить дуалістичний характер і може розглядатися як складова додаткових ви-

трат на реалізацію інвестиційного проекту, так і як негативні фактори, що спричинили недоотримання запланованої вигоди. Відповідно, більш масштабні і дорогі інвестиційні проекти, у результаті реалізації яких передбачається отримання значного доходу, будуть мати більш істотні ризики, ніж незначні і малобюджетні проекти. Так, наприклад, Є.М. Сич вказував, що оскільки ризик в абсолютному вимірі пропорційний величині можливого збитку, то й ризики проекту зростають із зростанням обсягу капіталовкладень у нього, отже, більші проекти несуть більші ризики [13].

На основі даного припущення та використання методики розрахунку загального ризику інвестиційного проекту ($R_{заг}$) [11], а також визначення області ризику на основі статистичного методу була розроблена методика векторно-

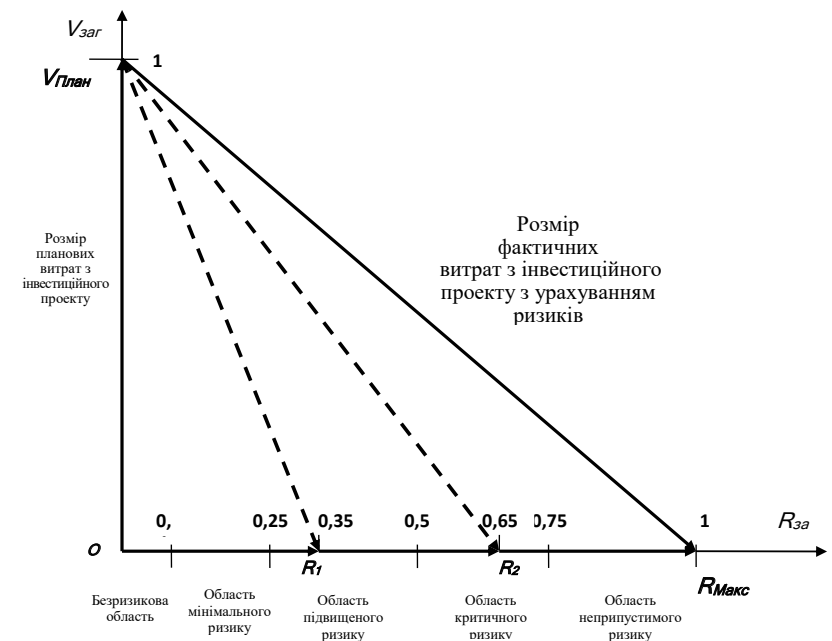

Рис. 6.12. Методика векторного визначення коефіцієнта інвестиційного ризику (авторська розробка)

го визначення коефіцієнта інвестиційного ризику. Сутність даної методики полягає в тому, що в декартовій системі координат обирається максимальне значення планових видатків, яке приймається за одиницю і при дотриманні тотожної розмірності за одиницю також ухвалюється загальний ризик інвестиційного проекту. При визначенні кількісного значення інвестиційного ризику воно буде становити певну величину сукупного вектору ризику. У зв'язку з тим, що вектори по осях інвестиційних видатків і інвестиційних ризиків утворюють прямий кут, то сукупний вектор утворює гіпотенузу прямокутного трикутника, який і буде визначати корегуючий коефіцієнт до розміру планових видатків з проекту з урахуванням розміру сумарного значення інвестиційних ризиків (рис. 6.12).

Використовуючи теорему Піфагора для розрахунків значення вектору, що визначає розмір фактичних видатків з урахуванням інвестиційних ризиків, отримуємо таку формулу:

$$V_{\text{план}}R = \sqrt{[OV_{\text{план}}]^2 + [OR]^2}, \quad (6.2)$$

де $V_{\text{план}}R$ — індекс фактичних видатків інвестиційного проекту з урахуванням ризиків; $OV_{\text{план}}$ — розмір планових фактичних видатків (приймається за 1); OR — коефіцієнт загального ризику інвестиційного проекту.

Отже, як видно з формули (6.2), чим більшим є сумарне значення інвестиційних ризиків, тим більшим є результуючий вектор індексу фактичних видатків. Наприклад, при плановому розмірі інвестиційних видатків 1 млн. грн. і розрахованому коефіцієнті загального ризику інвестиційного проекту в розмірі 0,35 (область мінімального ризику) індекс фактичних видатків складе величину, що дорівнює 1,06 ($\sqrt{1^2 + 0,35^2}$). Відповідно, розмір припустимих фактичних видатків з обліком інвестиційних ризиків складе 1,06 млн. грн. При такому ж плановому розмірі інвестиційних видатків

(1 млн. грн.) і розрахованому коефіцієнті загального ризику інвестиційного проекту в розмірі 0,65 (область підвищеного ризику) індекс фактичних видатків складе величину, що дорівнює 1,193 ($\sqrt{1^2 + 0,65^2}$). Відповідно, розмір припустимих фактичних видатків з урахуванням інвестиційних ризиків складе 1,193 млн. грн.

Необхідно відзначити, з причини того, що навіть незначні ризики призводять до збільшення вартості інвестиційних проектів, інвестиційні ризики, таким чином, являють собою одну з невід'ємних статей трансакційних витрат. У такому випадку для мінімізації або оптимізації трансакційних витрат недостатньо проводити лише оцінку і аналіз існуючих інвестиційних ризиків, а необхідно протягом усіх етапів реалізації інвестиційного проекту здійснювати діюче управління і розробку стратегії з нейтралізації ризиків що виникають.

Однією з найпоширеніших методик управління трансакційними видатками інвестиційного проекту є побудова «бананоподібної» кривої, яка демонструє залежність витрат від етапів і часу здійснення інвестиційних заходів [14]. У той же час, окремі вчені вважають, що «бананоподібна» крива демонструє певне протиріччя з іншими положеннями цієї ж концепції управління проектами, а саме, з методикою мережевого планування та управління часом (термінами виконання робіт) у проекті [15, с. 121].

У будь-якому разі слід визнати, що без ефективного управління витратами на кожному етапі реалізації інвестиційного проекту складно говорити про отримання достатньої вигоди після його закінчення. Для можливості методологічного і практичного здійснення управлінських заходів стосовно трансакційних витрат, які утворюються внаслідок інвестиційних ризиків, необхідно використовувати різноманітний інструментарій з метою одержання найбільш сприятливого для інвестора результату.

Вибір інструментарію управління інвестиційними ризиками передбачає чітке виділення етапу реалізації проекту і визначення методу управління, який підходить саме під даний проект, саме в дану фазу і враховує всю сукупність впливу інституційних факторів, які можуть бути визначені або спрогнозовані в цей момент часу. Крім того, необхідно аналізувати (зважувати) усі позитивні та негативні фактори обраного методу для того, щоб зроблений вибір був здійснений не тільки технічно, але й був незаперечно прийнятний для управління інвестиційними ризиками. Таким чином, видатки, які будуть при цьому понесені, не повинні бути більше, ніж видатки по передбачуваних ризиках. За інших умов така система управління сама по собі буде являти основний ризик.

Якщо брати за основу припущення, що управління інвестиційними ризиками, у першу чергу, передбачає попередження незаконної або економічно недоцільної господарської операції, то, на нашу думку, слід говорити про нейтралізацію або зменшення негативних наслідків ризиків інвестиційних проектів. У такому випадку діючий механізм управління інвестиційними ризиками повинен бути представлений сукупністю взаємодіючих елементів, таких як: визначення обґрунтованої політики управління інвестиційними ризиками з боку інвесторів і виконавців; розробка стратегії і тактики управлінських дій; розробка заходів щодо зниження ризиків за допомогою страхування або передачі ризиків виконавцям; аналіз ефективності заходів щодо диверсифікацій на зменшення рівня ризиків; розробка матриці трансакційних витрат з оптимізації прийнятих управлінських рішень; створення резервного капіталу по ризиках за рахунок надійних фінансових, матеріальних і виробничих ресурсів; якісна і кількісна оцінка інвестиційних ризиків; постійний моніторинг діючих законодавчих і нормативних документів у сфері інвестиційної діяльності; довгострокове прогнозування можливостей попередження інвестиційних ризиків.

Слід зазначити, що перерозподіл ризику між учасниками інвестиційного проекту вимагає ретельного аналізу, оскільки можливі такі ситуації, в яких саме виконавець, на якого покладено функції контролю інвестиційних ризиків, може мати саме нестійке фінансове становище. Щодо резервування коштів на покриття непередбачених видатків інвестиційного проекту, необхідно чітко визначати джерела фінансування, оскільки недовік власних ресурсів є основною причиною неможливості багатьох вітчизняних суб'єктів господарювання сформувати необхідний розмір резервного капіталу. Ця ж проблема недостатності вільних фінансових ресурсів стосується також і питань страхування інвестиційних ризиків. Крім того, необхідно розробити єдину методику оцінки і ранжирування інвестиційних проектів, що дозволило б визначити найбільш вигідні та перспективні напрямки інвестування за галузями і регіонами, а також дозволило б на офіційному рівні створити реєстр інвестиційної привабливості для інституційних інвесторів.

1. **Dalman C.J.** The Problem of Externality / C. J. Dalman // The Journal of Law and Economics 22. — 1979. — № 1. — P. 148.

2. **Кузьмін Е.А.** Нормальные и рецедативные трансакционные издержки в оценках «вязкости» экономической среды / Е.А.Кузьмин // Региональная экономика: теория и практика. — 2012 — № 36 (267). — С. 51–60.

3. Якість інвестиційного клімату і рівень інвестиційної активності в Україні [Електронний ресурс] / прес-реліз Research&Branding Group. — Режим доступу: <http://www.rb.com.ua/upload/medialibrary/PRIndex2012Ukr.pdf>

4. **Ковтун Т.А.** Ідентифікація ризиків як етап якісного аналізу ризиків інвестиційного проекту / Т.А. Ковтун // Сборник научных трудов «Вестник НТУ «ХПИ» : Стратегічне управління, управління портфелями, програмами та проектами. — 2015. — № 2. — С. 125–130.

5. **Косов В.В.** Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов / В.В. Косов, В.Н. Лившиц, А.Г. Шахназаров и др.; 2-е изд. — М. : Экономика, 2000. — 421 с.

6. Инвестиционное проектирование: практическое руководство по экономическому обоснованию инвестиционных проектов. Под ред. СИ. Шумилина. — М. : АО «Финстатинформ», 1995 г. — 98 с.

7. **Грідін О.П.** Ризик реалізації інвестиційних проектів і його врахування в проектному аналізі / О.П. Грідін, О.С. Беззуб // Економічний вісник НГУ. — 2009. — № 4. — С. 49–53.

8. **Вітлінський В.В.** Ризикологія в економіці та підприємстві / В.В. Вітлінський, Г.Г. Великоіваненко. — К. : КНЕУ, 2004. — 480 с.

9. **Эддоус М.** Методы принятия решений / М. Эддоус, Р. Стенсфилд; Пер. с англ. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 1997. — 590 с.

10. **Савчук В.П.** Финансовый менеджмент предприятий: прикладные вопросы с анализом деловых ситуаций. / В.П. Савчук. — К. : Изд. дом «Максимум». 2001. — 600 с.

11. **Лагутін Г.В.** Концептуальні підходи до управління ресурсним потенціалом підприємства через оцінку ризиків інвестиційних проектів / Г.В. Лагутін // Формування ринкових відносин в Україні. — 2012. — № 10. — С. 74–78.

12. **Хасанов Р.Х.** Оценка рисков инвестиционных проектов. / Р.Х. Хасанов. // Управление риском. — 2009. — №2. — С. 34–43.

13. **Сич Є.М.** Стратегічний аналіз: НМП / Є.М. Сич, О.В. Пилипенко, М.С. Стасишен. — К. : Каравела, 2010. — 409 с.

14. **Батенко Л.П.** Управління проектами : Навч. посібник. / Л.П. Батенко, О.А. Загородніх, В.В. Ліщинська. — К. : КНЕУ, 2003. — 231 с.

15. **Пилипенко О.В.** Особливості управління ризиками тривалості інвестиційних проектів на залізничному транспорті України. / О.В. Пилипенко. // Збірник наукових праць ДЕГУТ. Серія «Економіка і управління». — 2014. — Вип. 30. — С. 116–126.

6.4 Бізнес-план енергоощадного інвестиційного проекту як інструмент відображення та зниження ризиків господарювання

У будь-якій сфері діяльності чи на рівні господарювання існує значна кількість планів, бізнес-планів, наприклад, оперативний та стратегічний план, план розвитку окремої галузі економіки чи підприємства, інвестиційний план тощо. Із всієї сукупності планів для підприємства, органів місцевого самоврядування чи загальнодержавного управління найбільшу складність має розробка бізнес-планів реалізації енергоощадних проектів, оскільки розробка таких планів здійснюється не тільки для себе, але і для представлення інвестору чи кредитору. Економіка України є надзвичайно енергоємною, тому в умовах енергозалежності від постачання природного газу, якісна розробка відповідного бізнес-плану потребує від його авторів наявності відповідних знань та конкретних практичних навиків.

Основна мета будь-якого бізнес-планування, як процесу, полягає у формуванні та обґрунтуванні перспектив розвитку господарської діяльності, зокрема, доцільності вкладення ресурсів та їх окупності. Існує значна кількість визначень бізнес-плану, в основі яких є розуміння його як плану створення, розвитку суб'єкту господарювання [1, с. 20–25].

У сфері енергоощадності, на нашу думку, бізнес-план енергоощадного (енергоефективного) інвестиційного проекту повинен бути планом оптимальної, обґрунтованої організації енергоефективних заходів, має стосуватися не лише конкретного суб'єкта господарювання, але й державних інституцій, населення, загалом усіх суб'єктів, які зацікавлені у впровадженні відповідних заходів. Розробники такого бізнес-плану повинні ставити перед собою завдання залучити ресурси для реалізації проекту. Однак при цьому

важливо враховувати, на яких умовах ці ресурси будуть залучені. Отримання ресурсів на будь-яких умовах, знаючи заздалегідь, що вони є обтяжливими, навряд чи можна визнати доцільним.

У випадку схвалення інвесторами бізнес-плану між сторонами будуть оформлятися договірні відносини, які можуть відрізнятися за вигідністю як для розробників, так і для інвестора, тому задачею для українських розробників бізнес-планів енергоефективних проектів має стати не лише залучення ресурсів для реалізації проектів від інвестора, але й їх отримання на прийнятних умовах. Саме на це і повинні бути орієнтовані розробники відповідного документу з самого початку.

Здатність енергоощадного бізнес-плану привернути до себе увагу інвестора, викликати у нього діловий інтерес залежить від ряду факторів, які визначають його якість. Це не тільки дотримання певних вимог до форми документа і до його змісту, але й методика подачі матеріалу, орієнтована саме на професійного інвестора. Основні вимоги до форми документа подані у табл. 6.4.

Таблиця 6.4

Вимоги до форми бізнес-плану енергоефективного інвестиційного проекту (розроблено автором)

Вимога	Зміст
Чітка структуризація документа	Дотримання вимог міжнародної практики, кожному важливому аспекту повинен відповідати окремий розділ чи підрозділ
Достовірність інформації та обґрунтованість економічних показників	Усі показники, як якісні, так і кількісні, мають бути ґрунтовно перевірені та обґрунтовані
Наочність поданого матеріалу	Необхідно включити у документ графіки, діаграми, схеми та таблиці за умови полегшення сприйняття складних місць
Якість оформлення	Має бути високою, в т.ч. у викладі матеріалу
Обсяг бізнес-плану	Зарубіжні консультанти рекомендують робити його в межах 40 сторінок. Для легкості читання та розуміння, його можна збільшити чи зменшити для різних цільових аудиторій

На наш погляд, найбільш серйозною вимогою до якості українських енергоощадних (енергоефективних) проектів має бути державна програма стимулювання впровадження відповідних заходів та стабільність ділового середовища.

Професійні інвестори добре розуміють, що реалізація будь-якого інвестиційного проекту пов'язана зі специфічною конкретною системою ризиків, яка потребує об'єктивного обліку та відображення у бізнес-плані, тому бізнес-план енергоефективного проекту, у якому не розкрито система ризиків, що присутні під час успішної реалізації даного проекту, не може бути визнаний інвестором чи кредитором як якісний. Вирішальним моментом при розробці бізнес-плану є знання інтересів та психології професійного інвестора чи кредитора.

При розробці бізнес-плану енергоощадного проекту можна скористатися трьома шляхами (рис. 6.13).

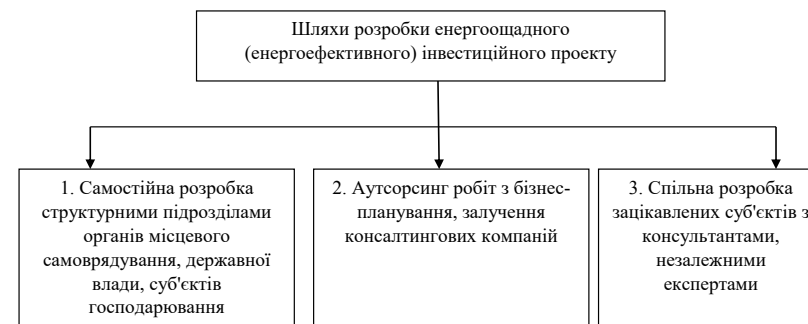

Рис. 6.13. Шляхи розробки проекту (розроблено автором)

У першому випадку у зацікавлених суб'єктів є наявні окремі структурні підрозділи, які спроможні самостійно справитися із розробкою бізнес-плану енергоощадного проекту самостійно. Позитивною стороною такої ситуації є обізнаність та компетентність власних працівників, здатність доволі швидко та без додаткових витрат підготувати відповідний бізнес-план. Однак слід розуміти, що далеко не

у всіх інституцій є наявні відповідні структурні підрозділи, і тому у більшості випадків до розробки енергоефективного проекту залучають консалтингові організації, як українські, так і іноземні. У такому випадку працівники консалтингової фірми будуть працювати лише з тими матеріалами, які їм нададуть. Самостійні дослідження об'єктів вони навряд чи будуть проводити, а якщо і візьмуться за це, то відповідно оплата їх роботи суттєво виросте. Консалтингові спеціалісти зазвичай розробляють значну кількість бізнес-планів і не обов'язково енергоефективних, тому прагнуть переважно використовувати типові рішення, підставляючи у них лише дані своїх клієнтів. Необхідно враховувати, що типові рішення завжди потребують прискіпливої адаптації до конкретних умов. Це дуже трудомістка та висококваліфікована робота, яку не завжди можна відобразити. Замовник практично неспроможний виявити недопрацювання. Енергоефективні бізнес-плани, розроблені консалтинговими фірмами, відповідають міжнародним стандартам та звичаям ділового обігу. Такі документи хоча і сприймаються іноземними інвесторами, але часто не відображають реальних українських умов господарювання. Якщо інвестор довідається, що бізнес-план складного інвестиційного проекту підготувала стороння організація, то у нього можуть виникнути сумніви у спроможності інституції-замовника реалізувати його на практиці. Якщо у установи-замовника є навчені та кваліфіковані спеціалісти, які можуть самостійно підготувати бізнес-план, можливо, у них є вже позитивний досвід розробки якісних енергоефективних проектів, тоді недоцільно сплачувати консалтинговій фірмі за роботу, яку можна зробити самостійно. Але залучення досвідчених зовнішніх консультантів для розробки окремих аспектів та аналізу матеріалів, підготовлених працівниками замовника або і виконавця проекту, може принести реальну користь, яка полягає у наступному:

1. З'являється можливість переглянути матеріали незалежним спеціалістом, який не відповідає за реалізацію проекту, та виявити не тільки помилки, але й окремі недоліки роботи організації-виконавця проекту;

2. Зовнішні консультанти можуть бути арбітрами у внутрішніх та зовнішніх суперечках з важливих питань.

3. Залучені фахівці спроможні внести у розробку додаткові методики, підходи до подачі інформації, цікаві варіанти оформлення тощо.

4. Висококваліфіковані консультанти спроможні підвищувати рівень розробки бізнес-плану.

На сьогодні існує широкий вибір спеціалізованих програмних продуктів для розробки бізнес-планів. Прийнято вважати, що найбільш повний облік динаміки реалізації проекту при підготовці та аналізу бізнес-плану є можливим з використанням спеціальних програм, які використовуються для економічного та фінансового моделювання та є пристосовані для вирішення схожих задач. Особливе значення це має для обліку факторів інфляції та приведення різночасових витрат, а також для аналізу чутливості проекту до змін зовнішнього середовища. При раціональному використанні програмних продуктів з'являється можливість покращити якість бізнес-планів. Використання позитивно зарекомендованих програм нерідко викликає позитивну реакцію інвестора.

Однак у тих випадках, коли застосовуються математичні методи та програмні продукти, вони у жодному випадку не є альтернативою або тим більше суперником хорошим інтуїтивним судженням. Судження завжди мають вирішальне значення при організації аналізу, виборі належних аналізів варіантів вирішення проблем та критеріїв для їх оцінки. За винятком рідкісних випадків, коли аналізований предмет може бути однозначно охарактеризований кількісним показником, судження повинні бути доповнені результатами кількісного аналізу перед прийняттям рішення [2, с. 196–198]. Відпо-

Принципи організації процесу розробки бізнес-плану енергоощадного інвестиційного проекту (розроблено автором)

Принцип	Трактування
Першого керівника	Очоловати розробку бізнес-плану повинен перший керівник, тобто директор підприємства, начальник департаменту, відділу чи ОСББ тощо
Чіткої формальної регламентації розробки	Завдання усім відповідальним виконавцям розділів бізнес-плану повинні бути роздані першим керівником у письмовій формі (з визначенням хто, що, у який термін, із залученням яких виконавців має зробити)
Необхідної компетенції	Підготовку бізнес-плану потрібно доручити фахівцям, які мають відповідну кваліфікацію
Забезпечення методичного керівництва	Наукову та методичну розробку бізнес-плану повинен проводити добре підготовлений спеціаліст чи керівник
Зовнішньої експертизи документа	До представлення бізнес-плану інвестору доцільно показати його кваліфікованому експерту, який не є штатним працівником структури-розробника

відно, на нашу думку, використання програмних продуктів може бути достатньо ефективним при проведенні техніко-економічного обґрунтування енергоощадного інвестиційного проекту та техніко-економічних досліджень, оскільки саме у них необхідно прорахувати велику кількість варіантів вирішення задач із змінними вхідними параметрами, а саме економічними показниками. Сьогодні на ринку інформаційних технологій України представлено ряд програм даного виду: Microsoft Project, Timeline, Primavera, Comfar, Project Expert та АЛБТ-ІНВЕСТ [3, с. 205]. Водночас не рекомендується розпочинати діяльність з розробки енергоефективного проекту з придбання будь-якого програмного продукту. Підготовчу роботу слід розпочинати з навчання спеціалістів, читання літератури та відвідування семінарів, тренінгів. Якщо у інституції, зацікавленій у реалізації енергоощадних заходів, з'явиться власна команда спеціалістів, які розуміють, як потрібно правильно розробити бізнес-план, потрібно розібратися у сутності інвестиційного проекту та визначитися з інвестором, а також його можливими вимогами. Після цього розробникам слід з'ясувати, що вони повинні зробити, щоб правильно і повністю відповісти на питання потенційного інвестора, будь це комерційна чи державна структура.

Доцільність ґрунтовної перевірки потенційного інвестора підтверджується сучасною українською та іноземною практикою господарювання. Сьогодні доволі просто отримати інформацію та увійти у довіру, тому слід отримати усю необхідну інформацію про українського чи іноземного інвестора, зацікавленого у реалізації енергоефективних заходів, якщо не до початку переговорів, то хоча б до оформлення з ними будь-яких договірних відносин.

Для того, щоб розробка бізнес-плану енергоощадного інвестиційного проекту стала успішною, необхідно дотриматися декількох нескладних правил, які можна назвати принципами бізнес-плану (табл. 6.5).

Загалом якість бізнес-плану енергоефективного інвестиційного проекту тісно пов'язана з часом, тобто корисно мати на увазі, що якісний бізнес-план відноситься до конкретного моменту часу разом із відповідною здатністю ефективно організувати діяльність.

Особливої уваги потребує розрахунок ризиків для інвесторів, які зацікавлені у підтримці енергоощадних інвестиційних проектів, для чого можна використати один з трьох основних методів:

1. Метод експертних оцінок (включає збір, обробку оцінок експертів, складання загальних рейтингових оцінок (фінансових коефіцієнтів) та віднесення їх до відповідної зони ризиків);
2. Статистичний метод (включає аналіз статистичних рядів за найбільший проміжок часу з метою порівняння частоти фактичної появи втрат інвестора з ймовірністю їх виникнення; застосовується при оцінці самих різних видів

ризиків інвестора, як внутрішніх, так і зовнішніх; виявляє точки критичного та недопустимого для інвестора ризику і зону, яка не створює для нього істотних ризиків);

3. Аналітичний метод (передбачає аналіз зон ризику з метою встановлення оптимального рівня ризику для кожного виду операцій інвестора та їх сукупності в цілому, тобто використання часткового та повного способів визначення ризиків).

Слід усвідомлювати, що, перш за все, інвестора буде цікавити оцінка можливостей щодо реалізації енергоефективного інвестиційного проекту. Відповідно бізнес-план повинен продемонструвати необхідність фінансових ресурсів саме для цього проекту і саме у цей відрізок часу, переконати інвестора у вигоді, яка гарантована зацікавленому суб'єкту, який отримав грошові потоки.

1. **Васильців Т.Г.** Бізнес-планування // Васильців Т.Г., Качмарик Я.Д, Блонська В.І., Лулак Р.Л. — К. : Знання, 2013. — 207с.

2. **Хелферт Э.** Техника финансового анализа // Э. Хелферт : пер. з англ. / Под ред. Л.П. Белых. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 2006. — 386 с.

3. **Бакуменко В.** Управління проектами // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. — К. : Парламентське видавництво, 2011. — 738с.

6.5 Особливості процесу контролінгу інвестиційних проектів підприємства

В умовах трансформаційної економіки України підприємствам доводиться освоювати нові технології та розширювати асортимент. Для того, щоб правильно спрогнозувати господарську діяльність, підприємство повинно застосовувати різні заходи, і одним із таких заходів найчастіше виступає контролінг. На перший погляд можна сказати, що контролінг

асоціюється із словом контроль, однак ці поняття не є тотожними і відрізняються за своєю суттю. Контроль спрямований на виправлення помилок, що вже відбулись, а контролінг повинен забезпечувати уникнення помилок у майбутньому. Функції контролінгу покликані управляти не тільки поточними справами підприємства, а й виявляти та усувати відхилення, як і в поточному періоді, так і в майбутньому.

Слід відмітити, що частина дослідників порівнюють значення контролінгу з управлінським обліком, інші — вважають його появу інноваційним, але тісно пов'язаним з управлінським і фінансовим обліком спрямованим на аналіз подій майбутнього [1, с. 81].

На сьогодні в літературі відсутнє однозначне трактування терміну «контролінг» та його методів (табл. 6.6).

Таблиця 6.6

Трактування поняття «контролінгу» (розроблено автором)

Автор	Визначення
А. Дайте	Концепція управління підприємством, орієнтована на систему обліку та інформаційну систему підприємства [2, с. 36]
Р. Манн і Е. Майер	Система управління прибутком підприємства [3, с. 42]
М.С. Пушкар	Новий напрям в економічній науці, пов'язаний з формуванням інформаційних ресурсів для стратегічного управління розвитком підприємства, тобто це окрема інформаційна підсистема підприємства для стратегічного управління на основі синтезу знань з менеджменту, маркетингу, фінансового й управлінського обліку, статистики, аналізу, контролю та прогнозування [6, с. 56]
І.О. Криворотько	Комплексна система управління підприємством, що містить в собі управлінський облік, облік і аналіз витрат з метою контролю за всіма статтями витрат, усіма підрозділами і складовими виробленої продукції або наданих послуг, а також їх планування [7]
Ю.П. Аніскін	Концепція, спрямована на управління майбутнім відповідно до поставлених позначок і завдань для досягнення довгострокового й ефективного функціонування підприємства [8, с. 90]
М.Ф. Базась	Концепція сучасного управління підприємством, що інтегрує, координує й сприяє діяльності відділів підприємства спрямованої на ефективне, довгострокове функціонування підприємства й досягнення поставлених цілей [9, с. 56]

Слід зазначити, що європейська (німецька) облікова школа широко використовує поняття «контролінг» для визначення системи планування та контролю при управлінні підприємством, а от американська школа для подібних завдань визначення обліку користується поняттям «управлінський облік». Разом з тим, методології управлінського обліку широко використовуються як інструменти при впровадженні систем контролінгу на підприємстві [4, с. 136; 5, с. 129].

На основі проаналізованої літератури можна зробити висновки, що більшість вчених трактують контролінг як концепцію управління підприємством, систему, що дозволяє інтегрувати та координувати діяльність відділів підприємства й ефективно управляти цілями та стратегією підприємства.

В умовах підприємницької діяльності зростає необхідність у підвищенні вимог до здібностей зайнятих на ринку підприємств. Процес трансформації в економіці України потребує вивчення та опанування підприємствами нових видів продукції та технологій, розширення асортименту продукції. Реалізація таких заходів, в свою чергу, потребує залучення відповідних інвестиційних ресурсів.

Інвестиційний проект — це довгострокове вкладання певного виду ресурсу з метою отримання економічної вигоди, для оцінки якої необхідно мати систему економічних розрахунків. Мистецтво управління інвестиційними проектами полягає в умінні спрогнозувати господарську та комерційну ситуацію, визначити завдання, виявити причини відхилень фактичних витрат від нормальних, своєчасно скорегувати ці відхилення та оптимізувати співвідношення витрат і результатів впровадження проекту. Контролінг — один із механізмів, інструментів і одночасно одна зі складових цього мистецтва [10].

Щодо сутності інвестиційного контролінгу, то існує щонайменше дві точки зору з цього приводу. З одного боку, інвестиційний контролінг ототожнюється із внутрішнім контролем інвестиційної діяльності підприємства і визна-

чається його завданнями: контроль і спостереження за реалізацією інвестиційних завдань; вимір та діагностика відхилень фактичних результатів інвестиційної діяльності від передбачуваних; розробка управлінських рішень з корегування поточної інвестиційної діяльності або її цілей та завдань [11, с. 181]. З іншого боку, розглядається як моніторинг, оцінка і контроль інвестиційних проектів, тобто ототожнюється з проект-контролінгом [12, с. 97]. На наш погляд, варто об'єднати обидва підходи, щоб дати найбільш повне визначення інвестиційного контролінгу.

Функціонування контролінгу в період реалізації інвестиційного проекту потребує [10]: формування цілей проекту; вибір найкращих альтернатив; постійний контроль за виконанням інвестиційних планів; вивчення помилок на основі відхилень від запланованих показників; прийняття дозволених регулюючих заходів щодо відхилень від інвестиційного плану.

До основних функцій контролінгу відносяться наступні [13, с. 256]:

1. Планування, яке здійснює координацію окремих виробничих планів по відношенню до загального інвестиційного плану, так само і коротко-, середньо- і довгострокового планування діяльності підприємства, складання бюджету, формування планової та цільової інформації;

2. Контроль, за допомогою якого проводиться порівняння фактичних показників здійснення інвестиційного проекту з плановими. А також аналіз відхилень як основа для корегувальних дій. У загальному контролі інвестиційних проектів виділяють контроль, орієнтований на результат і на технологію виконання роботи. У першому випадку заплановані показники зіставляються з фактично досягнутими за певного періоду часу реалізації проекту, що робить можливою оцінку результату; у другому — встановлюється зв'язок між передбаченими проектом процесами і процесами, що засто-

совуються на практиці. Тут беруться до уваги недостатність і, відповідно, неадекватність носіїв завдань при досягненні поставлених цілей;

3. Забезпечення інформацією, що означає систематичну реєстрацію, узагальнення та подання всієї, що має значення для управління інвестиційним проектом інформації. При цьому можна виділити три фази: збір інформації (передбачає визначення джерел і пошук інформації), трансформація інформації (переробка отриманої інформації) та передача інформації (передача знань внаслідок надання інформації та визначення її одержувача);

4. Регулювання, тобто надання всієї інформації, необхідної для досягнення цілей інвестиційного проекту, поточне спостереження за плановими показниками і порівняння їх з фактичним станом, а також при відхиленні — пропозиція корегувальних дій.

Інвестиційний контролінг містить у собі систему моніторингу, оцінку і контроль інвестиційних проектів з метою прийняття управлінських рішень, що дозволяють найкраще досягти поставлених цілей та завдань, представлених нижче [14, с. 307–308].

Головне завдання контролінгу інвестицій полягає у досягненні цілей підприємства у сфері інвестиційної діяльності. До складу основних напрямків діяльності інвестиційного контролінгу слід віднести такі [14, с. 309]: планування і координацію інвестиційної діяльності в рамках стратегічного і оперативного планування на підприємстві; реалізацію інвестицій (проект — контролінг); контроль за реалізацією інвестицій, який включає поточні перевіряючі розрахунки, а також контроль бюджету інвестиційного проекту.

Керівник інвестиційного проекту несе відповідальність за планування або погодження планів і за виконання проекту. Слід зазначити, що під час впровадження інвестиційного проекту можуть виникати незаплановані зміни,

тому коригувальні зміни можуть відбуватись під час всього періоду виконання проекту. Метою надійності процедури контролінгу є реєстрація всіх робіт та складання доповіді та ті дії, які були виконані, і які можуть мати наслідки для підприємства.

Результат діяльності підприємства в більшості випадків залежить від факторів, які важко перебачити та усунути вчасно. В такому випадку слід використовувати сценарний підхід. Вибраний сценарій базується на певних припущеннях, однак реальне життя вносить свої корективи, тому навіть ретельно вивірених проект інколи може піти не так, як було заплановано на початку, тому для ефективного виконання проекту повинен бути досконало налагоджений зворотний зв'язок. Керівник повинен мати можливість регулярно та вчасно отримувати актуальну інформацію про стан проекту. Існують спеціальні процедури, що дозволяють здійснювати актуалізацію даних в процесі реалізації проекту.

Внаслідок порівняння початкового плану і актуальних даних формується звіт про невідповідність плану з фактичним станом проекту. У числі контрольованих параметрів необхідно враховувати наступні [10]:

1) уперед виробничий (інвестиційний) період проекту відповідність планованого і фактичного виконання календарного плану робіт (дотримання термінів робіт), відповідність планованого і фактично виконаного обсягу робіт, відповідність планованих і фактичних витрат на виконання робіт;

2) у період з моменту початку виробництва і збуту продукції або послуг: відповідність планованого і фактичного обсягу продажів; відповідність планованих і фактичних виробничих витрат; відповідність планованих і фактичних постійних витрат; відповідність планованої і фактично отриманої суми прибутку; відповідність графіка залучення акціонерного капіталу запланованого раніш; відповідність графіка отримання і погашення позик раніше запланованих;

відповідність планованих і фактично виплачених дивідендів; відповідність суми планованих податкових надходжень до фактичної.

Актуалізація даних може бути здійснена двома способами: актуалізація CashFlow і детальна актуалізація. Перший спосіб здебільшого використовується інвесторами. Незважаючи на те, що в цьому випадку актуальна інформація обмежена фактичним звітом про рух грошових коштів, її цілком достатньо для прийняття рішення щодо фінансування проекту. У результаті отримання актуальних даних формується звіт про невідповідність фактичних і планованих даних. Другий спосіб — детальна актуалізація, зазвичай використовується керівником проекту або підприємством, що реалізовує проект. Другий спосіб дозволяє зробити детальний аналіз причин, що визначають поточний стан проекту [15].

Система контролінгу може функціонувати лише тоді, коли вона орієнтована на «вузькі місця» інвестиційного проекту. Важливо відзначити, що не кожне відхилення фактичних показників від планових має однакове значення. Відхилення слід сприймати як сигнали для внесення коректив і зміни даних, тому причини відхилень слід шукати там, де є найбільші блоки розбіжностей (в абсолютних числах) між плановими та фактичними показниками; необхідні рішуча дія і термінове втручання для того, щоб не з'явилися ще більші відхилення; інші сфери (підрозділи) або види затрат можуть допомогти компенсувати відхилення однієї групи позитивними відхиленнями в іншому місці; з'ясування причин допомагає швидко вжити ефективних протидіючих заходів [10].

Результатами проведення контролінгу інвестиційного проекту є розробка оптимальних інвестиційних рішень на певний період часу, виявлення різних напрямків розвитку проекту, контроль за динамікою витрат і управління прибутком від впровадження інвестиційного проекту на підприємстві.

Здійснення контролінгу інвестиційних проектів неможливо без використання сучасної техніки і технології, тобто комп'ютеризації або створення автоматизованих робочих місць на персональних комп'ютерах з використанням широкого набору економіко-математичних методів. На думку І.О. Бланка, моніторинг інвестиційної діяльності є важливою активною частиною інвестиційного контролінгу на підприємстві. Водночас інвестиційний контролінг є контролюючою системою, що забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямках інвестиційної діяльності підприємства, своєчасне виявлення відхилень фактичних результатів від передбачених і прийняття оперативних управлінських рішень, які забезпечують її нормалізацію. Система інвестиційного моніторингу є розробленим на підприємстві механізмом постійного спостереження за контрольованими показниками інвестиційної діяльності, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від передбачених і виявлення причин цих відхилень [11, с. 113, с. 119].

Рішення про необхідність розробки та розробка системи моніторингу приймається на етапі аналізу і прийняття остаточного рішення з проекту. Сам моніторинг є механізмом спостереження за реалізацією проекту. Він призначений своєчасно виявляти прорахунки і проблеми як у самому інвестиційному проекті, якщо це не вдалося зробити у ході формування інвестиційного портфеля капітальних інвестицій, так і в ході здійснення проекту заздалегідь, поки ще є час виправити виявлені недоліки [16, с. 271].

Проведений після проходження певних етапів реалізації післяінвестиційний контроль забезпечує підбиття підсумків інвестиційного проекту. Він не передбачає всебічного дослідження освоєних інвестицій, а має зосереджуватись на тих параметрах інвестиційного проекту, які були вирішальними для успішної його реалізації. Переваги післяінвестиційного контролю дають змогу переконатися, що витрати та технічні

характеристики проекту задовольняють первісний план, підвищують впевненість у тому, що інвестиційну пропозицію (інвестиційний проект) було ретельно опрацьовано та чітко оцінено; дають змогу поліпшити оцінку наступних інвестиційних проектів [16, с. 272].

Ефективна організація моніторингу реалізації інвестиційного проекту значно зменшує потребу у здійсненні післяінвестиційного контролю. Таким чином, контролінг і моніторинг займають чільне місце у процесах розробки та реалізації інвестиційних рішень. Незважаючи на той факт, що ці процеси завершують прийняття інвестиційних рішень, їх значення і роль не зменшується, а лише зростає, адже, від того, як будуть використовуватись інвестиційні кошти під час реалізації проектів, їхньої ефективності буде залежати кінцевий результат інвестиційної діяльності. Також варто звернути увагу на критерії оцінки інвестиційних проектів в умовах невизначеності. Ми пропонуємо такий варіант їх класифікації: дисконтування з поправкою на ризик; математичне очікування; метод вибору найкращого стану.

Дисконтування з поправкою на ризик — метод оцінки інвестиційних проектів, що базується на розрахунку суми ставки доходу за безпечними вкладеннями і коригуванні її на ризик інвестування. Даний метод базується на засадах функціонування ринку капіталу. Використовуючи цей метод, підприємство оцінює інвестиційні можливості так, як це зробили б самі акціонери. Проте цей метод не досить точний і може призвести до помилок в дослідженнях та прийнятих рішеннях.

Наступним методом є математичне очікування — аналітичний метод достовірних еквівалентів, що ґрунтується на оцінці грошових потоків у часі. Цей метод використовують здебільшого у поєднанні з розрахунком чистої приведеної вартості або внутрішньої норми рентабельності і вже на основі двох критеріїв приймається інвестиційне рішення.

Метод вибору найкращого стану ґрунтується на припущенні про різну корисність грошових потоків для підприємства за різних обставин. При використанні цього методу наперед складають опис усіх можливих «станів природи» та варіантів надходжень грошових потоків. Для кожного такого стану розраховують коефіцієнт вартості однієї грошової одиниці — коефіцієнт приведеної ставки з корегуванням ризику. Грошові потоки для кожного стану перемножують на коефіцієнт приведеної ставки у відповідному «стані природи» і на ймовірність «стану природи». У випадках, коли оцінити значення ймовірності настання ситуації дуже важко, використовують методи, які ґрунтуються не на числовому значенні ймовірності. Для прийняття рішення при використанні таких методів будують матрицю. Стовпці матриці відповідають можливим «станам природи» — ситуаціям, якими підприємство не володіє. Рядки матриці відповідають можливим альтернативам виконання інвестиційного проекту — «стратегіям», які може вибрати менеджер підприємства. У клітинках матриці вказуються результати кожного «стану природи» [6, с. 234].

Підсумовуючи результати проведеного дослідження, необхідно зазначити, що створення системи контролінгу інвестиційних проектів підприємств неможливе без прийняття керівниками підприємств рішень про необхідність інвестування частини ресурсів в різних їх формах у створення системи контролінгу, в тому числі проект-контролінгу.

Ми вважаємо, що потрібно окремо розробляти форму звітності, яка б відображала вплив реалізації інвестиційних проектів на основі показників фінансово-господарської діяльності підприємства: вартість капіталу, обсяг чистого прибутку та чистого грошового потоку, обсяг поточних витрат, обсяг реалізації продукції. Також необхідно перебудувати організаційну структуру підприємства, налагодити збирання, опрацювання та систематизацію інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище.

Отже, інвестиційний контролінг — підсистема управління, яка охоплює головні сфери інвестиційного процесу, а саме: планування інвестиційної діяльності, організаційний і фінансовий контроль інвестиційних проектів, аналіз їх доцільності та ефективності, інтеграцію та координацію діяльності підрозділів для реалізації інвестиційних цілей підприємства. Іншими словами, інвестиційний контролінг — це концепція ефективного управління інвестиційним процесом на підприємстві.

Створення системи контролінгу, яка б постійно діяла в рамках інвестиційних програм підприємства, для більшості українських підприємств є завданням проблематичним. Це пов'язано з різними причинами:

1) проблема здійснення стратегічного і оперативного контролінгу інвестицій і безпосередньо вирішення основного його завдання — планування при відсутності стратегії економічного розвитку підприємства, низькій якості поточних планів операційної діяльності;

2) проблема організації і функціонування системи контролінгу в окремо взятому підрозділі підприємства. Якщо система не буде знаходити підтримки в інших підрозділах підприємства, то не вирішуватиметься завдання інвестиційного контролінгу — збір і аналіз фактичних даних щодо показників окремих інвестиційних проектів та інвестиційної діяльності в цілому, вимір ступеня їх відхилення від запланованих;

3) проблема збору оперативної інформації про фактичні результати реалізації інвестиційних проектів. Інформація бухгалтерського обліку та фінансової звітності, яка є єдиною та доступною на більшості підприємств, не може використовуватись для моніторингу показників інвестиційного контролінгу в силу своєї несвоєчасності та певною мірою недостовірності;

4) проблема отримання «прозорої» інформації, що залежить від «інформаційної культури», яка культивується вищим керівництвом на підприємствах. Небажання керів-

ників окремих підрозділів підприємств надавати достовірну інформацію про їх діяльність призводить до викривленого сприйняття загального становища підприємства і до прийняття невірних управлінських рішень. Це одна із суттєвих причин порушення дієвості системи контролінгу інвестицій;

5) проблема відсутності звітності внутрішнього користування і невимогливості вищого керівництва підприємств до її стандартизації і взаємоузгодженості. Це пояснює ситуацію з прийняттям рішень на більшості підприємств України на основі суб'єктивних оцінок та інтуїції. Через розробку загальних принципів організації системи планування, внутрішньої звітності і системи інформаційного забезпечення менеджменту, система інвестиційного контролінгу сприяє досягненню стратегічних і оперативних цілей інвестиційної діяльності;

6) проблема нерозуміння керівництвом українських підприємств необхідності інвестування ресурсів у різних їх формах на створення системи контролінгу, і в тому числі інвестиційного, причинами чого може бути: незначна масштабність і непостійність інвестиційної діяльності; відсутність вільних власних фінансових ресурсів та неможливість залучення позикових; нечітке розуміння рівня ефективності системи інвестиційного контролінгу; особливості менталітету керівників, які не схильні впроваджувати нові методи управління, і які вважають, що впровадження системи контролінгу є передчасним в Україні.

Всі зазначені проблеми можуть бути подолані на рівні окремих підприємств. Для цього необхідно, на наш погляд, вжити такі заходи:

— забезпечення систематичного здійснення стратегічного та поточного планування із застосуванням сучасних принципів гнучкості;

— перебудова організаційної структури підприємства з метою встановлення серед виділених центрів відповідаль-

ності місця для відділу контролінгу (або окремої особи — контролера) і чітке з'ясування його підпорядкованості та кола функціональних обов'язків з позиції сьогодення та перспективного розвитку підприємства;

— накопичення теоретичних знань та практичного впровадження контролінгу на підприємствах України і поширення цих знань серед працівників підприємства;

— налагодження збору, обробки, систематизації та накопичення інформації про зовнішнє і внутрішнє середовище підприємства та обов'язкова автоматизація цього процесу;

— чітке відстеження керівниками вищої ланки рівня якості інформації про стан підприємства, забезпечення зацікавленості всіх підрозділів у її наданні відділу контролінгу та надійного збереження;

— впровадження оперативного контролінгу на підприємстві;

— організація безпосередньо інвестиційного контролінгу на підприємстві, що потребує також здійснення систематичних та масштабних операцій з інвестиційної діяльності.

Впровадження інвестиційного контролінгу на окремих підприємствах потребує наявності певного стану зовнішнього середовища. Привабливий інвестиційний клімат, здорова конкуренція, розвинута інфраструктура інвестиційного ринку, державна підтримка інвестиційних ініціатив підприємств, платоспроможний інвестор — це головні складові такого середовища.

1. **Заговора А.С.** Місце і роль контролінгу в ефективному управлінні підприємством / А.С. Заговора // Вісник СНАУ — Випуск 5/1. — 2010. — С. 81–84.

2. **Дайле А.** Практика контролінга. — М. : Финансы и статистика, 2001. — 336 с.

3. **Манн Р., Майер Э.** Контроллинг для начинающих / Пер. с нем. — М. : Финансы и статистика, 1992. — 208 с.

4. **Фольмут Х.Й.** Инструменты контроллинга от А до Я / Пер. с нем. — М. : Финансы и статистика, 2003. — 287 с.

5. **Одноволик В.І.** Контролінг — сучасна концепція забезпечення стабільного розвитку підприємства / В.І. Одноволик // Актуальні проблеми економіки. — 2009. — №6. — С. 127–130.

6. **Пушкар М.С.** Контролінг — інформаційна підсистема стратегічного менеджменту / М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар. — Тернопіль : Карт-бланш, 2004. — 370 с.

7. **Криворотько І.О.** Контролінг у системі управління підприємством і прийняття [Електронний ресурс] / О.І. Криворотько — Режим доступу: <http://www.vestnik.mstu.edu.ru/mukho.pdf>.

8. **Анискин Ю.П.** Планирование и контроллинг / Ю.П. Анискин, А.М. Павлова. — 2-е изд. — М. : Омега-Л, 2005. — 280 с.

9. **Базась М.Ф.** Теоретико-методологічні засади внутрішньогосподарського (управлінського) обліку та контролінгу / М.Ф. Базась. — К. : МАУП, 2007. — 236 с.

10. **Орлюк Ю.В.** Контролінг інвестиційних проектів / Орлюк Ю.В., Антошко Т. Р. // Актуальні проблеми економіки та управління : збірник наукових праць молодих вчених. — Електронні текстові дані. — 2014. — Вип. 8.

11. **Бланк И.А.** Инвестиционный менеджмент : учебный курс / И. А.Бланк — К. : Эльга-Н; Ника-Центр, 2001. — 448 с.

12. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин и др.; Под ред. Н.Г. Данилочкиной. — М. : Аудит, ЮНИТИ, 2001.

13. **Хан Д.** Планирование и контроль: концепция контроллинга / Под ред. Турчака А.А. — М. : Финансы и статистика, 2007. — 765 с.

14. **Давидович І.С.** Контролінг : Навчальний посібник. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 552 с.

15. **Идрисов А.Б.** Стратегическое планирование и анализ эффективности инвестиций — М. : Информационно-издательский дом «ФИЛИНЪ», 2006.

16. **Козаченко Г.В.** Управління інвестиціями на підприємстві / Козаченко Г.В., Антіпов О. М., Ляшенко О. М. — К. : Лібра, 2004. — 368 с.

6.6 Комплаєнс-ризика у системі забезпечення економічної безпеки підприємства

Умови ринкової конкуренції, кризові явища в економіці та пов'язані з цим процеси зубожіння населення, а також перерозподіл ринків збуту викликали появу та розвиток агресивних методів ведення бізнесу не тільки в Україні, а й в інших країнах світу. Звичайними явищами у ділових кругах стають нечесні методи ведення бізнесу, шахрайство, підкуп, рейдерство тощо. В умовах, що склалися, суб'єкти економіки вимушені відстежувати негативні тенденції ринку, контролювати процеси, що здійснюються у зовнішньому та внутрішньому середовищі, більш уважно стежити за показниками діяльності власного підприємства, ініціативами конкурентів, якістю підбору ділових партнерів та багатьма іншими чинниками, що забезпечують безпеку бізнесу.

Питання забезпечення безпеки не втрачають своєї актуальності з часів зародження людства. Американський психолог, засновник гуманістичної психології, А. Маслоу виділяв безпеку як одну з основоположних базових потреб людини, основну передумову виживання людства. Початково безпека сприймалась виключно як фізична захищеність, стан, коли кому-, чому-небудь ніщо не загрожує [12]. За часи розвитку наукової думки теорія безпеки зазнала більшої деталізації та набула значно ширшого кола застосування. Сьогодні «безпека» є міждисциплінарною категорією, що дозволяє тлумачити її дуже широко [14]. Окремо виділяють безпеку держави, суспільства, закладу, життєдіяльності, особисту безпеку людини, а також інформаційну, економічну, фінансову, кадрову, військову, політичну, екологічну та інші види безпеки.

Найбільшої зацікавленості викликає наразі теорія економічної безпеки підприємства, як одна з обов'язкових умов підтримки стійкого економічного і соціального розвитку

країни, мінімізації ймовірності виникнення соціальних, трудових, міжнаціональних та інших конфліктів, здатних загрожувати безпеці держави.

Розвиток теорії безпеки є закономірним наслідком розвитку суспільства. Підґрунтям виникнення науки про безпеку стала теорія потенційних конфліктів, яка вказує, що все існуюче в світі — це, насамперед, різні форми існування енергії, які знаходяться одна з одною у постійних потенційних конфліктах. Такі конфлікти мають різне підґрунтя та одну суть — боротьба за потенціал більш вищого рівня [9]. Згідно цієї теорії, автори вважають цілком закономірним виникнення конфліктів між учасниками ринкової взаємодії з приводу створення, поділу, розподілу та споживання трудових, матеріальних, фінансових та інформаційних ресурсів [9].

Проблемам забезпечення економічної безпеки підприємства присвячені численні роботи вітчизняних і зарубіжних авторів. Сутність та складові економічної безпеки розглядали А. Берлач, А. Беспалько, Т. Васильців, А. Васильчак, А. Власков, В. Гапоненко, Н. Гришко, З. Живко, В. Забродський, І. Карпунь, Л. Коженювські, Н. Корецька, Л. Корчевська, В. Ліпкан, Н. Лукашук, О. Ляшенко, О. Орлик, Н. Різник, В. Тамбовцев, І. Чумарін, М. Шарамко, В. Шликов та інші.

Аналіз трактувань економічної категорії, що наведені у науковій літературі, доводить, що автори виокремлюють два підходи до визначення економічної безпеки. Перший підхід базується на використанні поняття загрози. Другий підхід, уникаючи застосування поняття загрози у визначенні безпеки, базується на економічних поняттях досягнення мети функціонування підприємства. Існують також визначення, які об'єднують або змішують обидва підходи [2, с. 16].

В. Ліпкан, розвинувши далі дослідження дефініції «економічна безпека», виділяє чотири підходи у її трактуванні [14, с. 164]:

- статичний (безпека як стан захищеності від загроз і небезпек);
- апофатичний (безпека як відсутність загроз і небезпек);
- діяльнісний (система заходів, спрямованих на створення певних безпечних умов);
- пасивний (дотримання певних параметрів та норм, від забезпечення яких безпосередньо залежить безпека).

Залежно від мети аналізу економічна безпека підприємства може розглядатися як з позиції підприємства, так і з позиції різних агентів ринку, що взаємодіють з підприємством (споживачів, сумісників, податкових та кредитних органів тощо) [6]. Аналіз публікацій стосовно згаданої проблеми доводить, що фактори формування небезпек і загроз діяльності підприємства можна розглядати з різних точок зору залежно від сфери формування, механізмів впливу, можливості прогнозування тощо.

Узагальнивши наведені формулювання економічної безпеки підприємства, згадану категорію можна охарактеризувати як стан впевненості суб'єкта ринку у здатності протистояти всім видам загроз, що визначається суб'єктивно на певний період часу.

Економічний збиток підприємства від результатів його господарської діяльності може бути пов'язаний з нездатністю суб'єкта економіки протистояти конкуренції або бути наслідком впливу його внутрішніх чинників та якості менеджменту. Збиток може бути наслідком впливу зовнішніх факторів: як свідомих дій з боку інших підприємств (конкурентів, партнерів), так і стихійних (коливання на окремих ринках, дестабілізація національної економіки тощо) [5]. Система економічної безпеки підприємства обумовлена взаємодією різних факторів і повинна бути націлена на протидію як зовнішнім, так і внутрішнім загрозам. Згідно загальноприйнятого підходу стан економічної безпеки підприємства забезпечується ступенем впливу трьох груп факторів: функціональних

складових, що формуються у внутрішньому середовищі підприємства; дією зовнішніх чинників негативного характеру; якістю організації роботи служби безпеки підприємства.

Схематично вплив складових, що формують економічну безпеку підприємства, представлено на рис. 6.14.

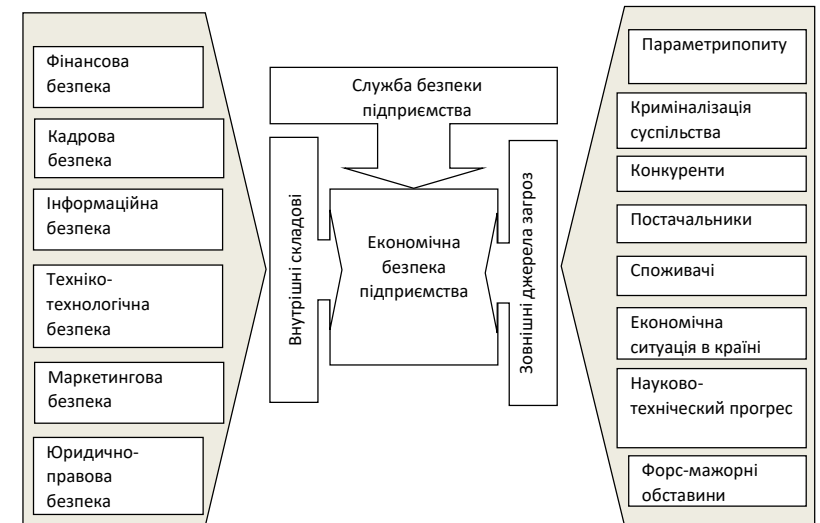

Рис. 6.14. Фактори формування економічної безпеки підприємства
(авторська розробка)

Як правило, економічна безпека підприємства розглядається як стан організації у теперішній час та як її здатність завдяки ефективному використанню ресурсів протистояти негативним тенденціям ринку та забезпечувати стале функціонування закладу. Теоретико-методологічні основи забезпечення економічної безпеки підприємства розглядають її переважно як наслідок поточної діяльності. Між тим, як вірно зауважено у роботах [4; 15], при підході до дефініції безпеки виключно з позицій захисту фактично нівелюється значення превентивних дій (звуження, послаблення, усунення, попередження), результатом яких, власне, і є формування умов стабільного функціонування, відтворення та розвитку

системи [13]. А отже, звужене тлумачення безпеки, виключено з позицій захисту, потребує його подальшого розвитку.

У контексті забезпечення економічної безпеки у майбутньому важливим є не тільки реагування на ситуацію, що склалася. Кожна проблема має певну історію свого розвитку, є наслідком рішень або вчинків керівників, співробітників, контрагентів як результат їх свідомих або несвідомих дій. Перспективним напрямком розвитку теорії економічної безпеки можна вважати комплаєнс як комплекс мір превентивного характеру, спрямований на відстеження потенційно негативних чинників та тенденцій, здатних завдати економічну шкоду діяльності закладу.

Сьогодні в Україні особливого занепокою викликає проблема корупційних проявів у всіх сферах діяльності. Не випадково комплаєнс стає предметом особливої зацікавленості щодо вивчення та впровадження його у практику діяльності вітчизняних закладів та привертає увагу вітчизняної наукової спільноти.

Комплаєнс на підприємстві — це система заходів, спрямованих на виявлення потенційно небезпечних факторів і захист його ділової репутації від протиправних дій корупційного характеру співробітників підприємства і зовнішніх структур [10; 11]. Функція комплаєнс повинна здійснюватися не за фактом вчинення протиправних дій, а націлена на їх попередження у майбутньому. Він включає контроль, розробку і впровадження заходів, спрямованих на захист підприємства від укладання потенційно небезпечних контрактів, контроль факторів ризику; розробку превентивних заходів щодо попередження порушень вимог нормативних документів; впровадження заходів щодо запобігання шкоди діловій репутації; протидію проведенню протизаконних операцій, відстеження проявів корупції тощо. Комплаєнс у діяльності промислового підприємства покликаний забезпечити виконання вимог чинного законодавства та правил корпоративної етики. Го-

ловою метою комплаєнсу є захист економічних інтересів промислового підприємства від факторів, здатних негативно вплинути на фінансову та іміджеву складову його діяльності. Комплаєнс можна розглядати як один з важелів забезпечення економічної безпеки підприємства шляхом захисту від негативної дії комплексу факторів, що впливають на його імідж.

Комплаєнс являє собою систему превентивних мір захисту ділової репутації закладу шляхом аналізу потенційно небезпечних чинників внутрішнього середовища та відстеження безпеки зовнішніх чинників [10; 11]. Ці дії спрямовані на запобігання укладенню навмисно невігідних угод, протидію проведенню протизаконних правочинів, відстеження проявів корупції тощо, тобто дій, здатних негативно вплинути на фінансову та іміджеву складову діяльності підприємств.

Потенційну загрозу економічному стану підприємства можуть створювати дії зовнішніх контрагентів (партнерів по бізнесу, конкурентів) та діяльність працівників закладу. Негативні наслідки можуть бути результатом спланованих дій або результатом недостатньої уваги, некомпетентності, халатності, недбалості фахівців. На рис. 6.15 запропонована класифікація ризиків репутаційного характеру залежно від середовища їх виникнення.

Зону етичного ризику [8, с. 24–25] внутрішнього середовища формують можливі факти корупційних дій працівників підприємства, зловживання службовим становищем; факти порушення етичних норм, шахрайство, хабарництво, виведення грошових коштів, незаконне привласнення активів тощо.

Етичні ризики зовнішнього середовища містять можливі прояви несумлінного ведення бізнесу з боку партнерських організацій та конкурентів. Вони можуть проявлятися у порушенні договірних відносин, фактах неналежного конкурентного суперництва, проникнення у інформаційну систему підприємства з метою отримання конфіденційної інформації, проведення кібер-атак та пошкодження баз даних тощо.

ВИДИ КОМПЛАЄНС-РИЗИКІВ			
Ризики внутрішнього середовища		Ризики зовнішнього середовища	
Зона етичного ризику	Конфлікт інтересів	Протиправні дії контрагентів	Зона етичного ризику
	Поводження з конфіденційною інформацією	Прояви недобросовісної конкуренції	
	Подарунки	Комунікативні ризики	
	Наявність особистої зацікавленості (прямої або опосередкованої)	Проникнення у інформаційне поле підприємства	
Зона непередбачуваного ризику	Використання контрагентами недостатньої обізнаності співробітників	Наявність прихованих комерційних ризиків	Зона корупційного ризику
	Порушення працівником підприємства вимог нормативно-правових актів	Підкуп	
	Форс-мажорні обставини	Шантаж	
	Корпоративне шахрайство	Змова	

Рис. 6.15. Види комплаєнс-ризиків за зонами виникнення
(авторська розробка)

Зона непередбачуваного ризику включає чинники, які формуються у внутрішньому середовищі, але складно піддаються прогнозу. Більшість з них визначають як людський фактор. Певним чином вони корелюються з етичними ризиками внутрішнього середовища.

Зона корупційного ризику включає прямі неправомірні дії зовнішніх організацій з метою пошкодження підприємницького авторитету підприємства або усунення його з ринкового поля.

З наведеної класифікації випливає, що комплаєнс-ризиками є фактори зовнішнього і внутрішнього середовища підприємства. Комплаєнс-ризики внутрішнього формування (рис. 6.16) пов'язані з діяльністю персоналу, його юридичною грамотністю, контролем за дотриманням вимог нормативно-розпорядчої документації, контролем за циркулюванням внутрішньої інформації, що становить комерційну таємницю.

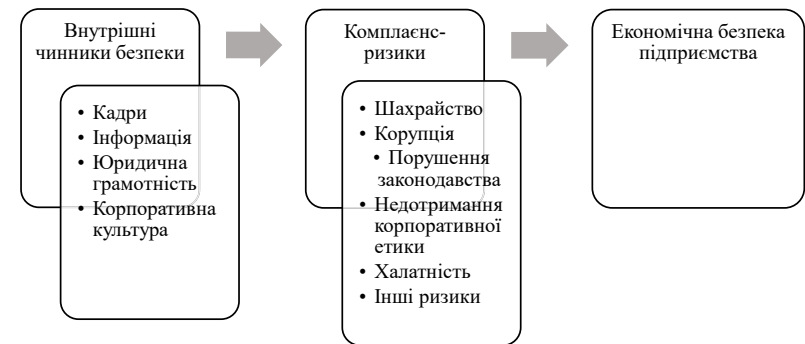

Рис. 6.16. Внутрішньовиробничі чинники впливу на економічну безпеку підприємства (авторська розробка)

Зазначені фактори, що формуються у внутрішньому середовищі підприємства, є результатом свідомих чи несвідомих дій персоналу підприємства. Свідомі дії є наслідком бажання і можливостей співробітників мати необґрунтовану вигоду, корупційних дій, шахрайства, недостатньої уваги до якості підбору персоналу, низької корпоративної культури, браком контролю ресурсної складової діяльності підприємства тощо. Несвідомі дії персоналу є наслідком його недостатньої юридичної грамотності, недбалості, низької професійної компетентності, що тягне за собою помилки і прорахунки у виконанні професійних обов'язків. Відповідно до досліджень засновника теорії коучингу американця Томаса Леонарда, успіх людини на 10% залежить від його знань і умінь, на 40% від способу його думок і на 50% від його оточення [3, с. 103]. Відповідно до цієї теорії зазначені внутрішні чинники можуть бути використані контрагентами як сприятливість середовища для впливу зовнішніх комплаєнс-ризиків (підкупу, свідомого невірного оформлення юридичної документації, провокування скоєння правопорушень).

Комплаєнс-ризики зовнішнього формування (рис. 6.17) є наслідком свідомих або випадкових дій партнерів по бізнесу, конкурентів й інших контрагентів.

Рис. 6.17. Зовнішні чинники впливу на економічну безпеку підприємства (авторська розробка)

Часто негативний вплив на економічну безпеку підприємства є наслідком політики партнерів по бізнесу або конкурентів, що не має на меті заподіяння шкоди іншому підприємству. Первинним для будь-якого суб'єкта економіки є досягнення власних цілей. Більш серйозну загрозу економічній безпеці підприємства представляють свідомі дії зовнішніх структур, спрямовані на зниження іміджу контрагента, зниження економічних показників його діяльності аж до витіснення з ринку або рейдерського захоплення бізнесу. На рис. 6.18 представлені основні фактори, що сприяють криміналізації бізнесу.

Рис. 6.18. Фактори, що впливають на збільшення кількості рейдерських атак на підприємства, % [1]

У разі впливу зовнішніх комплаєнс-загроз успіх підприємства у забезпеченні його економічної безпеки багато в чому залежить від особистих якостей та компетентності керівників підприємства, грамотності його юридичної служби, рівня корпоративної культури та ділової етики співробітників підприємства.

Таким чином, економічну безпеку підприємства варто розглядати як відкриту динамічну систему зі складними інституційними формами і відносинами між ними. Вона складається з безлічі елементів, об'єднаних в єдину структуру за допомогою їх властивостей і відносин між ними, що функціонують у певному середовищі [3, с. 123].

Об'єктами комплаєнс-контролю виступають фактори внутрішнього і зовнішнього формування (табл. 6.7).

Захист економічної безпеки підприємства забезпечується шляхом моніторингу комплаєнс-загроз як внутрішнього, так і зовнішнього формування та оперативної розробки заходів з метою протидії їх виникненню (рис. 6.19).

Таким чином, комплаєнс-контроль є превентивним засобом захисту підприємства від комплаєнс-ризиків, що становлять загрозу його економічній безпеці. Комплаєнс є інструментом системи внутрішнього контролю і елементом процесу корпоративного управління на підприємстві. Правильне ставлення керівництва підприємства до функції комплаєнс-контролю створює умови для ефективного управління ризиками втрати прибутку, знижує потенційну можливість втрат навмисного або ненавмисного характеру, втрат бізнес-репутації. Комплаєнс-контроль забезпечує захист економічних інтересів підприємства від потенційних ризиків на ранніх стадіях, що спрощує їх нейтралізацію.

Таблиця 6.7

Види комплаєнс-загроз економічній безпеці підприємства
(авторська розробка)

Фактори безпеки	Комплаєнс-ризики	Вплив на економічну безпеку
Фактори внутрішнього формування		
Персонал	Відповідність діяльності персоналу вимогам законодавства, внутрішнім положенням і правилам, кодексу ділової етики; Корупційні дії	Якість взаємин з клієнтами і контрагентами; Широкий спектр впливу на економічну безпеку
Інформація	Відтік інформації, що становить комерційну таємницю; Навмисне спотворення інформації при прийнятті бізнес-рішень	Втрата конкурентних позицій на ринку; Прорахунки у прийнятті бізнес-рішень
Корпоративна культура	Виникнення конфліктних ситуацій з партнерами (недотримання термінів поставок, термінів взаєморозрахунків, якості надання послуг тощо)	Втрата іміджу надійного партнера; Відтік клієнтської бази
Юридична грамотність	Контроль внутрішнього і зовнішнього документообігу на предмет відповідності юридичним нормам	Настання юридичної відповідальності за неправомірні дії керівництва підприємства аж до втрати бізнесу
Фактори зовнішнього формування		
Конкуренти	Факти недобросовісної конкуренції	Зниження обсягів збуту готової продукції; Втрата конкурентних позицій
Постачальники	Змова постачальників; Дестабілізація ресурсного забезпечення	Зниження показників рентабельності; Втрати переваг в ринковій взаємодії
Споживачі	Зниження лояльності споживачів; Зміна вподобань	Втрати обсягів збуту готової продукції; Втрати конкурентних позицій

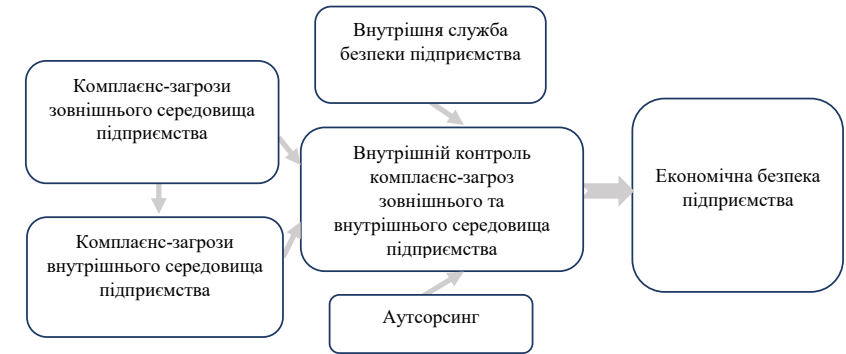

Рис. 6.19. Забезпечення економічної безпеки підприємства в умовах комплаєнс-ризиків (авторська розробка)

Серед переваг впровадження комплаєнс-контролю на промислому підприємстві Перерва П.Г. виокремлює наступні [7, с. 155]: запобігання та мінімізація фінансових втрат, банкрутства і санкцій; налагодження системи виявлення і запобігання явищ шахрайства, корупції та іншого роду погроз бізнесу; збереження та розвиток ділової репутації підприємства; підвищення ефективності діяльності, підвищення конкурентоспроможності, інвестиційної привабливості і вартості підприємства.

Таким чином, комплаєнс у системі захисту економічної безпеки підприємства — це комплекс превентивних заходів з контролю за дотриманням вимог законодавства працівниками підприємства, його контрагентами та іншими учасниками ринкових процесів з метою запобігання виникнення фінансових ризиків від зниження ділової репутації в результаті свідомого чи несвідомого порушення вимог керівних документів при здійсненні повсякденної діяльності та взаємодії з зовнішніми контрагентами. Метою забезпечення економічної безпеки підприємства можна вважати комплексну протидію потенціальним та реальним загрозам, усунення та мінімізація яких гарантують суб'єкту господарювання стає та

максимально ефективне функціонування у мінливих умовах зовнішнього та внутрішнього середовища у теперішній час, а також забезпечення високого потенціалу розвитку підприємства у майбутньому.

1. **Берлач А.І.** Безпека бізнесу / А.І. Берлач. — К. : Університет Україна, 2007. — 280 с.
2. **Гапоненко В.Ф.** Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков. — М. : Издательство «Ось-89», 2007. — 208 с.
3. **Корчевська Л.О.** Синергетичне управління економічною безпекою підприємства / Л.О. Корчевська. — Дисертація на здобуття наук. ступ. д. екон. н., 08.00.04. Херсонський національний технічний університет. — Херсон : 2017 — 501 с.
4. **Ліпкан В.А.** Безпекознавство : навч. посібник / В.А. Ліпкан. — К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. — 208 с.
5. **Орлик О.В.** Економічна безпека підприємства: властивості, стратегія та методи забезпечення / О.В. Орлик // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки: [колективна монографія у 2 т.]. — Дніпропетровськ : «ФОРМ Дробязко С.І.», 2014. — Т. 2. — С. 176–182.
6. **Ортинський В.Л.** Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко — К. : Правова єдність, 2009. — 544 с.
7. **Перерва П.Г.** Комплаенс-программа промышленного предприятия: сущность и задачи / П. Г. Перерва // Вісник Нац. техн. ун-ту «ХПІ» : зб. наук. пр. Сер. : Економічні науки. — Харків : НТУ «ХПІ», 2017. — № 24 (1246). — С. 153–158.
8. Реализация антикоррупционных программ на муниципальном уровне : Научно-практическое издание. — М. : Американская ассоциация юристов, 2013. — 124 с.
9. **Різник Н.С.** Теорії та змістово-типологічні характеристики безпеки підприємства / Н.С. Різник, Н.І. Корецька // Економічний форум. — 2013. — № 1. — 238–243 с.

10. **Романчик Т.В.** Економічна безпека підприємства: функціональні аспекти / Т.В. Романчик // Стратегічні імперативи розвитку туризму та економіки в умовах глобалізації. — Запоріжжя : «Прогрес», 2017. — Т. 2. — С. 372–374

11. **Романчик Т. В.** Наукові засади дефініції «економічна безпека» / Т.В. Романчик // Стратегічні перспективи розвитку економічних суб'єктів в нестабільному економічному середовищі. — Кременчук, КрНУ, 2017 — С. 206–210.

12. Словник української мови [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/bezpeka>.

13. **Тендюк А.О.** Екологічна безпека регіону як вагома складова національної безпеки України [Електронний ресурс] / А.О. Тендюк, Л.В. Стрижеус. — Режим доступу: <http://knutd.edu.ua/our-publication/533/683/6984>

14. **Чорна О.О.** Особливості функціонування поняття «безпека / bezpečnost» в сучасній публіцистиці (на матеріалі української та чеської мов) / О.О. Чорна // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. — 2012. — Випуск 19. — С. 161–167.

15. **Ярочкин В.И.** Секьюритология — наука о безопасности жизнедеятельности / В.И. Ярочкин — М. : «Ось–89», 2000 — 400 с.

6.7 Взаємодія стейкхолдерів портфелів проектів регіонального розвитку у контексті забезпечення економічної безпеки України

Після світових економічних криз соціально-економічний розвиток більшості держав ніяк не може досягти докризових показників. Очевидним є те, що потрібні зміни і якомога швидше, які потребують ефективних інструментів розвитку економічної, соціальної інноваційної систем для подолання наслідків криз.

Розвиток держави неможливий без економічно-соціального розвитку її регіонів. Останнім, в свою чергу, потрібно мати достатній ресурсний потенціал для забезпечення стабільного регіонального розвитку та конкурентоспроможного існування на ринку. Важливе значення для цього мають інвестиції у регіон і наявність достатнього рівня розвитку соціальної сфери, особливо у контексті забезпечення економічної безпеки України.

Багато світових науковців проводили дослідження з вивчення факторів, які впливають на розвиток регіонів. Наприклад, М. Портер вважає, що конкурентоспроможність регіонів є результатом конкуренції фірм [2, 7]. Він запропонував ромб конкурентних переваг, до складу якого входять: умови для факторів виробництва, стан попиту, споріднені та підтримуючі галузі, стійка стратегія, структура і суперництво. У свою чергу, на ці чотири складові ромбу впливають уряд і випадок (рис. 6.20). Конкурентоспроможність залежить від розробки й реалізації інновацій в регіоні.

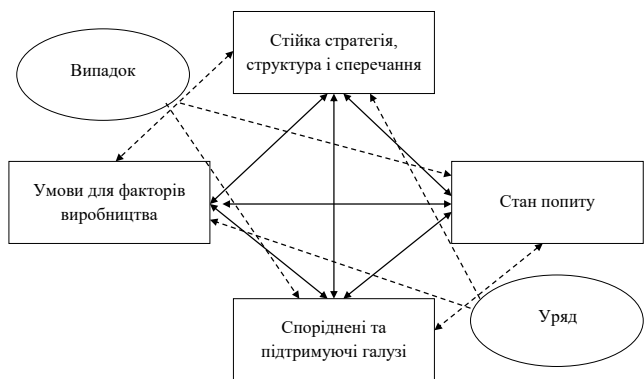

Рис. 6.20. Ромб конкурентних переваг [2, с. 127; 7, с. 40]

Обов'язковою складовою регіонального розвитку є інновації. Сьогодні існує декілька моделей національних інноваційних систем. Англійський економіст Рой Росвел запропонував п'ять рівнів інноваційного процесу [1]:

1 рівень (1955–1960 рр.): лінійно-послідовний процес, в якому провідну роль відіграють науково-дослідні роботи; відношення до ринку як до споживача; проблеми виникають не при реалізації, а при виробництві продукції (рис. 6.21).

Рис. 6.21. Перший рівень інноваційного процесу [1, с. 10]

2 рівень (1960–1970 рр.): лінійно-послідовний процес, в якому провідну роль відіграє ринок, а науково-дослідний сектор є реакцією на його потреби; перевагою є чіткий взаємозв'язок між результатом і організацією інноваційного процесу в середньому та малому бізнесі (рис. 6.22).

Рис. 6.22. Другий рівень інноваційного процесу [1, с. 11]

3 рівень (1970–1980 рр.): комбінація попередніх рівнів при забезпеченні інформаційної взаємодії між науковою, виробничою та маркетинговою діяльністю, результатом якої є ефективне використання технологічних можливостей виробника в інтересах розширення потреб ринку (рис. 6.23).

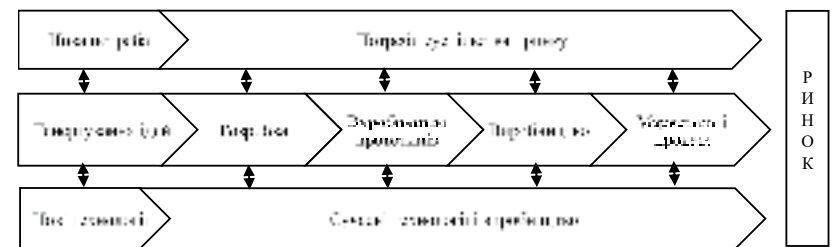

Рис. 6.23. Третій рівень інноваційного процесу [1, с. 12]

4 рівень (1980–2000 рр.): паралельна діяльність інтегрованих груп та зв'язки зі споживачами (рис. 6.24).

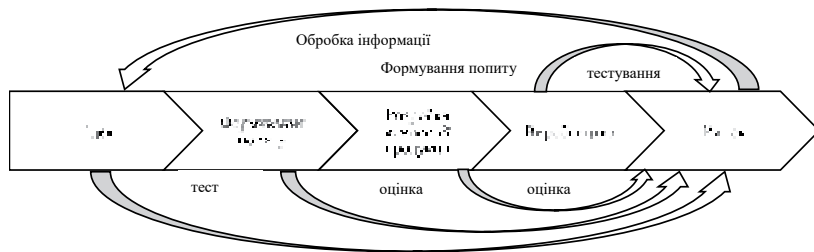

Рис. 6.24. Четвертий рівень інноваційного процесу [1, с. 13]

5 рівень (2000–2020 рр.): стратегічна інтеграція та взаємодії підприємницького та науково-дослідного середовищ (рис. 6.25).

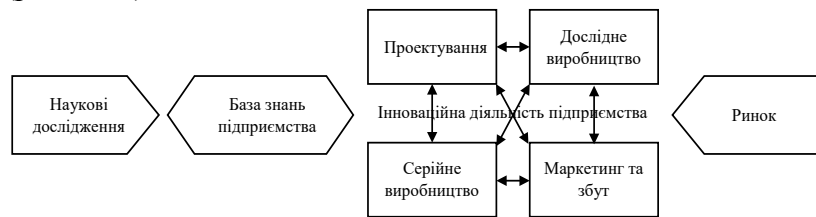

Рис. 6.25. П'ятий рівень інноваційного процесу [1, с. 14]

Виходячи із вищезазначеного, можна зробити висновок про необхідність взаємодії всіх зазначених елементів (стейкхолдерів) для розвитку як окремого підприємства, так і регіону в цілому. Як ефективний інструмент регіонального розвитку є модель потрійної спіралі Генрі Іцковіца, яка символізує союз між владою, бізнесом та університетом (рис. 6.26) [5]. У більшості випадків взаємодія елементів спіралі починається саме на регіональному рівні, саме тут складаються специфічні умови для перетинання інтересів підприємництва, наукових об'єднань та державного регулювання.

Кожен елемент потрійної спіралі виконує свою ключову функцію: держава — забезпечує гарантіями стабільності і безпеки договірні відносини; бізнес — сукупність об'єктів виробничої діяльності; університети — науково-дослідницька та освітня діяльність, безпосереднє збереження та передача знань.

Під час взаємодії складові потрійної спіралі можуть додатково до своїх головних ролей виконувати функції один одного. Відбувається процес внутрішньої трансформації — другий рівень інновацій в інноваціях. Це забезпечує більш якісне та ефективне виконання першочергових функцій елементів моделі потрійної спіралі. Крім того, кожна складова спіралі сама стає джерелом інновацій, сприяючи появі творчого потенціалу у інших учасників спіралі.

Рис. 6.26. Модель потрійної спіралі Г. Іцковіца [5, с. 32].

Так, влада, здійснюючи регулюючу функцію, часто виконує роль венчурного капіталіста, що відноситься до підприємницької діяльності. Бізнес, реалізуючи виробничу діяльність, паралельно займається дослідженнями, підтримує підвищення кваліфікації своїх працівників та обмін знаннями з метою створення спільних підприємств, тобто виконує функцію університету. Університети все частіше намагаються знайти практичне застосування своїм науковим дослідженням, забезпечують трансфер технологій, створюють

бізнес-інкубатори, що стимулює розвиток нових фірм, тобто виконують функцію підприємництва. Однак потрібно зазначити, що частково здійснюючи функції один одного, кожна складова потрійної спіралі зберігає свою первинну ключову роль та притаманну їй унікальність.

Спільною ознакою для пострадянських країн є вертикальний механізм розвитку економіки. Для потрійної спіралі навпаки — характерною є взаємодія і взаєморозуміння горизонтальних зв'язків між діючими особами. Основою її успіху є регіональна система досліджень і розробок, яка орієнтована на вирішення проблем місцевого рівня [5].

За переконанням Г. Іцковіца, застосування потрійної спіралі може значно покращити стан регіонального розвитку, використовуючи наявні ресурси. Застосування цієї моделі в Україні можливо лише з урахуванням специфічних, унікальних особливостей регіону. Так, наприклад, вирішення наявних регіональних проблем стає неможливим без необхідного фінансування і залучення громадськості. Очевидним є те, що в останні післякризові роки фінансування регіональних проектів у повній мірі важко уявити без їхньої реалізації в рамках міжнародних проектів (рис. 6.27). Це, з одного боку, значно розширює поле міжнародної діяльності та, з іншого, — надає можливість значно покращити соціально-економічний стан як окремих потребуючих допомоги регіонів, так і країни в цілому.

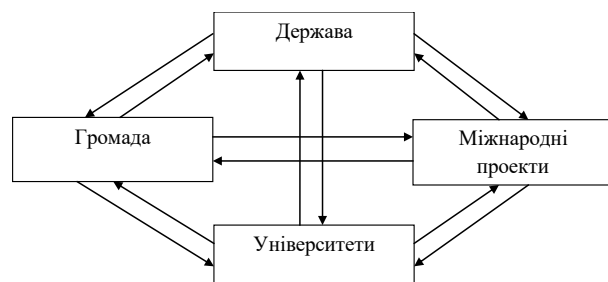

Рис. 6.27. Взаємодія стейкхолдерів на регіональному рівні [4]

Таким чином, виникає нова організаційна інновація, яка виступає з інноваційними регіональними ініціативами. На етапі впровадження проекту, який буде вирішувати існуючі регіональні проблеми, фінансування буде здійснюватися за рахунок коштів держави, громадських об'єднань і міжнародних проектів. Після виконання проекту результат буде переходити у власність громади, наприклад, комунальну. На етапі експлуатації результату виникає проблема реалізації технічної інновації. Найкраще цю проблему можуть вирішити заклади вищої освіти, які активно беруть участь в оновленні економічної діяльності, що базується на знаннях — інтелектуальному капіталі.

Більшість проектів, що реалізуються на регіональному рівні не дозволяють комплексно вирішити конкретну проблему. Це можливо здійснити за допомогою реалізації відповідного портфелю проектів, що буде сформований з комбінації проектів, сумарний ефект якої можна вважати необхідним і достатнім для досягнення стратегічної мети регіону.

Соціально-економічний розвиток є основною метою реалізації регіональних проектів, тому доцільним було б, наприклад, формування портфелю соціально-економічних проектів регіонального рівня (рис. 6.28). Портфельний підхід як механізм реалізації сукупності проектів передбачає: спрямованість на досягнення стратегічної мети; максимізацію прибутку портфелю за рахунок обов'язкового вкладу кожної складової; можливість раціонального розподілу обмежених ресурсів; забезпечення належного рівня доходності при заданому рівні ризику. Якщо реалізація соціальних проектів не буде мати великого комерційного прибутку, то збалансованість портфелю проектів забезпечить оптимальне співвідношення проектів з високим рівнем ризику та великою віддачею та проектів з низьким рівнем ризику та невеликою віддачею. Створення регіонального портфелю проектів дасть можливість успішно реалізувати сукупність

соціальних проектів, яка безпосередньо впливає на розвиток громади і входить до стратегії розвитку регіону, водночас підвищуючи рівень економічної безпеки України.

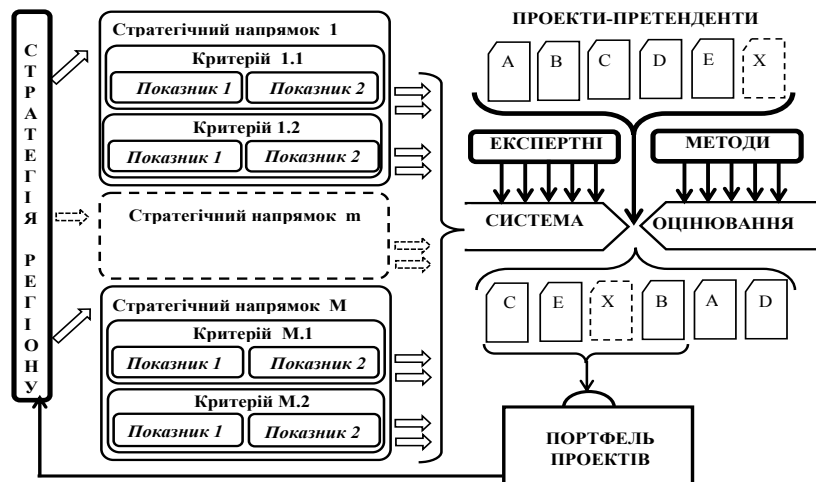

Рис. 6.28. Портфель проектів як інструмент регіонального розвитку [4]

За принципами потрійної спіралі провідну роль у взаємодії стейкхолдерів інноваційної діяльності мають університети як джерело бізнес-ідей. У свою чергу, для ефективної діяльності необхідно реалізовувати декілька бізнес-ідей. Якщо зауважити, що реалізація кожної ідеї виступає як окремий проект, то ефективна реалізація сукупності проектів можлива лише при застосуванні портфельного підходу до управління проектами [3, 6].

Управління портфелем проектів передбачає реалізацію стратегічних планів регіонального розвитку. В свою чергу, завданнями портфельного управління є: визначення структури портфеля проектів (системи оцінки ефективності проектів, відповідність стратегічній меті портфеля проектів); формування портфеля проектів (безпосередній відбір проектів до портфелю за встановленою системою оцінки ефективності проектів); планування реалізації портфелю проек-

тів (враховуючи специфіку відібраних проектів, спланувати оптимальний процес реалізації портфелю, враховуючи обмеженість ресурсів); управління портфелем проектів (постійний моніторинг параметрів проектів, перегляд його за пріоритетами збалансування та управління змінами).

Таким чином, портфельне управління як механізм реалізації регіональної стратегії передбачає максимізацію прибутку портфелю за рахунок обов'язкового вкладу кожного окремого проекту (програми). Портфельне управління дозволяє не лише враховувати та оцінювати вплив кожного зі стейкхолдерів, а й створювати нові платформи для їхньої позитивної взаємодії задля регіонального розвитку в контексті забезпечення економічної безпеки України.

1. **Rothwell R.** Towards the fifth-generation innovation process [Electronic resource] // International Marketing Review. 1994. — Vol. 11, № 1, pp. 7–31. Access mode: <http://www.emeraldinsight.com/doi/pdfplus/10.1108/02651339410057491>
2. The Competitive Advantage of Nations. [Electronic resource] — Access mode: <https://hbr.org/1990/03/the-competitive-advantage-of-nations>
3. The State of Project Portfolio Management. A PM Solutions research report 2013. [Electronic resource] — Access mode www.pmsolutions.com/reports/State_of_PPM_2013_Research_Report.pdf.
4. **Євдокимова А.В.** Оцінювання компонентів портфеля проектів на основі інтроформаційної моделі [Текст] : дис. канд. техн. наук, спец.: 05.13.22 — управління проектами і програмами / Євдокимова А.В. — К. : Київський нац. ун-т буд-ва і архітектури, 2014. — 280 с.
5. **Ицкович Г.** Тройная спираль. Университеты-предприятия-государство. Инновации в действии / Генри Ицкович; перевод с англ. под ред. А.Ф. Уварова. — Томск, 2010. — 238 с.
6. **Матвеев, А.А.** Модели и методы управления портфелями проектов / А.А. Матвеев, Д.А. Новиков, А.В. Цветков. — М. : ЗАО «ПМСОФТ», 2005. — 206 с.
7. **Портер М.** Конкуренция // М. Портер. Перевод с англ. — М. : Вильямс, 2006. — С. 38–41.

Наукове видання

**УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СКЛАДОВОЮ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Монографія

У 4-х томах

Том III.

**Управління інноваційним базисом фінансової
та інвестиційної складової економічної безпеки**

Робота містить результати досліджень, проведених за грантом Президента України за конкурсним проектом Ф74 «Розвиток механізмів управління інноваційною складовою економічної безпеки України» (номер державної реєстрації 0117U007024)

Відповідальні за випуск та редактори:

О.В. Прокопенко (головний редактор), В.Ю. Школа, В.О. Щербаченко
Комп'ютерна верстка та макетування: М.О. Прокопенко, О.В. Кочубей
Опрацювання матеріалу та підготовка до друку: ФОП Ткачов О.О.

Формат 60x84/16.

Умовн.-друк. арк. 17,84. Обл.-вид. арк. 17,65

Тираж 100 прим.

ТОВ «Триторія»

майдан Незалежності, б. 3, оф. 420, м. Суми, 40030, Україна

<http://www.mt.co.ua/book>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і книгорозповсюджувачів видавничої продукції:
серія ДК № 5222 від 28.09.2016 р.

